FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.

Debrecen
1994

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.

Debrecen
1994

LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
DEBRECEN
4010

A KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYAI

Szerkesztette:

Keresztes László
Kiss Antal
Maticsák Sándor

© Keresztes László, 1994

ISSN 0239 – 1953

Felelős kiadó: Dr. Bazsa György
Technikai szerkesztő: Kis Tamás
A kézirat a nyomdába érkezett: 1994. június
Megjelent: 1994. augusztus
Készült a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának
sokszorosító üzemében
Terjedelem: 10 (A/5) ív
94–319

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN 1994.

Volga-vidéki etimológiák I.

AGYAGÁSI Klára

Keresztény tatár *süräkä*

A kazányi tatár központi nyelvjárásának keresztény tatár alnyelvjárásában fordul elő a *süräkä* női fejviselet jelentésű szó, vö. *сюряка* [süräkä] 'головной женский убор, кокошник' (Osztroumov 1876, 117); *süräkä* 'eine Art Kopfbedeckung (der Frauen)' (Bálint* 1877, 144); *süräkä* 'один из видов головного убора у крещенных татарок' (TTDS 1969, 390).

A szó esetleges cseremisz származására utal rövid "mar." megjegyzésével a TTDS, amit aztán Arszlanov és Iszanbajev a tatár nyelv cseremisz jövevényszavait vizsgáló cikkében (1984, 111) minden kritika nélkül elfogad. A szerzőpáros az átvétel forrásaként a mai mezei cseremisz *soroka* 'головной убор замужних женщин' alakot adja meg, a szó további etimológiájára való utalás nélkül.

A tatár hangalak két egymást erősítő információt nyújt a kölcsönzés kronológiájára vonatkozóan: 1. a szó, melynek feltételezett átadó alakja *k*-t tartalmaz, magas hangrendű lett a tatár oldalon; 2. az első szótagi magánhangzója zártabbá vált.

Mint közismert, a török nyelvek alapvető strukturális jellegzetessége a magánhangzóharmónia (e fogalom hagyományos értelmezése közismert), Johanson legújabb megközelítése (1991, 83) szerint az intraszillabikus harmónia (intrasyllabic harmonization). Ez annyit jelent, hogy a szótagokat elülső vagy hátulsó artikuláció szempontjából egynemű magán- és mássalhangzók építik fel, és egy tőszón belül (1) a szótagok legtöbbször harmonizálnak egymással, de a szótagok közötti harmónia nem feltétlenül kötelező. Az elülső vagy hátulsó artikuláció szerinti egynemű szótag- és szótagszerkezet különösen a gutturálisokat tartalmazó szavakban szembetűnő, minthogy a fonetikai különbség a *q* és *k*, *γ* és *g* között nagy (2).

Történetileg a fent leírt harmónia iránti tendencia a kazányi tatár központi nyelvjárásában a középkipcsak korszak kései szakaszáig alapvetően meghatározta a tőszavak struktúráját. A tatár nyelv óorosz és középorosz jövevényszavainak vizsgálata (Agyagási 1991) bebizonyította, hogy az elülső vagy hátulsó artikuláció szempontjából nem harmonikus szerkezetű szótagokból álló orosz szavak a 16. század közepétől kezdődő intenzív orosz hatást megelőzően teljesen integrálódtak a tatár intraszillabikus struktúrába. A gutturálist tartalmazó idegen átadó alak hangrendjét a tatár oldalon meghatározó tényező

---

* Megemlékezésül Bálint Gábor születésének 150. évfordulójára

(Johanson terminológiájával signal segment) az átadó alak gutturálisának fonetikai minősége volt. A 16. század utáni átvételekben az intraszillabikus harmónia jellege megváltozott. Az orosz szavak kölcsönzésénél (3) a hangrendet meghatározó tényező szerepét a gutturálisok helyett az átadó alak hangsúlyos szótagjának magánhangzója vette át. Pl.:

16. sz. előtt	16. sz. után
or. *kočán* 'káposztatorzsa'	or. *pudóvka* 'súlymérték'
> KTat **köčän* > Tat *küčän*	> KTat **pudauka* > Tat *pĭdauka*
'Kohlkopf' (Bálint 1877, 68)	'Scheffel für ein Pud Mehl oder Getreide' (Bálint 1877, 149)

Ez a vizsgálandó etimológia szempontjából azt jelenti, hogy a feltételezett átadó alak keresztény tatárba való hangrendi beilleszkedése a 16. századnál nem később történt.

A kronológia felső határára az első szótagi vokalizmus mutat.

Közismert, hogy a volgai török nyelvek első szótagi magánhangzó-rendszere az ótörök állapothoz képest zártabbá vált, és bizonyos elemei redukálódtak. A zártabbá válás a volgai török nyelvek (csuvas, tatár, baskír) szókincsébe került középmongol jövevényszavakban is végbement, vö.:

KMo. *horam* 'út, ösvény' > KTat *oram* > Tat (menz., szverdl.) *uram* id. (TTDS), ld. Róna-Tas 1982, 96.

Ez azt jelenti, hogy a tendencia a Volga-vidék mongolok által való meghódítása (13. sz. közepe) után lépett érvénybe. A *süräkä* alak átvétele tehát a 13. és 16. század között kellett hogy megtörténjen.

A *soroka* 'női fejviselet' szó nem finnugor eredetű, és a szóval megnevezett ruhadarab sem része a cseremisz nemzeti viseletnek. (A cseremisz szókincs finnugor elemeire ld. Bereczki 1992.) Általánosan el van terjedve viszont az északi orosz tájszólásokban, vö. *soroka* 'головный бабий убор' (novgorodi, olonyeci, tveri, arhangelszki, nyizsegorodi, kosztromai, urálvidéki) csakúgy, mint a déliekben (rjazanyi, tulai, orjoli, voronyezsi, tambovi), ld. Dal' 1909. IV, 401. Dal' pontosan körülírja, hogyan is néz ki ez a tárgy: "род кички, на чем пониже, а сбоков повыше; иногда такому волоснику только повязывается шитая ширинка, и это сорока саженая убрана шитьем, низаньем, даже каменьями либо жемчугом; крылатая или с крылом: волосы стягиваются сдерихой на затылке, сорока прикрепляется сзади крыльями, лопастьями, иногда спереди жемчужная подязь на самой сороке" (i.h.). Ennek alapján nem meglepő, hogy Vasmer (1955. II, 699) a szót az orosz *сорока* 'szarka (Pica pica)' jelentésátvitellel keletkezett változatának tartja. A szóalkotásnak ez a módja a madár hosszú farka és a ruhadarab hosszan lelógó része közötti alaki hasonlóságon alapul. Mindkét változat az ősszláv **sorka* ~ **svorka* származéka.

Ha mármost a szó a keresztény tatárba a korábbi feltételezésnek megfelelően cseremisz közvetítéssel került volna, úgy a *soroka* 'női fejviselet' alakot ki kell tudni mutatni a 13. és a 16. század közötti mezei cseremiszből.

Szavatkova (1969) a cseremisz nyelvjárások orosz jövevényszavainak átvételét a 16. század utánra teszi (4). Az általa vizsgált orosz jövevényszavakban az *s* szókezdetnek a mai cseremisz nyelvjárásokban kétféle megfelelése van: *s* és *š*. A korábban átvett orosz szavak bekapcsolódtak a hegyi és mezei nyelvjárások zömében lejátszódott *s* > *š* ten-

denciába, vö. or. *coxa* 'eke' > mezei cseremisz *šogá*, hegyi *šága* id. (Szavatkova 1969, 116), a később átvett *s* kezdetűek *s* hangja változatlanul megőrződött a cseremisz oldalon, vö. or. *сусло* 'sörélesztő' > mezei cser. *súslo, suslá, süzlö*, erdei, hegyi cser. *susla* id. (Szavatkova 1969, 117). Ha bizonyítani akarnánk a cseremisz közvetítést, úgy a mezei cseremisz nyelvjárásokból *š* kezdetű változatait kellene kimutatni a *soroka* szónak. A cseremisz nyelvjárásokban azonban csak *s* kezdetűek ismeretesek, vö. Beke (5) JO *soróka* 'női fejdísz'; jaranszki *soraka* 'головной убор замужних женщин' (MaRS); *soroka, soraka* id. (Szavatkova 1981). Ez a tény a szó elterjedésének alábbi interpretálását teszi lehetővé.

A jelentésátvitellel képződött orosz *soroka* 'női fejviselet' jelentésű szó az északi orosz nyelvjárásokból a 16. század közepén került be a kazányi tatár központi nyelvjárásának azon alcsoportjába, melynek népessége közvetlenül Kazány bevétele után vette fel az ortodox keresztény hitet (6). Az átvétel még az intenzív orosz hatás kiteljesedése előtt történt, így az orosz hangalak integrálódott a tatár primer hangtani struktúrába: gutturálisa hangszíne miatt magas hangrendűvé vált, és első szótagi magánhangzója részt vett a zártabbá válási folyamatban. Később, a modern tatár korszakban az északi orosz nyelvjárások Kazány környékén beszélt változata visszakölcsönözte a szót a keresztény tatárból, vö. сюряка (kaz.) 'головная повязка крещенных татарок' (Dal' IV, 702).

Az orosz szó az északi orosz nyelvjárásokból a cseremisz nyelvjárásokba is bekerült, a kölcsönzés a cseremisz-orosz érintkezések kései periódusában történt.

Jegyzetek

(1) Ehelyütt nem feladatom a tőszó és toldalék harmóniájának részletkérdéseire kitérni, de a magánhangzó-harmónia elméleti megközelítése szempontjából e kérdés nagyon fontos.

(2) A magánhangzó-harmónia kétféle értelmezése közötti különbség jelen etimológiai vizsgálat eredményét nem befolyásolja, de minthogy a török nyelvek fonetikai struktúrájának fejlődése szempontjából az új megközelítés elvi jelentőségű, más helyen részletesen kívánok foglalkozni vele.

(3) A tatár nyelvjárások fonetikai struktúrájának fejlődését jelentősen befolyásoló másik hatás az arab és perzsa, szintén nem harmonizáló szerkezetű jövevényszavak nagy mennyiségben való befogadása volt. Annak oka, hogy mégsem idézek arab vagy perzsa példákat a keresztény tatár hangtani struktúrát befolyásoló tényezők között, nem csak az, hogy a keresztény tatár nyelvjárásban az arab és perzsa hatás nem olyan jelentékeny. Mindmáig nem született olyan monográfia, amely tisztázná, hogy azon mai iszlám kultúrájú török népek nyelvében, amelyeket összeköt a közép-ázsiai irodalmi nyelv, a turki, az arab nyelvi elemek török ejtése milyen arab beszélt nyelvi mintát követett, ill. hogy az arabnyelvűség a vallási életben mennyire akadályozta az arab szavak fonetikai integrálódását e török népek vallási szférán kívüli nyelvhasználatában.

(4) A 16. századi határ nem hangtani sajátosságokon alapuló megközelítés, hanem történeti fordulópont: Kazány oroszok által való bevételének (1552) időpontja, mely egyúttal a korábban Kazányi Kánság fennhatósága alá tartozó népek és nyelvek erős orosz befolyás alá kerülését jelenti.

(5) Köszönöm Bereczki Gábor professzor úrnak, hogy Beke kéziratos szótárának adatait rendelkezésemre bocsátotta.
(6) Osztroumov idézett szótárának bevezetőjében írja, hogy a mai keresztény tatár nyelvjárásoknak csak egyik része vette föl rögtön Kazány eleste után a keresztséget, másik része a 18. században.

Irodalom

Agyagási Klára 1991: A volgai török nyelveket ért korai orosz hatás. Kézirat. Debrecen.

Arszlanov L. Sz.–Iszanbajev N. I. 1984: Л. С. Арсланов–Н. И. Исанбаев, К вопросу о марийских заимствованиях в татарском языке. СФУ 20, 104-114.

Bálint Gábor 1877: Kazáni tatár nyelvtanulmányok II. Kazáni tatár szótár. Budapest.

Bereczki, Gábor 1992: Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte II. Studia Uralo-Altaica 34. Szeged.

Dal', Vlagyimir 1909: Владимир Даль, Толковый словарь живого великорусского языка. I-IV. С.-Петербург–Москва.

Johanson, Lars 1991: On syllabic frontness oppositions in Turkic. In: Varia Eurasiatica, Festschrift für Professor András Róna-Tas. Szeged. 77–93.

MaRs: Марийско-русский словарь. Ред. Б. А. Серебренников. Москва. 1956.

Osztroumov, Nyikolaj 1876: Николай Остроумов, Первый опыт словаря народно-татарского языка по выговору крещенных татар Казанской губернии. Казань.

Róna-Tas, A. 1982: Loan-word of Ultimate Middle Mongolian Origin in Chuvash. In: Studia Uralo-Altaica 17. Szeged. 66-134.

Szavatkova, A. A. 1969: А. А. Саваткова, Русские заимствования в марийском языке. Йошкар-Ола.

— 1981: Словарь горного наречия марийского языка. Йошкар-Ола.

TTDS: Tatar tĕlĕnĕŋ dialektologik süzlĕgĕ. Kazan 1969.

Vasmer, Max 1955: Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg.

Wolgaische Etymologien I.

süräkä 'eine Art Kopfbedeckung der Frauen' in der Mundart der getauften Tataren

Die Autorin widerlegt die frühere Etymologie des Wortes wonach das tat. Wort aus dem wiesentscheremissischen *soroka* id. stammt.

Das tatarische Wort *süräkä* ist eine Entlehnung des russischen Wortes *сорока* (< protoslavische **sorka* ~ **svorka* id.) aus dem 16. Jahrhundert. Die tscheremissischen Dialekte haben auch das russiche Wort entlenhnt, aber die phonetische Struktur der tscheremissischen Formen zeigt, daß das russische Wort in die tscheremissischen Dialekten viel später aufgenommen wurde.

Klára Agyagási

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
DEBRECEN 1994.

Взгляд лингвиста на лексико-фонетические особенности шокшанского диалекта эрзя-мордовского языка

Д. В. ЦЫГАНКИН

В северо-восточной части Мордовии имеется специфический эрзянский диалект, находящийся в окружении русских и мокшанских говоров. В лингвистической литературе он получил название шокшанский (по названию села Шокша, находящегося на реке Шокша). Шокшанский диалект составляет пятый тип эрзянских диалектов. Говоры названного диалекта расположены в Теньгушевском районе Мордовии – села Баево, Кураево, Малая Шокша, Мельсетево, Нороватово, Сакаево, Стандорово, Широмасово, Шокша, Коляево. Шокшанский диалект имеет ряд отличительных черт, выделяющих его от других эрзянских диалектов. Эти различия ярко проявляются во всей системе диалекта как в сфере фонетики и морфологии, так и в сфере лексики.

В формировании шокшанского диалекта, очень своеобразного и интересного с лингвистической точки зрения, большую роль сыграл мокшанский язык, носители которого оказали заметное влияние на шокшанскую эрзю. Известно, например, что в шокшанском диалекте значительный слой составляют мокшанские слова. Мокшанизмы проявляются и на других уровнях.

В настоящей статье мы остановимся на весьма заметных особенностях лексики, при необходимости взгляд исследователя не оставит в стороне и фонетическую сторону исследуемых лексем.

1. В лексике шокшанского диалекта имеется группа слов, фонетическая структура которых отличается от соответствующих слов эрзянского и мокшанского языков отсутствием сочетания согласных в начале слова. К этой группе относятся в основном те слова, в которых в других диалектах эрзянского и мокшанского языков в таких структурах в начале имеется сочетание *кш, шл, шт, ст, пс.* Ср.: ш. ***кишне,*** э. *кшни,* м. *кшни,* 'железо'; ш. ***киштыр,*** э. *штере,* м. *киштирь* 'веретено'; ш. ***киштамс,*** э. *шлямс,* м. *штамс* 'мыть'; ш. ***кишна,*** э. *кшна,* м. *шна* 'ремень'; ш. ***истамс,*** э. *стамс,* э.д. *сустамс,* м. *стамс* 'шить; пришить, зашить'; ш. ***киснав,*** э. *кснав,* м. *снав* 'горох'; ш. ***изгирьдамс,*** э. *скирямс,* м. *киськорамс* 'царапать'; ш. ***писькуна,*** э. *пскизема* 'понос'. В мокшанском языке в этом слове и в предыдущем, как и в шокшанском диалекте, сохраняется слоговая структура: согласный + гласный.

2. В другой группе слов сочетание согласных внутри слова, присущее для соответсвующих слов иным диалектам эрзянского языка, не сохраняется. Между согласными в этих случаях имеется гласный звук. Ср.: ш. ***укуска***, э. *укска* 'оса'; ш. ***каров***, э. *карво*, м. *кару* 'муха'; ш. ***сыдырямс***, э. *судрямс* 'чесать (волосы)'; ш. ***синьдырамс***, э. *синтремс* 'ломать'; ш. ***пейкишнима***, э. *пейкшнема*, м. *петкшнема* 'улыбка'; ш. ***ведыркш***, э. *ведрекш*, м. *ведраж* 'телка'; имеется несколько лексем, в которых, напротив, отмечены сочетания согласных, отсутствующих в соответствующих словах эрзянского литературного языка. Ср.: ш. ***шовда***, э. *чопода*, м. *шобда* 'темнота; темный', ш. ***урдазов***,, э. *рудазов*, м. *рдаз* 'грязный', ш. ***крастьсы***, э. *кирвастьсы* 'зажгет', ш. ***оржия***, э. *орожия* 'гадание'; ш. ***краулямс***, э. *караулямс* 'караулить', ш. ***кебдемс***, э. *кепедемс* 'поднимать'; ш. ***ат кендырхка***, э. *аволь кенерезь* 'незрелый'; ш. ***пацёнушка*** 'подсолнух'; ш. ***кендыр пакар***, э. *кенере пакар* 'локоть' и др.

3. В большую группу можно объединить слова, где вместо согласного *ц*, мы находим *т*. Ср.: ш. ***тёрыне***, э. *цёрыне* 'мальчик'; ш. ***тёков***, э. *цёков* 'соловей'; ш. ***лайшитя***, э. *лайшиця* 'плакальщица'; ш. ***тюлка***, э. *цюлка* 'чулок'. Подобное явление отмечено и в других эрзянских диалектах, в частности – в большеигнатовском.

4. Структура многих слов по сравнению с соответствующими словами эрзянского литературного языка обладает начальным иканием. Этим не отличаются и мокшанские слова. Ср.: ш. ***сиель***, э. *сеель*, м. *сеель* 'еж'; ш. ***чиерь***, э. *чеер*, м. *шеерь* 'мышь'; ш. ***пийердимс***, э. *певердемс* 'рассыпать'; ш. ***сизнимс***, э. *сезнемс* 'отрывать; развывать'; ш. ***искилямс***, э. *эскелямс* 'шагать'; ш. ***ильбола***, э. *эле* 'подол'; ш. ***иске***, э. *эске* 'гвоздь'; ш. ***тиимс***, э. *теемс* 'делать'; ш. ***вихсă***, э. *вейксэ*, м. *вейхсă* 'девять' и др. Начальное икание отмечено и в таких словах, в которых в других эрзянских диалектах в подобной позиции имеется окание и укание. Ср.: ш. ***сива***, э. *сюва*, м. *сюва* 'ость (у хлебных злаков)'; ш. ***визирь***, э. *узере*, м. *узерь* 'топор'; ш. ***сыре***, э. *суре* 'нитка; пряжа'. Начальному иканию подвержены многие лексические заимствования. Например: ш. ***бирёк*** (< берег), ш. ***писок*** (< песок); ш. ***пинёк***, э. *пенька* (< пень); ш. ***мирков*** (< морковь), э. *морков*; ш. ***нимой*** (< немой); щ. ***тирьков*** (< церковь); ш. ***высилёк*** (< василек); ш. ***пыдбирёзовик*** (< подберезовик) и др.

5. Отмечаются структурные изменения и в других заимствованиях. Приведем некоторые из них: ш. ***часнок*** (< чеснок), ш. ***вална*** (< волна), ш. ***клевир*** (< клевер), ***мушкара*** (< мошкара), ***шю жува*** (< живой), ***живой***, ш. ***сакур*** (< сахар), ш. ***кустар*** (< куст), ш. ***бирькова*** (< бруква), ш. ***кисля*** (< кисель), ш. ***павзуха*** (< пазуха), ш. ***винет*** (< венец), ш. ***орумка*** (< воронка), ш. ***бутулка*** (< бутылка), ш. ***жуватан*** (< животное), ш. ***грыба*** (< гриб), ш. ***молутка*** (< молоток) и др.

6. Примечательной особенностью шокшанского диалекта является наличие в нем как фактор языка говоров исследуемого диалектного подразделения многочисленных мокшанских слов. Фонетическая структура многих из них, однако, не идентична с мокшанскими. Ср.: ш. ***човда***, м. *шобда*, э. *чопода* 'темнота; темный'; ш. ***стыр***, м. *стирь*, э. *тейтерь* 'девушка'; ш. ***мизярдо***, м.

мзярдă, э. *зярдо* 'когда'; ш. ***паяка***, м. *пайге*, э. *баяга* 'колокол'; ш. ***кутюв***, м. *куцю*, э. *пеньч* 'ложка'; ш. ***пиняда***, м. *панькуд*, э. *каштум* 'печь'; ш. ***киржа***, м. *кржа*, э. *аламо* 'немного'; ш. ***кескав***, м. *каскав*, э. *мешок* 'мешок'; ш. ***рузей***, м. *урози*, э. *боров* 'боров'; ш. ***кекше***, м. *кäше* 'смола'. Немало в лексике диалекта мокшанских слов без фонетических изменений в их структуре: ш. ***пине***, м. *пине* 'собака', ш. ***куй***, м. *куй* 'змея', ш. ***чавă***, м. *шавă* 'пустой'; ш. ***тельме***, м. *телме* 'веник'; ш. ***варжамс***, м. *варжамс* 'попробовать, испытать'; ш. ***сембе***, м. *сембе* ' весь'.

7. Целый ряд слов, имеющий соответствия в обоих мордовских языках, в шокшанском диалекте подверженым различного рода фонетическим изменениям. Ср.: ш. ***индий***, э. *инзей*, м. *инези* 'малина'; ш. ***кеньдырбакар***, э. *кенерепакарь*, м. *кенерьбакарь* 'локоть'; ш. ***калвалкс***, э. *кавлалкс*, м. *кавлал* 'подмышка'; ш. ***потна***, э. *потмо*, м. *потмă* 'внутренность'; ш. ***томулка***, э. *тонол*, м. *толдокш* 'головешка'; ш. ***нирьхтинге***, э. *нюркине*, м. *нюрьхкäнă* 'короткий'; ш. ***потнакс***, э. *потмакс*, м. *потмакс* 'дно'; ш. ***ведырькш***, э. *ведрекш*, м. *ведраж* 'телка'; ш. ***истамă сыре***, э. *стамсуре* 'дратва'; ш. ***индидимс***, э. *инзедемс*, м. *инзедемс* 'строгать'; ш. ***корга***, э. *кирга*, м. *крга* 'горло'; ш. ***торва***, э. *турва*, м. *трва* 'губа'; ш. ***нукур***, э. *мукоро* 'зад (у человека)'; ш. ***сэрынзă***, э. *сырежа*, м. *сире* 'старый'; ш. ***кудунанга***, э. *кудопотмар*, м. *кудботмар* 'чердак'; ш. ***повумс***, э. *понгомс*, м. *повфнемс* 'попадать в что-либо' и др.

8. Значительную группу слов, которую можно обнаружить в лексике исследуемого диалекта, можно отнести к собственно шокшанским приобретением. Таковыми, по-видимому , являются: ш. ***тирне*** 'кузнечик', м. *циледи*, э. *цирькун*; ш. ***аде*** 'сила', м. *вий*, э. *вий*; ш. ***нолхтул*** 'стерня', ш. ***пезмукс*** 'кол', ш. ***крукс*** 'узда', ш. ***камалый*** 'безрогий', ш. ***низаминге*** 'теша', ш. ***зовна*** 'крыло', ш. ***сэрьхта*** 'неглубокий', ш. ***нарбиже*** 'зеленый', ш. ***пазунь чирьке*** 'радуга', ш. ***палзун*** 'метель', ш. ***шараш*** 'наст', ш. ***земет*** 'паук', ш. ***караз кишна*** 'поясница', ш. ***пувамă*** 'пузырь', ш. ***лившамс*** 'махать', ш. ***кулă*** 'покойник', ш. ***лецьтуха*** 'ласковой', ш. ***купарела*** 'мотыга', ш. ***купареласа кочкамс*** 'окучивать', ш. ***кищи*** 'копно (сена)', ш. ***кудуангă*** 'чердак', ш. ***мече*** 'голубь', ш. ***тарвафтумс*** 'убивать', ш. ***кав*** 'амбар', ш. ***ищавай*** 'баушка', ш. ***анэ*** 'пргосит', ш. ***киряксче*** 'масленница', ш. ***шеньга*** 'крещение', ш. ***вирьбелькс*** 'север', ш. ***атархтумс*** 'тратить', ш. ***чекажа*** 'кресно (стан)', ш. ***кикшовой*** 'дегтевой', ш. ***пурдам ура*** 'бурав', ш. ***тикшам*** 'суп'.

9. Многие слова, имеющие соответствия лишь в эрзянском лингвистическом ареале, в шокшанском диалекте представлены с окраской фонетического порядка. Ср.: ш. ***бригине***, э. *пурьгине* 'гром'; ш. ***капштамс***, э. *каподемс* 'схватить'; ш. ***кокстыямс***, э. *скокаемс* 'прыгать'; ш. ***валазя***, э. *валаня* 'гладкий'; ш. ***ватась***, э. *вата* 'тесть'; ш. ***эхкакш***, э. *эйкакш* 'ребенок'; ш. **лавксь**, э. *лавсь* 'люлька'.

10. Примечательной чертой всей лексики рассматриваемого диалекта по сравнению с лексикой других эрзянских диалектов является наличие в ней многих слов со слогами укания и икания, даже в тех словах, где с точки зрения других диалектов не должны быть такого характера фонетические явления.

Ср.:

ш.	э.	м.	
судумкстума	*судомкстомо*	*сузокстома*	'насморк'
сускунумс	*сусконемс*	*сускондомс*	'кусаться'
урномс	*урномс*	*урнамс*	'выть'
куткудав	*коткудав*	*Ø*	'муравей'
нумулă	*нумоло*	*нумол*	'заяц'
повкшнумс	*понгомс*	*Ø*	'попадать'
лифнитима	*лисевкс*	*лисьф*	'росточек'
микшнимс	*микшнемс*	*мишендемс*	'продать'
пинимнинь пря	*пинемень пря*	*пинемонь пря*	'колос'

В целом лексика шокшанского диалекта – это мир слов, в котором взаимодействуют несколько лексических подсистем: подсистема со словами мокшанского происхождения, подсистема эрзянских слов и подсистема слов, присущая лишь этому диалекту. Слова первых двух систем, хотя и находят соответствия в мокшанском и эрзянском языках, но многие из них имеют некоторые фонетические различия. В заключение приведем еще ряд слов, который дополнит выше приведенный перечень слов. Он дает более полное представление о лексике изучаемого диалекта. Мы постараемся в этот ряд включить слова с различиями фонетического и словообразовательного характера: ***ий*** 'лед', ***совунь*** 'глина', ***букань пархтий*** 'водоросль', ***пизильксна*** 'рябина', ***лёмзурксна*** 'черемуха', ***умарксна*** 'яблоня', ***пештиксна*** 'орешник', ***тозорь*** 'пшеница', ***китёл*** 'стручек', ***немиль*** 'небо', ***тужа*** 'желтый', ***сянав*** 'ласточка', ***лёмзе*** 'клещ', ***си*** 'вошь', ***куй*** 'змея', ***зектек ён*** 'лучший', ***пизьгон*** 'веснушка', ***корга*** 'шея', ***сельмекунда*** 'бровь', ***эрьгидимс*** 'угореть', ***калмазур*** 'кладбище', ***сургуземс*** 'проснутбся', ***кумштавкс*** 'плесень', ***варьга панга*** 'рукавицы', ***сурдамс*** 'подрубать', ***патнимс*** 'чинить белье', ***сырхцяма*** 'гребень (для волос)', ***пириф*** 'изгородь', ***пурдам ура*** 'бурав', ***уда недь*** 'удилище', ***каза лекс*** 'козленок', ***лепть*** 'мякина', ***сазимс*** 'взять', ***каптямс*** 'коптить', ***топлыхть*** 'валенки', ***онкснамс*** 'мерить', ***тоз*** 'тес', ***шурма*** 'полог', ***ресь*** 'полный', ***сандук*** 'сундук', ***кептырь*** 'корзина', ***пиняд киякс*** 'под печи', ***томба нанґă*** 'загнетка', ***мискемс*** 'стирать', ***шендже*** 'утка', ***кылия*** 'колея', ***вандуть мельга*** 'послезавтра', ***тарга*** 'неделя', ***таргуче*** 'воскресенье'.

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
DEBRECEN 1994.

Эрзянские ойконимы в восточной части Мордовии

Н. В. КАЗАЕВА

Территория восточной части Мордовии охватывает несколько районов – Ардатовский, Атяшевский, Большеберезниковский, Большеигнатовский, Дубенский, Ичалковский, Кочкуровский, Лямбирский, Ромодановский и Чамзинский. Все эти районы, сосредоточившие в себе эрзю, находятся в междуречьях Алатыря, Инсара и Суры. Здесь расположено более 490 населенных пункта, из них эрзянских – 183.

На этой территории – переплелись названия самого различного возраста, источниками которых явились языки разных систем – финно-угорские (в основном эрзянский), тюркские (татарский, чувашский) и славянские (русский). Различны они и по структуре, и по степени реализации в них географических терминов.

Особое место среди топонимов исследуемой территории занимают ойконимы – названия населенных пунктов. В ономастической литературе ойконимы, нашедшие отражение на карте Мордовии, получили научное освещение в ряде работ (Цыганкин 1961: 15–23; Бабушкина 1973: 273–275; Мосин 1976: 172–174; Инжеватов 1987: 1–264; Лексикология 1983: 161–173; Матичак 1990: 81–86). В них довольно полно исследованы семантика и структура официальных (картографических) названий. Остались, однако, в стороне пера исследователей неофициальные (народные) названия. Исключением из названных трудов является раздел "Лексикологии" (1983) – "Топонимическая система мордовских языков", в котором выявлены мордовские географические термины и их роль в образовании неофициальных названий. Народные названия, к сожалению, остаются неотмеченными в различного характера справочниках, в книгах административно-территориального деления того или иного региона и картах, относящихся не только к территории Мордовии, но и к другим областям и республикам, где проживает значительная часть эрзи и мокши. На наш взгляд, в подобного рода документах и картах наряду с официальными должны быть зафиксированы и неофициальные. Этим самым будет сделан один из реальных шагов в устранении ущербности мордовской топонимической системы и ее обогащении. В настоящей статье основной упор сделан на анализ неофициальных ойконимов с точки зрения их словообразовательной структуры и семантики, стратеографии и путей адаптации национальных названий русской ономастической системой.

Эрзянские неофициальные ойконимы – это названия, образованные от эрзянских и заимствованных основ, но оформленные с учетом словообразовательных особенностей эрзянского языка. Вместе с официальными они создают лингвистический облик ойконимии междуречий Алатыря, Инсара и Суры, суть которого раскрывается сосуществованием двух типологически различных топонимических систем: эрзянской – с абсолютным господством словосложения и русской – не менее четким преобладанием аффиксации.

Ойконимия эрзянского происхождения состоит из сложных и простых по структуре образований. Основу эрзянской ойконимической модели составляют сложные ойконимы. С точки зрения наличия в сложных ойконимах географического термина, или детерминанта, обозначающего объект, среди них можно выделить два типа: 1) ойконимы, в составе которых имеется географический термин, и 2) ойконимы, которые не содержат его.

Ойконимы первого типа в структурном отношении неоднородны. Среди них можно найти названия, состоящие только из географического термина, и названия с географическим термином в определяемой части. В ойконимах первой группы для номинации используется только географический термин, который в результате семантического способа словообразования становится фактом ойконимии. В системе эрзянских ойконимов такие названия не продуктивны. К ним можно отнести: *Кужо* (Новая Поляна Б. Игн.). *Кужо* – 'поляна', 'прогалина', 'открытое место в лесу'. Ойконимы второй группы представляют собой составные наименования, которые содержат в качестве определяемого компонента географические термины: *веле* 'село, поселение', *лей* 'река, речка', 'овраг с водой и без воды', *ур* 'возвышенность', *вирь* 'лес', *пора* 'роща', 'небольшой лесок в поле', *нерь* 'выступ', 'мыс', *нал* 'роща'. Рассмотрим каждый детерминант в отдельности и продуктивность его в образовании народных ойконимов.

Детерминант *веле*. Его праформа **wiiwä*. По предположению Мосина (Лексикология 1983: 144–145), слово *веле* некогда означало 'открытое, свободное от лесов пространство в виде лесной поляны, где можно обрабатывать землю, а также делать постройки'. В последствии оно стало выражать понятие 'вне дома, наружу', а затем 'поселение вообще'. Этим и объясняется, что любой вновь появившийся населенный пункт в период освоения новых мест проживания эрзи назывался с компонентом *веле,* независимо от его величины.

Но когда происходило активное возникновение новых поселений– деревень и поселков, особенно в 20–30 годы XX века, географический термин *веле* при их номинации почти исключался, т.е. объект назывался или одним словом, или сложным образованием без термина *веле*. Подтверждением сказанному служат ойконимы типа *Вейца* (Вейсэ Б. Бер., возник как поселок в 1931 г.), *Од Поляна* (Новая Поляна Б. Бер. поселок основан в 1924 г.).

Примечательной особенностью многих неофициальных ойконимов является то, что в них детерминант *веле* выступает в двух вариантах: в одних – в полной форме, в других – в усеченной, как топоформант. В полной форме *веле* встречается в более 20 ойконимах, в таких как: *Игнадвеле* (Большое Игнатово Б. Игн.), *Игнад* – антропоним; *Добряйвеле* (Добряевка Ич.), *Добряй* – антропо-

ним; *Колазь веле* (Каласево Ард.), *Колась* – антропоним дохристиянского периода; *Кочкурвеле* (Кочкурово Коч., Дуб.), из *коське ур* 'сухая возвышенность'.

Усеченная форма характерна для таких названий, как: *Андреле* (Андреевка Ат., Б. Игн.), *Отяжэле* (Атяшево Ат.), *Ботужале* (Батушево Ат.), *Кобале* (Кабаево Дуб.), *Поводеле* (Поводимово Дуб.), *Суроделе* (Суродеевка Ард.), *Пардэле* (Парадеево Ич.), *Пилезеле* (Пилесево Ат.). В приведенных ойконимах конечный компонент – детерминант *веле* – репрезентируется в четырех вариантах: *-але, -эле, -еле, -ле*, которые следует рассматривать как топоформанты, возникшие в результате фонетических изменений детерминанта. В настоящее время носителями языка перестали осознаваться в качестве самостоятельного слова. Одним из условий, способствующего превращению звукового комплекса *-эле (-ле, -але, -еле)* в топоформант – повторяемость его в целой группе названий. Причем во всех них он имеет одинаковое значение. В результате сложное образование типа *Кобайвеле* превращается в простое – *Кобале*, где один из составляющих его элементоз является формантом. Появление варианта *-але* можно объяснить или 1) расширением звука *ä* в слове *вäле* (*Кобале*) или 2) в результате дисконтактной прогрессивной ассимиляции (*Тазвеле* > *Тазеле* > *Тазале*). В ойкониме *Пичале* гласный *а* следует считать не суффиксальным компонентом, а конечным гласным основы *Пичавеле* > *Пичале*.

В образованиях *Андреле* (Андреевка Ат., Б.Игн.), *Пардэле* (Парадеево Ич.), *Поводеле* (Поводимово Дуб.), *Сурделе* (Суродеевка Ард.) произошло усечение конечного слога антропонима и начального согласного детерминанта (*Суроделе* < *Суродей* [ант.] + *веле*). Репрезентация формантов *-але, -еле, -эле, -ле* обуславливается фонетической структурой основной части ойконима, представленная почти во всех образованиях антропонимами (большинство дохристианскими). Иллюстрацией могут служить: *Пилезеле* (Пилесево Ат.). *Пилесь* – антропоним, возникший из сочетания нарицательного слова *пиле* 'ухо' и суффикса *-сь*; *Куцянвеле* (Кученяево Ард.). *Куцян* – антропоним < *кучо* 'послать' + *-ан* (антропонимический суффикс) и др.

Следует особо подчеркнуть, что суффиксы, благодаря которым появились эрзянские антропонимы, ныне они в неофициальных ойконимах по существу выполняют функцию топонимического форманта. В официальных же названиях многие из них оказались в позиции инфикса и утратили свое топонимическое значение. Например, адоптированное название *Маресево* состоит из топоосновы *Маресь* < *марь-* ~ *маре-* 'слышать', 'слышащий' + *-сь* (топоним. суффикс). Некоторые эрзянские топонимические суффиксы в официальных названиях вовсе не получили отражение. Например, адоптация ойконима *Парынзэле* произошла без участия в официальном варианте суффикса *-нза – Паракино*.

В позиции инфикса в официальных ойконимах оказались следующие эрзянские топонимические форманты: *-в (Аловво* > Алово Ат.), *-сь (Сыресь* > *Сырезьвеле* > Мордовские Сыреси Ат.), *-дей (Парадей* > *Парадейвеле* > *Парадэле* > Парадеево Ич.), *-нза (Паронза* > *Паронзавеле* > *Паранзэле* > Паракино Б. Бер.), *-ней (Сайней* > *Сайнейвеле* > *Сайнеле* > Сайнино Дуб.), *-ай (Ракшай* > *Ракшайвеле* > Раксажены Б. Игн.), *-ш (Ботуш* ~ *Потуш* > *Ботушвеле* > *Ботужале* > Батушево Ат.). Как видно из примеров, эрзянские топонимиче-

ские суффиксы, имеющие вид глухого согласного, в народных ойконимах оказываются звонкими. Таким образом, усвоенные в составе ойконимов эрзянские топоформанты, несмотря на их частую повторяемость в официальных названиях, не превратились в продуктивные форманты на русской почве. Одна из причин, очевидно, заключается в том, что структурное членение эрзянских имен в момент усвоения их, не воспринималось носителями русского языка.

Детерминант *лей*. Весьма распространенный компонент ойконимов в местах проживания эрзи и мокши в прошлом и сейчас. Он отличается серийностью (Лексикология 1983: 162) и наряду с другими мордовскими детерминантами зафиксирован в "Словаре" Э. М. Мурзаева. В междуречьях Алатыря, Инсара и Суры данный термин является составной частью в 7–8 названиях, характерных для поселений с эрзянским населением, и в названиях сел с русским населением. Эрзянские населенные пункты, имеющие как официальное, так и неофициальное названия с детерминантом *лей* по своему образованию между собой не отличаются. Ср.: *Иклей* (Иклей Ич.), *Инелей* (Инелей Чам., Ич.), *Канаклейка* (Канаклей Ард.), *Мокшолей* (Мокшалей Чам.), *Пенгелей* Чам., *Семилей* Кочк. Исключением из этого перечня является название *Качелай* (оф.) – *Кацялай* (неофиц.).

Нами выше было замечено, что имеется несколько русских населенных пунктов с географическим термином *лей*: *Вечерлей* Ат., *Пиченейка* Ат. и *Нерлей* Чам. Для двух из них эрзя соседних сел имеет свое название. Это относится к селам *Вечерлей* (оф.) – *Вачарлей* (эрз.) и *Нерлей* (оф.) – *Орлей* (эрз.). В ойкониме Пиченейка компонент *-ней* является вариантом термина *лей*. Переход *л* в *н* объясним особенностью эрзянской фонетики.

В ойконимах, в структуре которых имеется рассматриваемый термин, последний реализуется в двух вариантах: *лей* и *лай*. Второй вариант, по видимому, имеет непосредственное отношение к мокшанскому слову *лай* и его следует рассматривать в ойкониме *Кацялай* как мокшанский субстрат. Некогда в этих местах обитала мокша. Мокшанизмы заметны в лексике и фонетике говора этого села.

Основные компоненты, к которым присоединяется детерминант *лей*, представляют собой слова не антропонимического характера. Часть из них этимологически прозрачна (*Пянгилей* < *пенге* 'лес, пригодный для дров'; *Инелей* < *ине* 'большой' + *лей*; *Иклей* < *икеле* 'передний' + *лей*, *Семилей* < *симе* 'пить' + *лей* и др.). Другие же этимологически непрозрачны. Мы, например, не можем сказать о том, каковы этимологические источники основных компонентов ойконимов *Кацялай* (оф. Качелай), *Канаклейка* (оф. Канаклей), *Вачарлей* (оф. Вечерлей). По Инжеватову (1987: 89), *Канак* – антропоним.

С таким утверждением вряд ли можно согласиться. По-видимому, ойконим *Канаклейка* гидронимического происхождения. В верховьях Алатыря есть речка *Конакозлейка*, данное название и стало названием села, основатели которого пришли в места современного его расположения с верховьев р. Алатыря. Название *Мокшолей* тоже перенесенное с верховьев реки Пьяна, где некогда существовало поселение под таким же названием, происшедшим от гидронима *Мокшалейка*. Инжеватов (1987: 140–141) не исключает связь ойконима с этно-

нимом мокша. По его словам, в местах, где ныне расположено село, жили мокша, несшая службу на Атемарской засечной черте.

Детерминант ***кужо***. Имеет широкое распространение как топоформант. Отмечен в "Словаре" Э. М. Мурзаева.

В междуречьях Алатыря, Инсара и Суры его можно выделить лишь в 3 ойконимах: *Трокскужо* Чам., *Репакуши* Чам. и *Сайгуши* Чам. Два из них остались только отметками в 'языке земли', т.к. поселения с такими названиями перестали существовать. Первый компонент перечисленных ойконимов своим происхождением связан или с эрзянскими словами *(трокс* 'поперек'), или русским *(репа* 'место, возделанное в лесу под посев'), или с тюркским *(сай* 'сухое русло', *овраг* 'ручей в овраге') (Цыганкин 1986:13). Детерминант *кужо* (его варианты *-куж, -куши, -гуж, -гуши)* финно-угорского происхождения. Его праформа ***kosa.*

Детерминанты ***вирь*** 'лес', ***ур*** 'возвышенность', ***пора*** 'роща', ***нал*** 'урочище, роща', ***коня*** 'гребень', ***тав*** 'гора' имеют место в единичных ойконимах: *Сыксаур* (*Пиксаур* – эрз. Лямб.), *Пичаур* (Пичеуры – русск. Чам.), *Пиче Вирь* – эрз. Ич., *Пиче Коня* (Смольный – эрз.–русск. Ич.), *Вирь Тавла* (Подлесная Тавла Коч.), *Пакся Тавла* (Напольная Тавла Коч.). В последних двух названиях географический термин *тав*, по происхождению является тюркским, осложнен суффиксом *-ла (-лы, -ли)*, который образует от имен существительных топонимы со значением места, характеризующимся наличием или концентрацией предмета или предметов (Донидзе 1980: 93).

Ойконим *Сыксаур* назван по гидрониму Сыксаурка, первый компонент, по видимому, возводится к тюркскому слову *сыкса/сэкса* 'извилистый'. В официальном названии тюркское слово по народной этимологии приближено к эрзянскому слову *пикс* 'веревка'. Детерминант *пора* зафиксирован в составе двух ойконимов – в ойконимах *Лямбирь* (*лайме, лам, лем* 'пойма, черемуха' + *пора*) и *Пумбра* (оф. Мордовские Дубровки) < *пень* 'конечный' + *пора* 'роща'. Термин *нал* обнаруживается лишь в одном ойкониме – *Нацянал* (оф. Начеиалы). По Инжеватову (1987: 149), *Нацяналы* совмещает в себя сочетание *начко нал* 'роща на сыром месте'.

Вторую значительную группу неофициальных ойконимов составляют словосложения с подчиненной частью в качестве прилагательного, образующего в ряде ойконимов следующие оппозиции (населенные пункты появляются или в процессе отпочкования, или наличием одноименного поселения):

а) *ало – вере* 'нижний – верхний', указывающая на положение населенного пункта по вертикали относительно других предметов: *Ало Чукало* (Чукалы-на-Вежне Ат.) – *Вере Чукало* (Чукалы-на-Нуе); *Алу Парынз веле* (Черная Промза Б. Бер.) – *Вере Паронза* (Паракино Б. Бер.). *Паронза* – антропоним. В словаре Инжеватова (1987: 244) по поводу названия *Чукало* высказаны три предположения. Мы присоединяемся к тому, что его происхождение связано с двумя чувашскими компонентами: *чук* 'овраг' и суффикс *-лы; Алу веле* (Низовка Ат., Ард.) – Ø (в дальнейшем отсутствие одного из членов оппозиции будет обозначаться Ø);

б/ *таштo – од* 'старый – новый', указывающая на время воникновения поселения: *Таштo Мурза* (Старые Турдаки Кочк.). *Мурза* – тюркский сословный титул. Служилые люди из мордвы – мурзы – несли службу на Атемарско – Саранской засечной черте (Инжеватов 1987: 217); *Таштo Пурня* (Старая Пырма Кочк.) – *Од Пурня* (Новая Пырма Кочк.). *Пурня* – гидроним (возможно от эрзянского *пуромомс* 'собираться'); *Таштo Чамза* (Старое Чамзино Б. Игн.) – *Од Чамза* (Новое Чамзино Б. Игн.). *Чамза* < *Чаунза* (ант.) < *чаво* 'пустой '+ -*нза* (ант. суффикс); *Таштo Кшуманця* (Старое Качаево Б. Игн.) – *Од Качай веле* (Новое Качаево Б. Игн.). *Кшуманця* < *Сювакшлейка* (гидроним), *Качай* (ант.) < *кача* 'щиколотка, лодышка'. Ряд ойконимов лишен одного из членов оппозиции. Например: *Таштo Найман* (Старые Найманы Б. Бер.) – Ø. Ойконим *Таштo Найман* имеет и другое неофициальное название – *Эрзянь Найман*, которое является оппозицией ойкониму *Рузонь Найман* (Русские Найманы Б. Бер.). *Найман* – ?. В "Эрзянско–русском словаре" слово *найман* толкуется как базар; *Таштo Селица* (Старые Селищи Б. Игн.) – Ø; *Таштo Орданьбуе* (Старое Ардатово Ард.) – Ø. *Орданьбуе* < *Ордай* (ант.) < *ордадомс* 'рассердиться, обидеться' + -*буе* (< *пие* 'сын, мальчик') (Лексикология 1983: 163–164); *Од Поляна* (Новая Поляна Б. Игн.) – Ø;

в/ *покш – вишка* 'большой – маленький', указывающая на размер населенного пункта: *Покш веле* (Большое Маресево Чам.) – *Вишка веле* (Малое Маресево Чам.); *Покш Эрьмезенка* (Большие Ремезенки Чам.) – *Вишка Эрьмезенка* (Малые Ремезенки Чам.). *Эрьмезь* (ант.) < *эрямо* 'жизнь' + -*сь* + -*инка*. Суффикс -*енка* ~ -*инка* образует от антропонимов новые формы со значением главы семьи или родственных семей. В некоторых эрзянских селах весьма продуктивны образования с этим суффиксом, например, *Яковинкань* 'все, кто относится к семье Якова'; *Вишка Игнад веле* (Малое Игнатово Ард.) – Ø. Данный ойконим, не имея оппозицию, вместе с тем не лишен ее, ею является ойконим *Игнад веле* (Большое Игнатово). То же самое можно сказать об ойкониме *Вишка Ицяло* (Малые Ичалки Ич.), для которого оппозицией будет ойконим *Ицяло* (Ичалки Ич.). *Ицяло* – антропоним (Инжеватов 1986: 82).

Наряду с ойконимами, имеющими оппозиции, ойконимическая система эрзи содержит несколько сложных наименований, образованных из двух слов нетерминологического характера: *Атямарь* (Атемар Лямб.). Название – гидроним происходит от эрзянского сложного слова *атямарь* 'вишня'; Козловка Ат. – эрзянское село адаптированное *Кузлома* (*куз* 'ель' + *лом* ~ *лем* 'пойма', 'черемуха'); *Кельвядне* (Кельвядни Ард.) – эрзянское село. Название возникло из сочетания слов *кельме ведь* 'холодная вода'; *Госагыр* (Косагоры Б. Бер.) – эрзянское село. Ойконим возник благодаря обратной адаптации русского названия Косые горы в соответствии с нормой произношения гласных непервого слога в говоре – *Госагыр*.

Среди простых неофициальных ойконимов незначительную группу образуют непроизводные наименования, которые отличаются от простых, возникших в результате перехода географического термина в топоним, тем, что во втором случае в качестве ойконима может выступать любое нарицательное слово, как эрзянское, так и русское. К ним можно отнести: *Кенде* (Кенде Ич.),

Кендя (Чиндяново Дуб.). *Кендес* – антропоним < *кенде* 'войлок'; *Чапамо* Б. Игн., *чапамо* 'кислый'; *Буда* (Майдан Коч.), *буда* 'лесное строение, в котором жили будники, производившие деготь, смолу, древесный уголь'. Эту группу пополняют простые названия, возникшие по смежности гидроним ~ ойконим: *Лувне* (Луньга Ард.) < *Луне* (гидроним), *Вежня* ~ *Важде* (Важня Ард.) < *Важнялей* (гидроним), *Мурань Коч.* < Муранька (гидроним).

Еще об одной группе ойконимов. Это – простые, состоящие из топоосновы, первоначально являвшейся антропоосновой, и топонимического форманта. Таких ойконимов более 12. В одних ойконимах к топооснове присоединяется один суффикс, в других – два (один из них нетопонимический): *Полдаська* (Болдасево Ич.). *Полда-* (топооснова) + *-сь* (топоформант) + *-ка*; *Пиксясь* ~ *Пиксяська* (Пиксяси Ард.). *Пикся-* (топооснова) + *-сь* + *-ка*; *Сакулька* (Папулево Ич.). *Сакай-* (топооснова) + *-л* (топоформант) + *-ка*. *Ламбаське* (Лобаски Ат.). *Ламбай* (топооснова) + *-сь* + *-ке; Пермезь* (Пермиси Б. Бер.). *Перме-* (топооснова) + *-сь*; *Мадышка* (Манадыши 2 Ард.). *Мады-* (топооснова) + *-ш* (топоформант) + *-ка*; *Дюрькина* (Дюрки Ат.). *Дюрь-* (топооснова) + *-ка* + *-на*; *Кульмина* (Кульмино Чам.). *Кульма-* (топооснова) + *-на*; *Симкина* (Симкино Б. Бер.). *Сим-* (топооснова) + *-ка* + *-на*; *Бузаев* (Бузаево Б. Бер.). *Бузай-* (топооснова) + *-в* (топоформант); *Тургакова* (Турдаково Ард.). *Тургай-* (топооснова) + *-ка* + *-ова* (русский топоформант); *Чаунза* (Чамзинка Чам.). *Чау-* (топооснова) + *-нза* (топоформант); *Целпанова* (Челпаново Ат.). *Целпан-* ~ *Челпан-* (топооснова) + *-ова*. Эту группу можно дополнить суффиксальными ойконимами, основами которых служат апеллятивы: *Кузым* (Гузынцы Б. Бер.). *Куз* 'ель' + *-ым* (топоформант); *Вармазень* (Вармазейка Б. Игн.). *Варма* 'ветер' + *-зень* (топоформант); *Дубинька* (Дубенки Дуб.). *Дуб-* + *-инька* (топоформант); *Киржеман* (Киржеманы Ат.). *Кирже-* + *-ман* (топоформант). В эрзянскую ойконимическую систему следует отнести также русские ойконимы эрзянских сел, топоформанты которых незначительно адаптированы в соответсвии с особенностями эрзянской фонетики: *Ташкина* (Ташкино Ич.), *Пуркаева* (Пуркаево Дуб.). Это село имеет еще два неофициальных наименования – *Налитова* и *Пичале.* Двойные и тройные названия характерны и для некоторых других населенных пунктов: *Марезь веле* ~ *Покш веле* (Большое Маресево Чам.), *Таштo Найман* ~ *Эрзянь Найман* (Старые Найманы Б. Бер.), *Парынзэле* ~ *Вере Паронза* (Паракино Б. Бер.).

Таким образом, эрзянский топонимический класс – ойконимы , взаимодействуя с соответствующим классом русской топонимии, представляет собой сложную систему различного характера образований, среди которых господствующей моделью являются двучленные образования. Многие детерминанты, присуствующие в их структуре, обладают серийностью. Имеющиеся в простых ойконимах суффиксы – топоформанты своим происхождением связаны с антропонимическими. При адаптации русской системы ойконимов неофициальные топоформанты оказываются в положении инфикса.

Литература

Бабушкина Р. В.: Топонимы в словообразовательной системе современного мокша–мордовсого языка. Ономастика Поволжья. Вып. 3. Уфа 1973 .

Донидзе Г. И.: Об аффиксальном словообразовании в тюркской топонимии. Москва 1980.

Инжеватов И. К.: Топонимический словарь Мордовской АССР. Саранск 1987.

Лексикология мордовских языков. Саранск 1983.

Maticsák Sándor: Ономастический анализ мордовской карты XIX века. CIFU–7/3A (1990): 81-86.

Мосин М. В.: Отражение общефинно-угорской лексики в мордовских географических названиях. Ономастика Поволжья. Вып. 4. Саранск 1976.

Мурзаев Э. М.: Словарь народных географических терминов. Москва 1984.

Цыганкин Д. В.: Из наблюдений над структурными особенностями топонимов на территории МАССР. Труды Морд. НИИ. Вып. 30. Саранск 1961.

— Лексико–семантическая характеристика отдельных пластов топонимической системы Мордовской АССР. Ономастика Поволжья. Саранск 1986.

Условные сокращения

Ард.	Ардатовский район
Ат.	Атяшевский район
Б. Бер.	Большеберезниковский район
Б. Игн.	Большеигнатовский район
Дуб.	Дубенский район
Ич.	Ичалковский район
Коч.	Кочкуровский район
Лямб.	Лямбирский район
Чам.	Чамзинский район

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN 1994.

The Definite (Objective) Conjugation in Finno-Ugric Languages

László KERESZTES

0. In my paper on the definite (objective) conjugation in Finno-Ugric languages first I would like to give a brief typological survey, then I discuss views concerning the development of the definite conjugation in certain Finno-Ugric languages. I will not mention the syntax of the definite conjugation here.

The Finno-Ugric (Uralic) language family typologically belongs to the agglutinative languages, which means that grammatical relationships are expressed synthetically, by inflections attached to the base. This characteristic feature of the Finno-Ugric languages clearly appears in verbal paradigms. A verb form may express not only the time and mode of the action, but the number and person of the agents. For example Fi *odot-i-n* I waited, Lp *muital-ivči-i* he would like to tell, Md *sodiń-ďera-vli-ń* if I had known, Vg *lāw-we-s-əm* I was told, Hu *vár-ja-tok* let You wait. This method of construction can be found in every Finno-Ugric language.

In some Finno-Ugric (Uralic) languages, however, verbal forms may additionally refer to a definite object, its number and person, e.g. Md *soda-sa-mak* you know me, *sod-i-źe* he knew him, *sod-i-ńźe* he knew them, Vg *totə-s-te* he carried him, *tot-s-ane* he carried them, Os *mă-s-e.ı* he gave that, *mă-s-.ıa.ı* they gave them, Hu *lát-t-alak* I saw you/You, *lát-t-átok* you saw him/them, Yu *madā-da* he cuts that etc. This kind of conjugation is traditionally called 'objective'. The other, which does not refer to an object (in the case of intransitive verbs) or refers only to an indefinite object (in the case of transitive verbs) is tradionally called 'subjective'.

Lately the terms 'definite' and 'indefinite' conjugation have been more often used, because the subjective form with a transitive verb refers to an indefinite object, e.g. Hu *kenyeret vett* he was buying bread – *megvette a kenyeret* he has brought the bread, whereas the objective form refers to a definite object. In the Mordvin language the definite conjugation is used only with the perfect aspect, e.g. *veďeńť kand-i-ń* I was carrying the water inside – *veďeńť kand-i-ja* I have carried the water inside. The objective – further on definite – conjugation, as we saw, can be found in all the Ugric languages (Hungarian, Vogul and Ostyak), in the Samoyed languages and in one of the Volgaic languages: Mordvin.

1. The extension and character of the definite conjugation is rather different in the Finno-Ugric languages.

1.1. The Hungarian definite paradigm refers mainly to a 3rd person object (paradigms in the present and past tenses can be found on page 28): *fog-om, fog-od, fog-ja, fog-juk,*

fog-játok, fog-ják őt/azt I catch him/them etc., *szeret-em, szeret-ed, szeret-i, szeret-jük, szeret-itek, szeret-ik* őt/azt I like him/them etc. There is only one verb form in 1st person Sg that can refer to a 2nd person object (*szeret-lek* téged/titeket I love you/You). In all other persons with 2nd or 1st person objects the subjective (indeterminative) verb forms are used (*szeret* téged he loves you, *fog-sz* engem you catch me, *fog* engem he catches me etc.) The optimal number of verb forms in present tense is 6+1, but for example the first person Sg in past tense and the first and second person Pl in conditional are the same as the relating 'subjective' (indefinite) forms. (Cf. Keresztes 1992, 54, 118.) See the scheme of the definite verb forms of Hungarian on page 32!

1.2. In the two other Ugric languages, Vogul and Ostyak, the determinative paradigms also exist, but their use is rather different from those in Hungarian. In Hungarian, as we could see, we can refer to the number but not to the person of the definite object, in the Ob-Ugrian languages it is the opposite (the definite paradigms of the Vogul and Ostyak dialects can be seen on pages 28–29): while for example in northern **Vogul** the definite forms exactly express the number of the definite object (one, two or more, that is Singular, Dual and Plural), they do not indicate its person (Vg *toti-te* he carries him, he carries you, me, *toti-jœye* he carries that two, both of you, both of us, You). The system of reference is the same in the Northern dialects of both Ob-Ugric languages. (Cf. Kálmán 1974, 58–59.) In the Southern dialects, due to the more intense Tartar influence, dual paradigms partly or totally syncretized with plural forms.

The recorded Eastern and certain Northern **Ostyak** paradigms are complete (O *mās-em* I gave that, *mās-ŋilam* I gave both of them, *mās-lam* I gave all of them), but the records of the Southern and certain Northern (Ni Syn Shur) dialects are incomplete like the Vogul, though dual and plural forms are more consistent. The maximum number of present tense verb forms in the Ob-Ugric languages is 27, though syncretized forms do occur in almost all dialects. (Cf. Honti 1984, 107–122.) – The definite verb forms of the Ob-Ugric languages can be found on page 32.

1.3. Maybe it is an areal feature that in the Northern group of the **Samoyed** languages the determinative conjugation is similar to that of the Ob-Ugric languages. (A Yurak Samoyed paradigm in the present tense can also be found on page 29.) Here the singular, dual or plural number of the definite object is clearly distinguishable (*madā-da* he cut that, *madā-ŋaχajuda* he cut both of them, *madā-jda* he cut all of them), whereas in the Southern Samoyed languages and dialects, which, similarly to the Ob-Ugric languages, were exposed a more intense Turkish impact, the paradigms refer only to the singular definite object. In the Samoyed languages the maximum number of present tense determinative verb forms is 27, but in most Samoyed languages and dialects analogical syncretism reduce this number to 24. (Cf. Hajdú 1968, 60, 199.) – The pattern of the Northern Samoyed definite conjugation is basically the same as that of the Ob-Ugric languages. (Cf. page 32.)

1.4. Mordvin is the language that has the most complicated and complete definite conjugational system of the Uralic languages. (Erza and Moksha definite paradigms in present tense affirmative and imperative can be found on pages 30–31) Both the number and the person of the definite object can be expressed. So we can find verb forms referring to him, them, you, You, me and us.

Determinative forms entered the paradigm of the negative auxiliary. 3rd person objects are not referred to separately - especially when the subject is in the plural - and a lot of homonymous forms can be found among 1st and 2nd person references. In Mordvin the maximum number of the definite verb forms would be 28, but practically only 15 different forms exist. (Cf. Keresztes 1990, 188–189.) – The definite conjugational system of the Erza and the Moksha dialects can be seen on page 32.

2. The origin of Finno-Ugric determinative conjugation has been researched for a long time. Most present-day grammatical phenomena of the Uralic language family are traced back to Proto-Uralic. The determinative conjugation is used in the two main Finno-Ugric branches, in the Ugric languages and in Mordvin, as well as in the Samoyed languages. It would be easy to conclude that the determinative conjugation is of Uralic origin, and it would be possible to look for documents of the deteriminative conjugational system in other Finno-Ugric languages. The trouble is that there are no documents, no reliable sources. The other thing is that – as presented above – typologically the determinative conjugational system is not homogeneous, and there are basic differences even between the Hungarian and the Ob-Ugric paradigms. So it is impossible to reconstruct even the Ugric determinative conjugational system, not to mention the Finno-Ugric or the Uralic. The structure of the determinative system of the Ob-Ugric languages is similar to the Samoyed paradigms, while the Mordvin forms are more different and unique.

Etymological analysis also supports the theory that determinative paradigms developed independently in the branches or languages, so that preceding – Finno-Ugric or Uralic – forms cannot be reconstructed. As the determinative verb forms refer not only to the number and person of the subject but to the number and person of the definite object as well, they are much more synthetized than the indeterminative forms. So the 'multifunctional' definite form seems to be the result of some kind of contraction. It is a fact that most of the definite verb forms are closely connected to related possessive suffixes. This relationship was mentioned by Vilhelm Thomsen. (Cf. I. Papp 1968, 189–190.)

2.1. There are several views concerning the development of the Hungarian definite conjugation. Pál Hunfalvy and József Budenz based their opinions on the agglutinative characteristic of Finno-Ugric languages, and they tried to demonstrate the threefold function of the determinative verb form with the help of the segments referring to the action, the object and the subject. Let us take a Hungarian example in the 2nd person plural: *fog-já-tok* You catch it: the catch (action), it (object), You (subject); *kér-i-tek* You ask him/her: ask (action), him/her (object), You (subject); *fog-ják, kér-ik, fog-juk, kér-jük, fog-ja, kér-i* can be analysed in the same way. Hunfalvy and Budenz reconstructed 1st and 2nd person singular forms with the sound *j* (**fogu-ju-m, *kérü-jü-m*), but historically this is unreasonable.

Vilhelm Thomsen, János Melich and Antal Klemm are on the opinion, that the above singular forms originally consisted of only two segments: *fog-om, fog-od, fog-ja,* which originally meant my catch, your catch, his/her catch, and *kér-em, kér-ed, kér-i,* with the meaning of my request, your request, his/her request. Consequently, these suffixes conveyed a double meaning: 'I+him/them', 'you+him/them', 'he+him/them', so besides the subjective function, the objective one was adapted. There was an early nomino-verbal period with homogenous personal reference, but later the possessive declension and

definite conjugation separated: *nyom-om, nyom-od, nyom-a* my footprint, your footprint, his/her footprint – *nyom-om, nyom-od, nyom-ja* I print/press, you print/press, he prints/presses etc.

Klemm was the linguist who drafted the syntactic background of this separation. He started from the nominal sentence structure of Finno-Ugric languages:

halam my fish	*(a) nő* by the woman	*főzte* cooked
subject	genitive	nominal predicate
⇓	⇓	⇓
object	subject	verbal predicate

Its original meaning was: *halam* my fish (is) – *nő főzése* the cooking of the woman. From this emerged the present-day structure and meaning: *halam(at) a nő főzte (meg)* my fish was cooked by the woman > the woman cooked my fish.

Or: *halam* my fish (is) *én* my *fogtam* catch
halam my fish (is) *te* your *fogtad* catch

The original meaning was: my fish (is) – my catch, your catch > in today's Hungarian: *(a) halam(at) én fogtam, te fogtad* I caught my fish, you caught my fish etc.

The nominal surface structure of the sentence has turned into a verbal structure: the past participle has turned into a 3rd person singular definite verb form. In today's Hungarian the accusative and the genitive may have no suffixes at all, and this must have been common in previous times. Klemm thinks that the *l* element of the unique *-lak -lek* suffix is a derivative one. (Cf. Klemm 1928, 119–120.)

According to the above, now it is obvious that the theory of agglutination gives a satisfactory explanation to the plural forms, the theory of adaptation to the singular forms. István Papp, nevertheless, explains the formation of the determinative conjugation in a slightly different manner. He presents the theory of condensation and reconjugation. István Papp thinks that each word form condenses images of objects and relations between them. A particular verb form may have been used either in the active or in the passive voice: *fog-ja* 1. he catches (someone), 2. he is caught. The explanation of definite forms is reconjugation: the indication of the agent in the passive required the reattachment of the personal suffix. E.g. *fog-ja* he is caught + *-tok* You = *fogjátok* You catch him. Simpler forms developed from the 3rd person Sg verb forms with their *Ø* morpheme: *fog* 1. he catches, 2. he is caught + *-om* I = *fogom* I catch him etc. The theory of reconjugation clarifies the birth of the unique *-lak/-lek* form: **fog-ol* 1. you catch, 2. you are caught + *-ok* = **fogolok* > *foglak* I catch you. (Cf. I. Papp 1942, 272–276; 1968, 188–194.)

2.2. The close relationship between definite verbal suffixes and possessive suffixes is evident in the Ob-Ugric and the Samoyed languages. In the 1st and 2nd persons of the **Vogul** determinative paradigm there is a mysterious *-l-* coaffix which may indicate definite conjugation. This element may have come from the Northern Ostyak dialects, where it indicates the present tense. Originally it was a frequentative suffix. This element is missing from the 3rd person singular and dual forms. Here the reference to the definite object is made by a suffix agglutinated from a 3rd person personal pronoun (opposite the indeterminative forms in which the referential suffix is of participal origin.)

These definite forms are the same as the corresponding possessive suffixes. The 3rd person plural form is the same as its possessive counterpart, but this suffix cannot be seg-

mented and it is of uncertain origin. It may reflect Ostyak influence. Paradigms referring to two or more objects contain the *-ɑγ-* sign of the dual, the *-an-* sign of the plural, plus an intrusive *j*. Suffixes in the singular forms, but especially suffixes in the dual and in the plural, show that these joint endings have developed from the possessive forms. Concord demanded the same suffix not only on the verbal predicate, but on the object of the sentence too. E.g. *sāli-te/pūt-e toti-te* he carries his reindeer/his pot, *sāli-j-ɑγe/pūt-ɑγe toti-j-ɑγe* he carries his two reindeers/two pots, *sāli-j-ane/pūt-ane toti-j-ane* he carries his reindeers/pots, *sāli-j-ɑγəm/pūt-ɑγəm toti-j-ɑγəm* I carry my two reindeers/pots, *sāli-j-anən/pūt-anən toti-j-an(ən)* you carry your two reindeers/pots. In Vogul – with the exception of the 3rd person singular forms – the determinative conjugation seems to be relatively recent.

2.3. The correlation is the same between **Ostyak** and **Samoyed** definite conjugation and possessive suffixes. In these languages it also was concord that made possessive suffixes emerge on definite verb forms. Reference to two or more objects is made by corresponding coaffixes. However, it is strange that elements indicating more objects. (Os *-l-*, Sam *-j-*) analogically entered the dual paradigms in both languages. (Cf. Honti 1984, 107–122; Künnap 1978, 59–74.)

2.4. The definite conjugational forms in Mordvin – as I earlier mentioned – can refer to not only the person, but the number of the object as well. This feature provides Mordvin with a special place among the Western Finno-Ugric languages. The development of the definite conjugation in Mordvin cannot be compared to other Finno-Ugric languages. Among others F.J. Wiedemann (1865, 74–75) and Pál Hunfalvy (1857, 345–352) dealt briefly with the problem. They say that the ending of the definite verb form incorporated the suffix indicating the object and the verbal suffix. Winkler (1913, 138) had the opinion that in these forms participles combine with possessive suffixes; e.g. M *sodatanza* / E *sodatanzat* your knowledge is his (Kennen-du-sein) > he knows you; E/M *sodasak* his knowledge is yours (Kennen-dein) > you know him; M *sodajťäń* / E *sodiťń* your knowledge is mine (Gekannthaben-du-mein) > I know you etc. This linguistic tendency claimed the priority of the noun. (Consider Klemm's views on the Hungarian definite conjugation.)

Klemm (1926, 194–204) examines the present tense affirmative forms and separates the elements referring to the object. In the case of one object it is *-ma-* in the 1st, *-ta-* in the 2nd and *-sa-* in the 3rd person, in the case of several objects they are *-mi-*, *-ti-*, *-si-* containing the PFU *i* plural suffix. Klemm believes that the development of verbal suffixes was influenced by possessive suffixes and demonstrative pronouns. He notes that elements referring to 3rd person objects are only found in the present tense, the missing past tense forms were created by the adaptation of the determinative function from the 1st and 2nd person forms. Strangely enough Klemm does not mention the origin of the imperative, he just remarks that it is based on the *j* nomen agentis suffix.

According to Klemm, the Mordvin definite verb form has the following structure:

B(+Tx)+Ox(+Nx)+Vx(+Nx)

in which B = base, Tx = time suffix, Ox = object suffix, Nx = suffix indicating the number of the object, Vx = suffix indicating the person of the subject, Nx = suffix indicating the number of the subject, e.g. E *sodasińek* we know them could be segmentated < **soda-sɤ-j-n-m.k.* In case of syncretized forms the one referring to a plural

object is the original, e.g. E *sodidiź* / M *sodaďäź* he/she knew you/You etc. < **soda-i̯-tɤ-i̯-z.; sodasamiź* / M *sodasamaź* they know me/us etc. < **soda-sa-mɤ-i̯-z.* etc.

Klemm gives a rather isolated analysis of particular verb forms. The *i* plural suffix is unknown in Mordvin dialects, so his reconstruction cannot be accepted.

Yevsevyev (1934, 217–261) cites Wiedemann's statements without any criticism, i.e. in the definite suffixes object indicating particles follow subject indicating ones. But the E/M *sodasamak* you know me verb form contradicts this statement, because the *-t-* element is not there.

The Russian Bubrikh (1929, 1941, 1948, 1953) gave a detailed analysis of the Mordvin definite conjugation. It is interesting, that neither Bubrikh, nor Serebrennikov mentions Klemm.

Bubrikh's starting point is the Mordvin possessive structure (1953, 126). He says that the possessive and the definite structure is basically the same:

**tumuńť*	*lopazu*	~	**numuluńť*	*kundajzi*
дуба-того – лист-его			зайца-того – ловец-его	
of the oak - of it – leaf - of it			rabbit's – its catch	
> the leaf of the oak			> the rabbit's catch	

Unmarked structures also existsted: **numulu kunda(j)* the catch of the rabbit, 'rabbitcatch'.

According to Bubrikh the bases were used both as nouns and as verbs:

**kunda* he catches/the catch: **kundam(a)* the catch of mine
**kundat(a)* the catch of yours
**kundas(a)* the catch of his

The definite conjugation emerged as the consequence of reconjugated basic forms:

**kundasam* his catch + I > E/M *kundasa* I catch him
**kundasat* his catch + you > E/M *kundasak* you catch him

Bubrikh claims priority of the forms with 3rd person object reference. First, in the past tense and in the imperative there was no difference between the indeterminative and the deterimative series. Definiteness was clarified by context, but later this analogically spread to present tense forms. The next step was the appearance of the past tense forms referring to more objects. Later on these entered the present tense paradigms (1948, 72).

Then, under the influence of the paradigm referring to 3rd person objects, paradigmatic reference to 1st and 2nd person objects also developed. The system started to become very complicated, which is why the 'us' series could not appear (1953, 134). Here the *-sa-* coaffix is still found, but it could not enter the paradigm referring to 2nd person objects. The role of the present tense suffix was taken over by *-ta-*.

There must have been a time when the conjugational system was much more balanced than today. Later this balance was lost and analogical syncretism appeared. Bubrikh gives a satisfactory explanation for analogy, although his starting point is not convincing.

Serebrennikov tries to offer a more solid explanation of the Mordvin definite conjugation (1966, 1967), but unfortunately his premises are vulnerable. He tries to find the beginnings of the determinative conjugation in Proto-Uralic. He presents unreasonable reconstructions containing Bubrikh's Proto-Mordvin definite suffixes. Serebrennikov explains the irregular occurrence of the *-s* and *-t* elements with the fact that this way analogy between the definite suffixes and the optative was avoided, and with

the pleonastic influence of verb stems containing *d*. He can present forms and variations by simple deduction.

In Serebrennikov's view the structure of the determinative verb forms may have been the following:

V + IO + IT IS

where V = verb stem, IO = object indicator, IT = time indicator, IS = subject indicator. The person of the object is indicated by *m, t* and *s* both in singular and plural. Verbal suffixes referring to one object are *m, t, s, mə̂k, tə̂k, ź*, referring to several objects are *nm, nt, nzə̂, nmə̂k, ntə̂k, nź*. The paradigms are reconstructed in detail (Serebrennikov 1967, 186–187). Their symbolic construction is the following:

B([+Nx]+Ox)+Tx+Vx(+Nx)

e.g. **kunda-s-aj-m* > E/M *kundasa* I catch him/her, **kunda-t-aj-m* > E *kundatan*, M *kundaťä* I catch you, **kunda-m-aj-t* > E *kundimik* / M *kundamajť* he caught me, **kunda-m-aj-ź* > E *kundimiź* / M *kundamaź* they caught me etc. Serebrennikov's balanced system broke up: the *s* particle referring to 3rd person objects vanished from the past tense forms, while in the series referring to 1st and 2nd person objects new relative verb stems appeared *(*kundata-, *kundasa-)*. Serebrennikov explains Moksha 1st and 2nd person plural forms with the analogical influence of the 3rd person form. He does not discuss the development of imperative paradigms.

Koizumi (1969, 19–29) returnes to Bubrikh's method. Peeling and cutting off the endings of the definite verb paradigms he tries to find the prototypes on which the whole complicated system might be based. He comes to the conclusion that the basic prototypes are: **kunda-* (Present tense Sg), **kundaj-* (Past tense 1, 2, 3 Sg), **kundajz-* (Past tense 1, 2, 3 Pl) (1969, 26). The other secondary paradigms are based on these forms, e.g.: object you/You – **kundata-* (Present tense 1, 3 Sg), **kundatadajz-* (Present tense 1, 3 Pl), **kundajdajz-* (Past tense 1, 3 Pl); object him/her/them – **kundasa-* (Present tense 1, 2 Sg), **kundasajz-* (Present tense 1, 2, 3 Pl); finally object me/us – **kundasama-* (Present tense 2, 3 Sg), **kundasamajz-* (Present tense 2, 3 Pl), **kundajmaj-* (Past tense 2, 3 Sg), **kundajmajz-* (Past tense 2, 3 Pl).

Koizumi believes that every form in the present and past tenses can be traced back to the him/them paradigmatic series. The basis of present tense forms is **kunda+sa* (Vx3Sg) which later developed analogically, influenced by the past tense: e.g. **kundajz* > **kundasajz* (1969, 28). The origin of this *ź* element is not revealed, maybe it is the participal suffix. The definite conjugation based on the nominal forms (1969, 29). Present tense 3rd person Sg forms **kundasaj* > E/M *kundasi* can be explained by the analogy of the indeterminative conjugation.

Knut Bergsland thinks that the determinative forms referring to 2nd person objects are based on the indeterminative 2nd person Pl forms. The morpheme *ta* became a present marker. In the determinative forms referring to 1st and 3rd person the coaffix *sa* is the present marker; *ma* refers to 1st person objects (1973, 46–47). Bergsland was the only one who took the influence of the negative conjugation and of the imperative into account.

His explanation is the following:

**il'a moń kundak* > *il'amak kundak*, and analogically *kundak moń* > *kundamak*

Bergsland adds that the markers referring to 1st and 2nd person objects are the reflections of the subjective forms; with the addition of a pronominal component they began to refer to 3rd person objects (1973, 48). Like Wiedemann, he also derives the coaffix *sa* from the optative. Preterite forms are analogous with the possessive suffixes (1973, 48).

As morphemes referring to one or more possessions and objects are of ancient origin and not Mordvin innovations (1973, 49), we may say that the subjective and the objective conjugational systems became simpler in a lot of Finno-Ugric languages. The determinative conjugation as a paradigm cannot be reconstructed with the help of existing forms (1973, 52).

Recently István Bátori has dealt with the question of homonymy in Mordvin definite verb forms (1990, 15–23). He is right in stating that satisfactory results have not been achieved in this field yet. So far research has been based on two premises: 1/ the determinative forms indicate the number and person of the object and the number and person of the subject; these elements can be analyzed; 2/ originally there was a complete, differentiated paradigm which later split up, and certain phonetic and analogical changes resulted in homonymy.

Bátori clearly sees (1990, 18–19) that in Erza and Moksha the divergent phonetic changes could not lead to syncretized forms. In his opinion the polysemy of paradigms is the logical consequence of different communicative usage. He arranges the suffixes into hierarchical order: there are suffixes with four distinctive features (*-tan:* capable of indicating the number and person of both the subject and the object); there are suffixes with three distinctive features (*iź:* indicating the number and person of the subject and the person of the object); the third group contains suffixes indicating only the person of the object (*-diź*); the fourth group involves those which indicate only the person and the number of the subject with no reference to the object (indeterminative conjugation). (Cf. Bátori 1990, 23.)

Relations not reflected by separate determinative forms can be expressed with the help of pronouns: *miń tink palatadiź* we kiss You, *miń sinst palatadiź* we kiss them etc. (This is the same in Hungarian, as we saw earlier. In my view, the plural nominative and accusative forms in Moksha have syncretized. We have to remark that a strange phenomenon like this is unknown even in the English language with no declination at all.) If usage demands differentiation, language finds new ways of expression by morphological innovation: M *palasamaśť – palasamaź.* (Cf. Bátori 1990, 20.) Finally he states: the Mordvin determinative paradigms could be described more clearly and by fewer redundances if we could define the hierarchial order of verb forms. The forms of several frequency are to be held as various stages of the development of Mordvin determinative conjugation (Cf. Bátori 1990, 20).

When I visited the country of the Mordvins, I myself relied on this method. In order to establish the hierarchy of the suffixes, I asked the homonymous forms without context. Thus I investigated the most obvious and most natural relations occurring to the native speakers. (Interestingly enough, homonymous forms are more often regarded as plural.)

In my opinion particular word forms should be submitted to careful phonetic analysis in order to establish new layers of suffixes and to define the exact stages of development. More attention has to be turned to the Erza secondary *i* sound. The dialectal *i* ~ *e* correla-

tion suggests a Proto-Mordvin reduced sound which could not have any grammatical function opposed to the unchangeable *i*, which certainly had. When analysing the allomorphs, we must consider the tendency that *a* tries to displace all the other occuring root vowels in both dialects. More attention has to be paid to the imperative forms, because their development and role has not been thoroughly researched. Finally, we have to examine whether István Papp's theory of reconjugation applies to the Mordvin language.

The resemblance of the Erza and Moksha determinative paradigms indicates a common Proto-Mordvin origin. Although the influence of surrounding peoples and languages has been already raised (Serebrennikov 1966, 69), inner grammatical innovation is much more possible.

3. Apart from introductory remarks, I will not deal with the syntax of the Finno-Ugric determinative conjugation. In this field we have to face problems like definitness versus indefinitness, progressive versus perfect aspect. Just one remark: the definite conjugation and the use of articles are closely related. In languages having definite conjugation, the definite article and the definite declinational system is of later origin.

4. This paper has attempted to show that Proto-Uralic, Proto-Finno-Ugric and Proto-Ugric reconstruction of the determinative conjugation is impossible. Let me quote Serebrennikov's thoughts (1956, 194): „...The definite conjugation began to take shape in the Eastern group of Finno-Ugric languages after the split of Proto-Finno-Ugric. Probably it appeared first in the 3rd person forms. Transitive verbs got the *s* objective suffix which is surely of nominal origin."

Péter Hajdú agrees with Serebrennikov (1966, 75–76). In most Finno-Ugric (Uralic) languages the 3rd person Sg verb forms have double endings: the first either contains the *Ø* morpheme of participal origin, the second originates from the personal or the demonstrative pronoun. Hajdú says that „...the Finno-Ugric (Uralic) 3rd person verbal suffix indicated the definite object, so before the suffixation is must have been a (personal or demonstrative) pronoun in accusative function."

László Honti reconstructs a verbal stem + **sV* component as the ancient 3rd person Sg form. He claims that the determinative conjugation has its origin in sentences eliminating the 3rd person object from the surface structure and replacing it with the appropriate pronominal component attached to the verbal stem (1984a, 341–346).

E.g. **kala-m amta ~ *amta-sV* '(he) is giving the fish' ~ '(he) is giving (that)'.

The 3rd person pronoun refers to the 3rd person object, not necessarily presented or repeated, as can be observed in most Ob-Ugric languages today (cf. Kulonen 1993, 94–95).

I share Serebrennikov's, Hajdú's and Honti's views because of the fact that the determinative endings in other Finno-Ugric languages are of pronominal origin too. This was the base of the development of determinative paradigms in the Uralic languages.

Paradigms of the determinative conjugation in the Uralic languages

Hungarian

Present tense indicative

Sg1	*fog-om*	(I) catch	*fog-lak*	*szeret-em*	(I) love	*szeret-lek*
2	*fog-od*		–	*szeret-ed*		–
3	*fog-ja*		–	*szeret-i*		–
Pl1	*fog-juk*		–	*szeret-jük*		–
2	*fog-játok*		–	*szeret-itek*		–
3	*fog-ják*		–	*szeret-ik*		–

Past tense indicative

Sg1	*fog-t-am*	(I) caught	*fog-t-alak*	*szeret-t-em*	(I) loved	*szeret-t-elek*
2	*fog-t-ad*		–	*szeret-t-ed*		–
3	*fog-t-a*		–	*szeret-t-e*		–
Pl1	*fog-t-uk*		–	*szeret-t-tük*		–
2	*fog-t-átok*		–	*szeret-t-étek*		–
3	*fog-t-ák*		–	*szeret-t-ék*		–
	'him/her/them'		'you/You'	'him/her/them'		'you/You'

*

Vogul (Northern)

Present tense indicative

	'him/her/it'		'both (of them)'	'them'
Sg1	*toti-ləm*	(I) bring	*toti-jɑɣəm*	*toti-janəm*
2	*toti-lən*		*toti-jɑɣəm*	*toti-jan(ən)*
3	*toti-te*		*toti-jɑɣe*	*toti-jane*
Du1	*toti-ləmən*		*toti-jɑymen*	*toti-janmen*
2	*toti-len*		*toti-jɑyen*	*toti-jan(en)*
3	*toti-ten*		*toti-jɑyen*	*toti-janen*
Pl1	*toti-luw*		*toti-jɑyuw*	*toti-januw*
2	*toti-len*		*toti-jɑyən*	*toti-jan(ən)*
3	*toti-janəl*		*toti-jɑyanəl*	*toti-jan(an)əl*

Ostyak (Eastern)

Present tense indicative

	'him/her/it'		'both (of them)'	'them'
Sg1	*tul-ɨm*	(I) bring	*tul-ə̂γlam*	*tul-lam*
2	*tul-ɨn*		*tul-ə̂γlan*	*tul-lan*
3	*tul-tə̂*		*tul-γə̂l*	*tul-ə̂l(lə̂)*
Du1	*tul-ɨmə̂n*		*tul-ə̂γlamə̂n*	*tul-lamə̂n*
2	*tul-ə̂tə̂n*		*tul-ə̂γlɨn*	*tul-lɨn*
3	*tul-ə̂tə̂n*		*tul-ə̂γlɨn*	*tul-lɨn*
Pl1	*tul-ʉγ*		*tul-ə̂γloγ*	*tul-loγ*
2	*tul-ə̂tə̂n*		*tul-ə̂γlɨn*	*tul-lɨn*
3	*tul-ɨl*		*tul-ə̂γlal*	*tul-lal*

Ostyak (Northern)

Present tense indicative

Sg1	*mǎl-em*	(I) give	*mǎl-ŋilam*	*mǎl-lam*
2	*mǎl-en*		*mǎl-ŋilan*	*mǎl-lan*
3	*mǎl-li*		*mǎl-ŋili*	*mǎl-li*
Du1	*mǎl-emən*		*mǎl-ŋilmən*	*mǎl-ləmən*
2	*mǎl-lən*		*mǎl-ŋilən*	*mǎl-lən*
3	*mǎl-lən*		*mǎl-ŋilən*	*mǎl-lən*
Pl1	*mǎl-ew*		*mǎl-ŋiləw*	*mǎl-ləw*
2	*mǎl-lən*		*mǎl-ŋilən*	*mǎl-lən*
3	*mǎl-ət*		*mǎl-ŋilal*	*mǎl-lal*

Yurak (Nenets)

Present tense indicative

Sg1	*madā-w*	(I) cut	*madā-(ŋa)xajun*	*madā-jn*
2	*madā-r*		*madā-(ŋa)xajud*	*madā-jd*
3	*madā-da*		*madā-(ŋa)xajuda*	*madā-jda*
Du1	*madā-ḿiʔ*		*madā-(ŋa)xajuńiʔ*	*madā-jńiʔ*
2	*madā-ŕiʔ*		*madā-(ŋa)xajuŕiʔ*	*madā-jŕiʔ*
3	*madā-ḋiʔ*		*madā-(ŋa)xajuḋiʔ*	*madā-jḋiʔ*
Pl1	*madā-waʔ*		*madā-(ŋa)xajunaʔ*	*madā-jnaʔ*
2	*madā-raʔ*		*madā-(ŋa)xajudaʔ*	*madā-jdaʔ*
3	*madā-doʔ*		*madā-(ŋa)xajudoʔ*	*madā-jdoʔ*

'him/her/it' 'both (of them)' 'them'

Mordvin (Erza)

sodams know

	'him/her/it'	'them'	'you'	'You'	'me'	'us'
			Present tense indicative			
Sg1	*soda-sa*	*soda-siń*	*soda-tan*	*soda-tadiź*	–	–
2	*soda-sak*	*soda-siť*	–	–	*soda-samak*	*soda-samiź*
3	*soda-si*	*soda-sińźe*	*soda-tanzat*	*soda-tadiź*	*soda-samam*	*soda-samiź*
Pl1	*soda-sińek*	*soda-sińek*	*soda-tadiź*	*soda-tadiź*	–	–
2	*soda-sink*	*soda-sink*	–	–	*soda-samiź*	*soda-samiź*
3	*soda-siź*	*soda-siź*	*soda-tadiź*	*soda-tadiź*	*soda-samiź*	*sodasamiź*
			Past tense indicative			
Sg1	*sod-i-ja*	*sod-i-ń*	*sod-i-ťiń*	*sod-i-ďiź*	–	–
2	*sod-i-k*	*sod-i-ť*	–	–	*sod-i-mik*	*sod-i-miź*
3	*sod-i-źe*	*sod-i-ńźe*	*sod-i-ńźiť*	*sod-i-ďiź*	*sod-i-mim*	*sod-i-miź*
Pl1	*sod-i-ńek*	*sod-ińek*	*sod-i-ďiź*	*sod-i-ďiź*	–	–
2	*sod-i-nk*	*sod-ink*	–	–	*sod-i-miź*	*sod-i-miź*
3	*sod-i-ź*	*sod-i-ź*	*sod-i-ďiź*	*sod-i-ďiź*	*sod-i-miź*	*sod-i-miź*
			Imperative			
Sg2	*sod-ik*	*sod-iť*	–	–	*soda-mak*	*soda-miź*
Pl2	*sod-ink*	*sod-ink*	–	–	*soda-miź*	*soda-miź*
	'him/her/it'	'them'	'you'	'You'	'me'	'us'

Mordvin (Moksha)

sodams know

	'him/her/it'	'them'	'you'	'You'	'me'	'us'
			Present tense indicative			
Sg1	*soda-sa*	*soda-sajńə*	*soda-ťä*	*soda-ťäďäź*	–	–
2	*soda-sak*	*soda-sajť*	–	–	*soda-samak*	*soda-samaść*
3	*soda-si*	*soda-sińə*	*soda-tanza*	*soda-ťäďäź*	*soda-samań*	*soda-samaź*
Pl1	*soda-sašk*	*soda-sašk*	*soda-ťäďäź*	*soda-ťäďäź*	–	–
2	*soda-saść*	*soda-saść*	–	–	*soda-samaść*	*soda-samaść*
3	*soda-saź*	*soda-saź*	*soda-ťäďäź*	*soda-ťäďäź*	*soda-samaź*	*soda-samaź*
			Past tense indicative			
Sg1	*soda-j-ńə*	*soda-j-ńə*	*soda-j-ťäń*	*soda-ďäź*	–	–
2	*soda-j-ť*	*soda-j-ť*	–	–	*soda-majť*	*soda-maść*
3	*soda-źə*	*soda-źəń*	*soda-ńźə*	*soda-ďäź*	*soda-mań*	*soda-maź*
Pl1	*soda-śk*	*soda-śk*	*soda-ďäź*	*sodaďäź*	–	–
2	*soda-śť*	*soda-śť*	–	–	*soda-maść*	*soda-maść*
3	*soda-ź*	*soda-ź*	*soda-ďäź*	*soda-ďäź*	*soda-maź*	*soda-maź*
			Imperative			
Sg2	*soda-k*	*soda-jť*	–	–	*soda-mak*	*soda-maść*
Pl2	*soda-śť*	*soda-śť*	–	–	*soda-maść*	*soda-maść*
	'him/her/it'	'them'	'you'	'You'	'me'	'us'

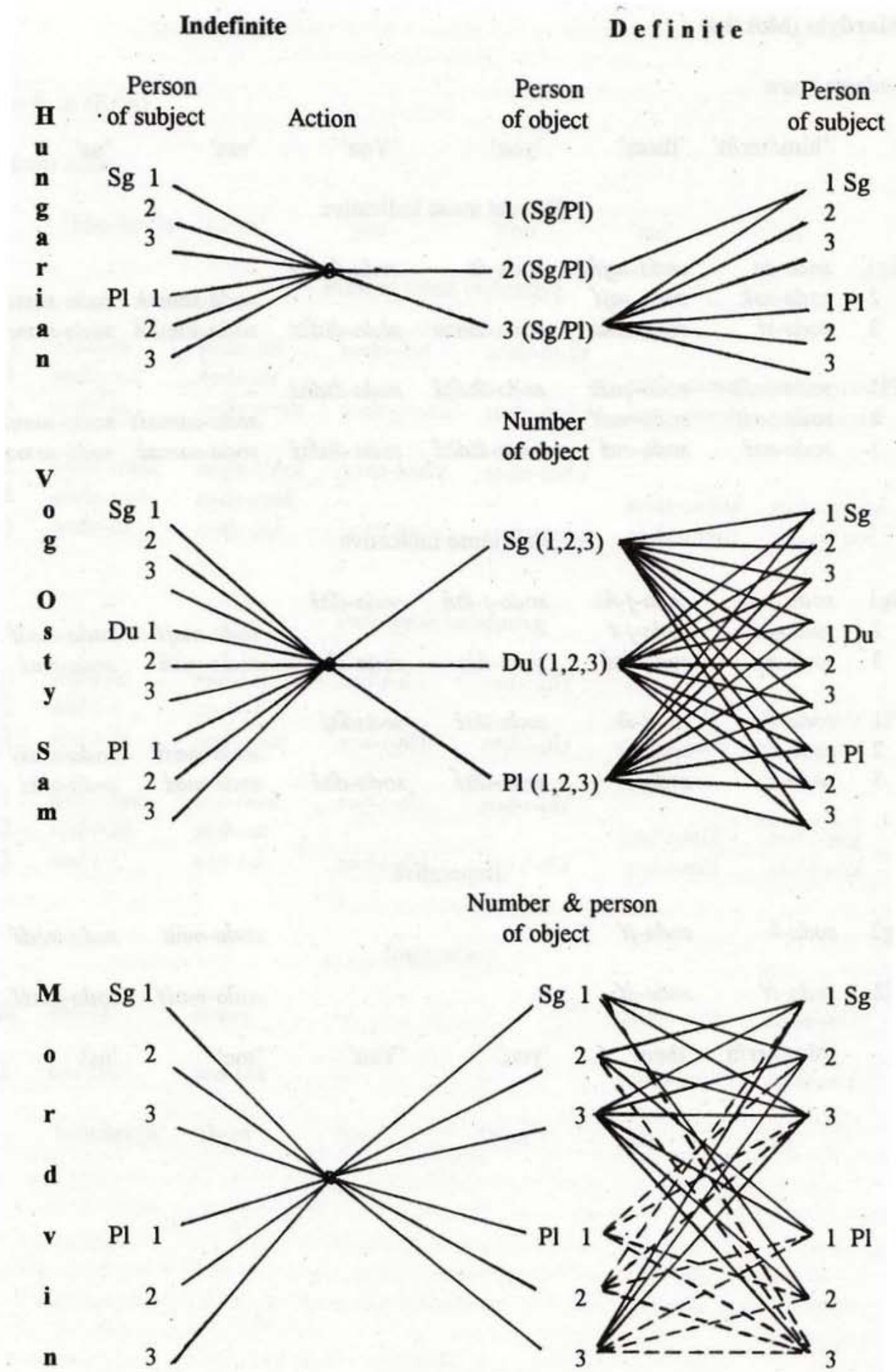
Indefinite
Definite
Person of subject
Action
Person of object
Person of subject
Hungarian
Sg 1
2
3
Pl 1
2
3
1 (Sg/Pl)
2 (Sg/Pl)
3 (Sg/Pl)
1 Sg
2
3
1 Pl
2
3
Number of object
Vogul Osty Sam
Sg 1
2
3
Du 1
2
3
Pl 1
2
3
Sg (1,2,3)
Du (1,2,3)
Pl (1,2,3)
1 Sg
2
3
1 Du
2
3
1 Pl
2
3
Number & person of object
Mordvin
Sg 1
2
3
Pl 1
2
3
Sg 1
2
3
Pl 1
2
3
1 Sg
2
3
1 Pl
2
3

References:

Bátori, István 1990: Die Markierung des Objekts am Verb im Mordvinischen: morphologische Unbestimmtheit und Homomorphie. NyK 91 (1990) 15–23.

Bergsland, Knut 1973: The Mordvinian Conjugations as a Problem of Reconstruction. MSFOu 150. 44–52.

Bubrikh, D. V. 1929: Сравнительное изучение мордовского языка в СССР. Сборник ЛОИКФУН 1. Ленинград 1929. 161–177.

— 1941: Мордовское спражение. Записки 4. 3–53.

— 1948: Сравнительная грамматика финноугорских языков в СССР. СФ 1. Ленинград 1948. 47–80.

— 1953: Историческая грамматика эрзянского языка. Саранск. 272. (224– 253)

Hajdú, Péter 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest 1966. 180.

— 1968: Chrestomathia Samoiedica. Budapest 1968. 237.

Honti, László 1984: Chrestomathia Ostiacica. Budapest 1984. 285.

— 1984a: К проблеме возникновения объектного спряжения угорских языков. NyK 86 (1984) 341–346.

Hunfalvy, Pál 1857: A' mordvin nyelvrül. MNyszet 2 (1857) 290–312, 323–360. (345–352)

Kálmán, Béla 1976: Chrestomathia Vogulica. Budapest 1976. 149.

Keresztes, László 1990: Chrestomathia Morduinica. Budapest 1990. 204.

— 1992: A Practical Hungarian Grammar. Debrecen 1992. 173.

Klemm, Antal 1926: A mordvín tárgyas igeragozás. NyK 46 (1926) 194–204.

— 1928: Magyar történeti mondattan. II. kötet. Budapest 1928. 661.

Koizumi, Tamotsu 1969: The Objective Conjugation of Common Mordvin. SFU 5 (1969) 19–30.

Kulonen, Ulla-Maija 1993: Johdatus unkarin kielen historiaan. SKS. Helsinki. 137.

Künnap, Ago 1978: System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe. II. Verbal flexion und Verbalnomina. MSFOu 164. Helsinki 1978. 261.

Melich, János 1913: A magyar tárgyas igeragozás. (Alaktani fejtegetés.) MNy 9 (1913) 1–14.

Основы финно-угорского языкознания. Москва 1974. 484. (316–320)

Papp, István 1942: Mi a szó funkciója? MNy 38 (1942) 272–276.

— 1968: Unkarin kielen historia. Helsinki 1968. 236.

Serebrennikov, B. A. 1956: A finnugor nyelvek történetének néhány kérdése. Nyk 58 (1956) 187–200.

— 1966: Zu den Ursachen morphologischer Verworrenheit von Formen der objektiven Konjugation im Mordwinischen. UAJb 37 (1966) 65–69.

— 1967: Историческая морфология мордовских языков. Москва 1967. 262.

Wiedemann, F. J. 1865: Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache. St. Petersburg 1865. 261.

Winkler, Heinrich 1913: Samojedisch und finnisch. FUF 13 (1913) 120–163 (135–138).

Yevsevyev, M. 1934: Мордовская грамматика. (Избранные труды 4. Москва 1963) 742.

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
DEBRECEN 1994.

A személynévhasználat néhány kérdése votják népköltészeti szövegekben

KISS Antal

A névhasználat (milyen nevek és milyen gyakorisággal fordulnak elő) különböző szövegekben különböző lehet. Függ például a kérdéses nyelvtől (más névhasználati sajátosságok vannak egy fordított szövegben, mint annak eredeti változatában), függ a szöveg műnemétől, műfajától, a szöveghosszúságtól. A népköltészeti szövegek névhasználata is egészen más, mint a szépirodalmi szövegeké vagy az újságoké. A tulajdonnévvé formálódás szinte minden fokozata megfigyelhető bennük. Az alábbiakban főleg a Munkácsi Bernát által 1887-ben közölt votják szövegek (Votják Népköltészeti Hagyományok) névhasználatát vizsgálom.

A névhasználat összefügg a személyjelölés egyéb lehetőségeivel is. Leggyakrabban az igealakok (az igei személyragok vagy azok hiánya) és a birtokos személyjeles formák utalnak a személyre (= 1). Utalhatnak önálló szavak: névmás vagy határozószó (= 2), illetve főnév (= 3). Legpontosabban a tulajdonnév (= 4) jelöli a személyt: „Ha nem mond*ja* (1) meg, nohát most *magunk* (2) fog*juk* (1) *vele* (2) megmondatni" – *mondá* (1) *Šajtan* (4) *Nojné*nak (4) s komlót *mutatott* (1) [*neki*] (2)" (VNH 51). A fenti beszédhelyzetben a beszélőt igealak és tulajdonnév jelzi (*mondá, mutatott, Šajtan*), a hallgatót tulajdonnév és határozószó (*Nojné, neki*), a beszélőt és a hallgatót együtt névmás és igealak (*magunk, fogjuk*), míg a beszédben szereplő személyt csak igealak és határozószó (*mondja, vele*).

A névhasználat függ attól is, hogy egy személynek az első vagy egy újabb említéséről van-e szó, illetőleg megnevezésről (személyre való utalásról) vagy megszólításról.

A személyjelölés jól megfigyelhető például „A világ teremtése" című szöveg (vö.: melléklet) egyik részletének eredeti szövegében (I.), nyersfordításában (II.) és műfordításában (III.). A szövegrészletnek három szereplője van: Inmar, Sájtán és egy rák. (Az alany – állítmányi szerkezeteket például 4 1 és a birtokos szerkezeteket, amelyek szintén lehetnek 4 1 vagy 2 1 szerkezetűek, egy személyjelölésnek vettem: 41, 21.).

A személynevek száma a votják szövegben és a nyersfordításban megegyezik, a műfordításban azonban kevesebb név található. Érdekes, hogy a nevek – legalábbis ebben a szövegrészben – tömbökben helyezkednek el, hat – nyolc személyjelölésnyi távolságban. A rák csak köznévként szerepel, Inmar és Sájtán említései között viszont köznévi jelölést nem találuk. A szövegrészletben a tulajdonnevek nem fordulnak elő megszólításként, bár felszólító mondatok vannak.

	az említés sorrendje	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
I.	Inmar:	41	4	21		1		4						1		41				
	Sájtán:				4		4		2	21	1	1	1		4.....		1	1		1
	rák:																		3	
II.	Inmar:	41	41	12	1			4.....		1						41				
	Sájtán:					4	41		2		12	1	1	1	4.....		1	1		1
	rák:																		3	
III.	Inmar:	4	1	41	12	2	1								2		41			
	Sájtán:							4	1	1	1	1	1	1		4.....		1	1	1
	rák:																			

Érdekes a Papfi Miska (*Mikal'la-Pop*) című mese kezdete (VNH 88/96). Az első 33 sorban valamivel több mint harminc utalás van a címszereplőre. Az első négy említés mind a votják szövegben, mind a nyersfordításban főnévi (háromszor a *gyermek ~ nél-pi*), s csak utána jön az első tulajdonnévi említés. A votják szövegben is, a nyersfordításban is hétszer találunk tulajdonnevet (kétszer *Mikal'la-Pop ~ Papfi Miska*, majd az újabb említésekben: *Mikal'la ~ Miska* ötször). Bár a két nyelv kifejezési lehetőségei részben eltérőek (*Miska megharagudván ~ Mikal'lalän vožez potěsa* (tkp. Miskának haragja kelvén); *kiáltotta ~ šuěsa* (mondván); *hazatér ~ gurtaz bertä* (falujába visszatér); stb.), alig van különbség a személyjelölés más típusainak (névmás: *ő, őt ~ so, sojä;* főnév: *gyermek ~ nél-pi*; stb.) számszerű adataiban.

A folklórszövegek névanyagának csoportosítása nehéz feladat. Jól érezték ezt Balázs Géza, Barati Antónia, Marosi Teréz, Várkonyi Ildikó és Robert Wolosz, mint ahogy ez kitűnik a Tulajdonnevek a népmesékben című sorozatuk bevezetőiből. Ők a személynevek esetében a „mesei neveket" az alábbi csoportokra osztják (például MND 80.):

I. Személynevek

1. Valódi személynevek (*Péter, Kati néni, Babszem Jankó*)
2. Bibliai nevek (*Isten, Mester, Péter*)
3. Mesei nevek
   a) Tulajdonnév jellegű nevek (valódi mesei nevek) (*Babszem Jankó, burkuskirály, ördögfi*)
   b) Személynévként használt más tulajdonnevek (*Hold, Nap, csillagok*)
   c) Helynévből alakult nevek (*Agárdi, burkus király*)
   d) Köznévből alakult nevek (*ördög, ördögfiú, ördögök királya*)
   e) Megszemélyesített fogalomnevek (*Áldás, halál*)
   f) Jelzős szószerkezetek tulajdonnévi szerepben (*bolond Fityók, nagy szakállú kis ember*).

Túl azon, hogy a mesei név tágabb és szűkebb jelentésben is szerepel, s hogy az f) csoport kifelejtődött a MND 80. sz. 4. lapján közölt csoportosításból, a szerzők is utalnak rá, hogy „a kategorizálás gyakran eredményez átmenetet, zavaró homonimákat. Elég

körülményes például külön csoportba osztani a valódi és a bibliai tulajdonneveket" (MND 30. sz. 4). „Korántsem egyértelmű ... a mesei tulajdonnevek között a *Tulajdonnév jellegű név* és a *Köznevekből alakult nevek* csoportjának elkülönítése" (Uo.). „Nem volt szerencsés a *Személynévként használt tulajdonnevek* csoport elnevezése sem" (Uo.). Jól látják, hogy „nem elég pusztán csak a „nagybetűs" tulajdonnevekre figyelni" (MND 72. sz. 4), s hogy milyen nehéz a „köznév és a tulajdonnév közötti átmenet (a tulajdonnevesülés)" (uo.) fokozatainak vizsgálata.

A votják népköltészeti szövegek névanyagának csoportosítása kevéssé oldható meg a J. Soltész Katalin által közölt „embernevek" fajtáival (J. Soltész 1979, 44–69), jó szempontokat olvashatunk viszont a névadás inítékairól Vértes Edit tanulmányában, amelyben Karjalainen déli osztják szövegeinek névanyagát vizsgálja (NytudÉrt. 70), valamint a vogul személynevek jelentésére és nyelvi formájára vonatkozóan Sz. Kispál Magdolna tanulmányában (uo.).

Az általam vizsgált votják népköltészeti szövegek névanyagát három csoportba osztottam a név alaki sajátosságai alapján:

1. *Mellérendelő szerkezetű név.*

Csupán egy található, s ez is – megszemélyesített fogalomnévként – a tulajdonnevek határterületén áll: *Sikti – pikti kar karoz. – kut–kutan. ~ Sikti – pikti fészket készít. – Bocskorfonás* (VNH 38/40). Munkácsi megjegyzi, hogy a *sikti – pikti* „hang, mely a bocskorfonás jelzésére szolgál"(uo. 41). Ilyen mellérendelő szerkezetű nevek jóval nagyobb számban találhatók az újabb népköltészeti gyűjtések névcsúfolóiban. A hasonló hangzáson alapuló játékosság Munkácsi egyik példájában is megfigyelhető, itt azonban nincs szó igazi mellérendelő szerkezetű névről: *Ta gurtišän-no zavodišän ńimzi odig. – Nazarän-no bazarän. ~ Ebből a faluból valóknak s ... gyárból valóknak nevük egy. – Nazar és bazár* (VNH 47). „*Nazar* férfinév"(Uo. 48).

2. *Főleg köznevekből álló jelzős szószerkezet.*

Nem tekinthető még tulajdonnévnek a következő példa „csodaművelő" szava, bár közel áll a magyar népmesék Fanyűvő, Messzelátó típusú neveihez: *Šaberdijoslän šorńukazi portmaśkiś ulä ~ A Šaberdi-belieknek középső völgyszakadékában csodaművelő [szellem] él* (VNH 24/27), hiszen valamivel lentebb a szó többes számban is előfordul, egyedi jelölésről tehát nincs szó. A hely jelölése azonban már a tulajdonnevesülés felé mutathat, hiszen ilyen helynév és köznév kapcsolatából álló nevekre a vizsgált szövegben – különösen a mondákban – több példát is találunk: *Śolta bakatir ~ a Śolta-hős, a śoltai hős* (*Śolta* falunév), *Kalmäz bakatirjos ~ Kalmäz hősök, a Kalmäz (folyó) melléki hősök* (VNH 61/63). Az ilyen helynévi jelzős szerkezetekből könnyen válhatott állandó, családnévszerű előtag, majd ebből családnév.

Sokkal általánosabb a másik típus, amelyben a köznévi alaptagnak köznévi jelzője van: *Bursin bakatir*, nagyon ritkán: *Bursin ~ Bursin hős, Jobbszem hős*, vagy *Bursin=Čuńi-pi Ľukmijiś ~ Jobbszem Csikófi Ľukból* (VNH 61/63). Különösen sok ilyen név van a *murt* 'ember' szóval összekapcsolt mitológiai nevek között. Ezek között is több tucatnyi a *Vu-murt ~ Vízember: Šuriś vuäz vidsa-kä juid: tuštid Vu-murt kutoz-no vupidsi nuoz ~ Ha nekifekve iszol a patakból vizet: a Vu-murt (Vízember) szakálodnál megfog és a vízfenékre visz alá* (VNH 17/19). A tulajdonnévi jelleget mutatja a nagybetűs kezdés, a köznévhez való közelségét a névelő használata. Bár a *Paläs-murt* (erdei manó)

(VNH 23/25) és az ugyancsak elég gyakran előforduló *Ńuläs-murt* (Erdőember, erdei ember) mindig nagy kezdőbetűs, de a *gureź-murt* 'hegyi ember' (vagy ritkábban: *gureź-aďami* 'ua') mindig kis kezdőbetűs, hasonlóképpen a *badzêm mêjêgo murt* 'a nagy bajuszos ember', de – idézzük Munkácsit – „*kuź mêjêgo murt*, vagy másképp: *badzêm mêjêgo murt*, esetleg rövidebben: *mêjêgo murt* az oroszban Усыня, *gureź-murt* Горыня; ezek tehát olyan alakok a nép képzeletében, mint a *Vu-murt* és *Ńuläs-murt*" (VNH 106), tehát a kis kezdőbetűs írás ellenére is tekinthetők tulajdonnévnek.

3. *Többnyire egyelemű nevek.*

Ezeknek a neveknek több mint a fele *mitológiai név*, s mintegy ötven százalékuk (több mint száz darab különösen az imádságokban és a kozmogóniai mondatöredékekben) a legfőbb istennek a neve: *Inmar*, ritkán összetett formában is: *Óstä Inmarä, Kózma-Inmarä, badzim Inmarä! ~ Uram Inmarom, Kozma-Inmarom, nagy Inmarom*! (VNH 162/163); *Kilčin-Inmar, Kurbon-Inmar; Inmar-Kildišin*. Gyakran fordul elő a *Šajtan* és az *Albasti* („istenség, különösen „boszorkánynyomás" alkalmával szerepel": VNH 21) név is. Érdekes módon a fordításban helyenként igazi tulajdonnévként, helyenként névelővel ellátva köznévszerűen ('az ördög'): *Korkan än šula!: Šajtan ľukaškä ~ A szobában ne fütyölj: Šajtan készül (tkp. összeszedi magát [hogy hozzád jöjjön])* (VNH 17/19); *...oźi-kä od kar, otčî Šajtan piroz ~ ha úgy nem teszel, a Šajtan megy be oda* (VNH 23/26); *Vu-murtäz, libo Albastijäz adźid-kä: jurtad urod luoz ~ Ha a Vu-murtot (Vízembert), vagy Albastit láttad házadban baj lesz* (VNH 16/18); *sokî Albasti pirä ~ akkor az Albasti megy be* (VNH 23/26). Többször található a *Lud* (Földisten) (VNH 310), *Kiľdäj* 'ragadós betegséget terjesztő lény' (VNH 12/13), *Voršud* ~ V. nevű bálvány' (VNH 114/115).

A *nem mitológiai nevek* csoportjában a nevek ötven százaléka a *Mikaľľa* (egy hosszú mese főhőse). A nevek többnyire egyeleműek, többeleműek csak nagyon ritkán fordulnak elő: *Noj-kišno ~ Nojné, Matron-apaj ~ Matron nénike, Miška Palaďa* (VNH 250), *Ivan-pi Ľogor ~ Iván fia Ľogor* (uo.).

Az egyelemű nevek között vannak olyanok, amelyek hiányoznak a mai névanyagból, s amelyekről Munkácsi is általában csak annyit jegyez meg, hogy „női személynév", „férfi név": *Vežej-kiz ~ V.-lucfenyő* (VNH 43/44) „V. tulajdonnév, melyet egy jeles tiszteletben álló fenyőfának adtak" (uo. 41), *Vestä-nil ~ Vestä-leány* (VNH 43/44), *oržî* (VNH 36/39), *Pogi* (VNH 251), *Kamaj, Baj* stb. Feltehetően tatár eredetűek a *Kočibej* (VNH 37); *Akčabej, Jančabej, Kadir* (VNH 202). Keresztény név viszonylag kevés van: *Mária*: *Marijän-no Darijän vačä-šin učkîsa ulo ~ Máriával Daria (tkp. Dariával) szemtől szembe néznek* (VNH34/35); *Mikajla ~ Mihály* (VNH 38/40) ~ *Miklós* (VNH 132); *Iván, Vaszilij; Mikola ~ Miklós* (VNH 9/10) stb. Érdekes, hogy a votjákban is van speciális bolondnév: *Suńi* „mint nálunk a bolond Istók v. Miska, vagy a németben Anton" (VNH 141).

Érdekes lenne megvizsgálni az adatközlők neveit. Ezek általában kételeműek, s teljesen különböznek a népköltészeti szövegek neveitől: *Nikolaj Ivanov, Natalia Vasziljevna*; *Ta vêžê-kêläz veram: Urdo-gurt ńêmo gurtên žuč kresťanin Kapiton Śemjon Ońśêm ~ Ezt a mesét mondotta Urdo-gurt nevű faluban egy orosz paraszt Szemjonov Anyiszjimov Kapiton* (VNH 95-6/104).

Melléklet

Duńńelän kildämez *(VNH 49): ...Inmar ta vu-vilin badʒin pižän ujasa vetläm. oʒi vetlisa og-pol Inmar „kiʒi aʼi mon tatči duńńe kilditom?" – šusa Šajtanez oʼläm. Šajtan vuäm-berä Inmar soli „ton min ta vu-puěki pirsa; pidäsiśtiz majä-kä šettid iminid potti!" – kosäm. Šajtan Inmarlän kiljaz vu-pidsi leʒkini kutkäm. leʒkisa, leʒkisa mur vulän pidäsaz ńe-no-kiʒi-no ug vu. tuž kema dir ortčisa rakän puńiśkäm. „kitči miniśkod?" – šusa rak soleś-pä jua ini.*

A világnak keletkezése (VNH 50): ...Inmar ezen a vízen egy nagy hajóval hajózva (tkp. úszván) járt. Ekkép járván egyszer Inmar [így] gondolkozott: „hogyan teremtek én most ide világot?" – [és] előhívta Šajtant. Šajtan megérkezése után Inmar [ezt] parancsolta: „eredj te bele ebbe a vízbe s a fenekéről, a mit találsz, hozd elő a szádban!" Šajtan Inmarnak szava szerint a víz fenekére ereszkedni kezdett. Ereszkedvén, ereszkedvén, sehogy sem ér a víznek fenekére. Igen sok idő múlván a rákkal találkozott. „Hová mész?" – kérdi tőle most a rák.

A világ teremtése (VK 7): ...Víz vette körül a mindenséget, s ezen egy nagy hajó járt, Inmaré. Jártában-keltében Inmar egyszer elgondolkodott:

– Hogyan is teremtsek én most ide világot?

Maga elé rendelte Sájtánt:

– Eredj bele a vízbe, ereszkedj a fenekére, s amit találsz ott, vedd a szádba, s hozd elibém!

Sájtán Inmar szava szerint cselekedett, s a vízbe szállva ereszkedni kezdett. Süllyedt, süllyedt alófelé, de csak nem ért le a fenékre. Már sok idő telt el, amikor ta-lálkozott a rákkal.

– Hová mész? – kérdezte ez tőle.

Irodalom

Balázs Géza, Tulajdonnevek a magyar népmesékben II. MND 30. Bp., 1983. 66 l.

Balázs Géza–Várkonyi Ildikó, Tulajdonnevek a magyar népmesékben III. MND 72. Bp., 1987. 69 l.

Balázs Géza–Barati Antónia–Robert Wolosz, Tulajdonnevek a magyar népmesékben IV. MND 80. Bp., 1989. 72 l.

Sz. Kispál Magdolna, Vizsgálódás a vogul személynevek egy ősi rétegében. NytudÉrt. 70. 239–44.

Marosi Teréz, Tulajdonnevek a magyar népmesékben. MND 13. Bp., 1981. 66 l.

MND = Magyar Névtani dolgozatok. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.

Munkácsi Bernát, Votják Népköltési Hagyományok. MTA. Budapest, 1887. 335 l.

J. Soltész Katalin, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó. Bp., 1979. 207 l.

Vatka meg Kalmez (Votják mondák és mesék). Válogatta, fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Domokos Péter. Európa Könyvkiadó.Bp., 1974. 338 l.
Vértes Edit, Karjalainen déli osztják szövegeinek személynevei. NytudÉrt. 70. (Akadémiai Kiadó. Bp., 1970) 249–253.
VK = Vatka meg Kalmez
VNH = Munkácsi Bernát, Votják Népköltési Hagyományok
Voigt Vilmos, A magyar mesei tulajdonnevek kis onomasztikája. Névtani Értesítő 10 (1985): 116-27.
— Tulajdonnevek a magyar népmesékben. Névtani Értesítő 15 (1993): 317–320.

Einige Fragen der Benutzung von Eigennamen in Texten der wotjakischen Volksliteratur

Die Benutzung von Eigennamen in Texten der Volksliteratur ist ein ganz anderer Fall als die in der Hochliteratur oder etwa in Zeitungen. In der Studie untersuche ich hauptsächlich das Namenmaterial der Sammlung von Bernát Munkácsi mit dem Titel "*Votják Népköltészeti Hagyományok*" [Traditionen der wotjakischen Volksliteratur].

1. Namensbenutzung ist nur eine Möglichkeit der Personenbezeichnung. Auf eine Person kann ein grammatikalisches Element (verbale oder possessive Personalendung) hinweisen und auch ein selbständiges Wort: Pronomen, Substantive bzw. eine spezielle Gruppe von diesen, die Eigennamen. Besonders schwer fällt die Unterscheidung zwischen adjektivischen Konstruktionen, die als Eigennamen betrachtet werden können, und tatsächlichen Namen.

2. Im untersuchten Material gibt es ziemlich viele Hinweise auf Namen, aber die Anzahl der Namen selbst ist nicht besonders groß. Unter den mythologischen Namen tritt nämlich sehr häufig der Terminus *Inmar* auf und unter den tatsächlichen Namen die Hauptfigur eines längeren Textes, *Mikal'la*.

3. Der Wechsel der verschiedenen Möglichkeiten der Personenbezeichnung ist charakteristisch für die einzelnen Sprachen, Texte und dafür, ob es sich um Originaltexte oder Übersetzungen handelt.

Antal Kiss

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN 1994.

A votják műveltető szerkezetekről

KOZMÁCS István

A nyelvek rendelkeznek azzal a képességgel, hogy olyan cselekvéseket is kifejezzenek, amikor valaki valamit nem maga végez, hanem mással végeztet el. Ezt az igefajtát szokták valódi műveltető igének (faktitív) nevezni. Hasonló szerepük van az ún. kauzatív igéknek is, amelyeket okozó ige néven is illetnek. Mindkét igetípus jellemzője a képzettség és a tranzitivitás. A továbbiakban a faktitív és a kauzatív igék kifejezte szituáció megnevezésére szolgál a kauzatív szituáció kifejezés (Comrie után).

Az alábbiakban a votják nyelv faktitív igéinek sajátos vonzatstruktúráját és az abból következő szórendi szabályt mutatom be. Nem célom a permi nyelvek faktitív-kauzatív igeképzőjének (képzőinek?) történetéről véleményt mondani, s hasonlóképpen nem célja ennek a dolgozatnak a permi nyelvek faktitív-kauzatív igéinek az egyes nyelvekben lényegesen eltérő vonzatstruktúrájának magyarázata sem.

Faktitív (továbbiakban: műveltető) igének tekintem azokat az igéket, amelyek egy igeképző alkalmazásával produktív módon alap- (bázis) igéből jönnek (hozhatók) létre, s ezért nem önállóan szótározandó lexikai egységek. Ennek a felfogásnak az a következménye, hogy ki kell zárni azokat a műveltető – nem műveltető igepárokat (Komlósy 1992: 443 nyomán), amelyeknek mindkét tagja

(1) a jellemző formai különbség megléte ellenére is önálló lexikai egység,

(2) önálló alakú (nem az egyikből képzett a másik), bár közöttük a tárgyalt jelentésviszony felfedezhető,

(3) a formai és jelentésbeli különbség is az elvárt módon jelentkezik, de eltérő képzési mód köti össze az igepárt.

Ily módon a vizsgálat körébe tulajdonképpen csak a kauzatív szituáció azon kifejezési módját vonom, amelyet Comrie (1981: 160–161) morfológiai eszközökkel kifejezett kauzatív szituációnak nevez. (A Comrie által analitikus szerkezetnek nevezett kifejezési mód megfeleltethető á fenti (2)-nek). Az itt alkalmazott csoportosítás annyiban szigorúbb Comrie-nál, hogy a produktív műveltető képzés vizsgálatának igénye miatt csak azokat az eseteket vizsgálom, ahol az alap- és képzett ige között mind a formai, mind a jelentésbeli viszony jól kimutatható. Comrie morfológiai eszközökkel kifejezett műveltetésébe belefér az általam elfogadott eseten kívül az is, ha a műveltető ige a képzetlen, és ebből képzik nem-műveltető párját, ill. ha egy (fiktív) igetőből más-más képzővel képezhető a műveltető és a nem-műveltető ige is. Ezek a párok találhatók a (3)-ban. A műveltetés ilyen kiterjesztése Comrie dolgozatában azért fogadható el a morfológiai eszközökkel kifejezett kauzatív szituáció tárgyalásakor, mert Comrie vizsgálatának más a célja.

Comrie és mások vizsgálatai alapján elfogadottnak tekintem, hogy az igén végrehajtott (lezajló) morfológiai változás következtében az alapige alanyának (Comrie terminológiájában *causee* 'eszközlő alany') szintaktikai funkciója az alábbi hierarchia szerint változik:

(4) 1. alany (subject, S)
2. direkt tárgy (direct object, DO)
3. indirekt tárgy (indirect object, IO)
4. egyéb bővítmények (other oblique constituent [case], Oth)

Ezeknek a szintaktikai funkcióknak pedig a következő grammatikai funkciók felelnek meg:

(5) a. nominativus (NOM)
b. accusativus (ACC)
c. dativus (DAT)
d. instrumentalis, vagy egyéb eszközök (névutók stb.) (INS)

Az eszközlő alany (causee) mindig a legmagasabb, még betöltetlen pozíciót foglalja el. Az alapige morfológiailag csak a (4)2.3.4. esetekben és a nekik megfelelő (5)b.c.d. grammatikai funkciók esetében változik.

Ennek a tendenciának felelnek meg a magyar produktív képzésű műveltető igék jellemzői is (Komlósy 1992: 442):

(6) 1. az alapigétől egy **-at/-et, -tat/-tet** változatokkal rendelkező képző meglétében különböznek;

2. olyan szituációt jelölnek, amelyben az alapigével jelölt eseményt egy ahhoz képest külső, új szereplőnek az eredeti szereplők valamelyikére (az alapige alanyára) gyakorolt hatása váltja ki;

3. az alapigéből képzett ige argumentumainak száma eggyel nő: az új szereplő jelenik meg alanyként;

4. tárgyatlan alapige esetén az eredeti alany (causee) [direkt] tárgy lesz [2.b], azaz a műveltető ige tranzitív ige;

5. tárgyas ige esetén az eredeti alany (causee) *-val/-vel* ragos vonzat lesz [4.d], az eredeti tárgy (direct object) pedig megmarad eredeti szerepében.

A votjákban a Comrie által is ritkának, a finnugor nyelvek körében pedig egyedülállónak számító vonzatstruktúra írható le. Különösen érdekes ez a struktúra, ha figyelembe vesszük a másik két permi nyelv (zürjén, permják) műveltető szerkezeteit, s azt a tényt, hogy a permi nyelvek egyéb esetekben milyen nagyfokú egyezéseket mutatnak mind morfológiájukban, mind szintaxisukban.

A műveltetés a votjákban a következőképpen valósul meg :

(7) 1. az alapigétől egy **-t-/-at-** változatokkal rendelkező képző meglétében különböznek (*-i*-tövű igén *-it-*, *-a*-tövűn *-at-* a képző [ennek a morfonológiai kérdésnek a

tárgyalása messzire vezetne, itt az egyszerűség kedvéért elfogadom a votják igetövek leghagyományosabb osztályozását);

2. minden igéhez hozzáilleszthető ez a képző [(8)1.2.3];

3. olyan szituációt jelölnek, amelyben az alapigével jelölt eseményt egy ahhoz képest külső, új szereplőnek az eredeti szereplők valamelyikére (az alapige alanyára) gyakorolt hatása váltja ki;

4. az alapigéből képzett ige argumentumainak száma eggyel nő: az új szereplő jelenik meg alanyként;

5. tárgyatlan alapige esetén az eredeti alany (causee) [direkt] tárgy lesz [2.b];

6. eredeti tárgyas ige esetén az eredeti alany (causee) *továbbra is direkt tárgy marad*, s az eredeti tárgy (direct object) is megtartja szintaktikai szerepét.

A leíró votják nyelvtan (GSzUJa 1962: 228-231) még hozzáteszi, hogy

(8) 1. visszaható igékből is képezhető műveltető;

2. az 'úgy tesz, mintha' jelentést kifejező igékből is képezhető;

3. műveltető igéből is képezhető újabb műveltető ige, ebben az esetben az új ige jelentése: 'egy személy megkér egy másikat, hogy egy harmadikkal csináltasson meg valamit';

4. a műveltető képző állhat a gyakorító képző előtt vagy után, a kétféle sorrend kétféle jelentést indukál;

A (7)-ben leírt eset eltér a Comrie felállította hierarchiától. A votjákban az eszközlő alany (causee) nem lép tovább a direkt tárgy pozícióból: duplázódik a direkt tárgy. Ez a jelenség nem ismeretlen, de csak a vizsgált nyelvek némelyike mutatja a tendenciától ennyire eltérő változatot. Comrie szerint (1976: 285) analitikus formában ez előfordul a németben

(9) *Er ließ seinen Sohn den Brief abtippen.*
he made his son (DO) the letter (DO) type
'He had his son type the letter.'

és a hollandban

(10) *Hij liet zijn zoon de brif schrijven.*
he made his son the letter write
'He had his son write the letter.'

Morfológiai eszközökkel kifejezett kauzatív szituáció esetén Comrie (1976: 287) szanszkrit, evenki és déli lapp példát mutat be a direkt tárgy duplázódására. Az egyes szintaktikai funkciók megismételhetőségéről megállapítja, hogy

(11) 1. egészen szabadon (quite freely) lehet duplázni az Oth-t,
2. nagyon szabadon (very freely) az IO-t,
3. korlátozott mértékben (restricted fashion) az DO-t,
4. egyáltalán nem (not at all) az S-t (Comrie 1976: 295).

Comrie példái szerint a DO duplázása sokszor csak az egyik lehetőség, miközben a hierarchiának megfelelő változat is él, mint a szanszkritban is: "In Sanskrit, for instance, it is in fact impossible to express the causee in the causative of a transitive verb in the dative case, rather is must appear either in the instrumental ... or in the accusative, giving

rise to construction with two accusatives:

Ramo	*bhrtyam*	*katam*	*karayati.*
Rama-NOMINATIV	servant-ACCUSATIV	mat-ACCUSATIV	prepare-CAUS

'Rama makes the servant prepare the mat.' (Comrie 1981)

A votjákban a tranzitív igéből képzett műveltető ige mellett mind a causee, mind a direkt tárgy accusativusban áll. A különbségük morfológiailag [(12)-ben és (17)-ben]:

(12) amennyiben az alapige direkt tárgya szemantikailag [**-élő**], abban az esetben a műveltető ige mellett ez a direkt tárgy morfológiailag lehet ragtalan (Ø-morfémás, határozatlan) vagy ragos (SgAcc *-ez*, PlAcc *-iz* vagy *-ti* morfémával, határozott).

(13)	*Dišetiś*	*pinalez*	*goztet*	*goztite.*
	tanár-NOM	gyerek-ACCdet	levél-ACCindet	ír-FACT-VxSg3

'A tanár a gyerekkel levelet írat.'

(14)	*Dišetiś*	*pinalez*	*goztetez*	*goztite.*
	tanár-NOM	gyerek-ACCdet	levél-ACCdet	ír-FACT-VxSg3

'A tanár a gyerekkel a levelet íratja.'

(15)	*Dišetiś*	*goztet*	*pinalez*	*goztite.*
	tanár-NOM	levél-ACCindet	gyerek-ACCdet	ír-FACT-VxSg3

'A tanár levelet írat a gyerekkel.'

(16)	*Dišetiś*	*(so)*	*goztetez*	*pinalez*	*goztite.*
	tanár-NOM	(Det)	levél-ACCdet	gyerek-ACCdet	ír-FACT- VxSg3

'A tanár (azt) a levelet íratja a gyerekkel.'

A (16) mondat a nyomatékosítást szolgáló, szinte határozott névelői szerepben megjelenő mutató névmás nélkül is azonos jelentésű,

(17) amennyiben az alapige direkt tárgya szemantikailag [**+élő**], abban az esetben a műveltető ige mellett ez a direkt tárgy **csak** ragos (SgAcc *-ez*, PlAcc *-iz* vagy *-ti* morfémával, határozott) lehet;

(17) felveti azt a problémát: ha műveltető ige melletti mindkét határozott tárgy Sg vagy Pl, hogyan lehet megállapítani, hogy a műveltető ige vonzataként álló két ragos direkt tárgy közül melyik a cselekvést végrehajtó személy (eszközlő alany), s melyik a cselekvés tárgya (direkt tárgy).

(18)	**Dišetiś*	*piez*	*nil*	*puktite.*
	tanár-NOM	fiú-ACCdet	lány-ACCindet	ül-FACT-VxSg3

(19)	*Dišetiś*	*piez*	*kiće-ke nil*	*puktite.*
	tanár-NOM	fiú-ACCdet	Indet lány-ACCindet	ül-FACT-VxSg3

'A tanár a fiúval valamilyen lányt ültet le.'

(20)	*Dišetiś*	*piez*	*nilez*	*puktite.*
	tanár-NOM	fiú-ACCdet	lány-ACCdet	ül-FACT-VxSg3

'A tanár a fiúval lányt ültet le/a lányt leülteti.'

(21) *Dišetiś nil piez puktite.
tanár-NOM lány-ACCindet fiú-ACCdet ül-FACT-VxSg3
(22) *Dišetiś so nilez piez puktite.
tanár-NOM Det lány-ACCdet fiú-ACCdet ül-FACT-VxSg3

A (20)-ból látszik, hogy jól formált mondatban a [+Det]/[-Det] szembenállásnak nincs jelentősége, de a direkt tárgy $N_{ACCindet}$ alakú mégsem lehet (vö. (18)). Amennyiben a határozatlanságot szükséges kifejezni, abban az esetben határozatlan névmási jelzőt kell alkalmaznunk, mint (19)-ben.

(21) szerint tilos az eszközlő alany (causee) és a direkt tárgy szórendjének cseréje, amennyiben mind a kettő tartalmazza jelentésében a [+élő] értéket. Látható (15)-ből, hogy ha a direkt tárgy [-élő], a szórend felcserélhető. (22)-alapján az is kijelenthető, hogy (21)-ben nem a [-Det], hanem a [+élő] szemantikai jegy okozza a szórendcsere tiltását, hiszen a határozott névmási értékű mutató névmással megerősített N_{ACCdet} főnév sem alkalmazható. (22) természetesen értelmes mondat (a *so* 'Det' nélkül), jelentése 'A tanár a lánnyal fiút ültet le/a fiút leülteti.'

A votják műveltetés produktív képzésének szabályát a következőképpen formalizálhatjuk (θ tetszőleges thematikai szerepre utal) (Komlósy 1992: 444):

(23) 1. morfológiai változás:
$[a]V_y \rightarrow [a + \bullet T]V_{fact}$
2. szemantikai változás:
'...(x_1)...(x_2)...' □→ '(OKOZÓ) OKOZZA [...(x_1)...(x_2)...]'
3. argumentumszám-változás:
$1(\theta_1)...n(\theta_n) \rightarrow 1$(Ágens), $2(\theta_1)...n+1(\theta_n)$
4. szintaktikai funkciók változása:
mind tárgyas, mind tárgyatlan alapigéből: alany → tárgy ($DO_{s[+Det]}$)
5. szintaktikai funkció hozzárendelése az új argumentumhelyhez:
1(Ágens) → alany
6. szórendmegkötés:
a. $S_{[+élő]}$-$DO_{[+élő]}$-V → S_{AG}-$DO_{s[+élő]}$-$DO_{o[+élő]}$-V

Ami a fentiekben a votják műveltetésről olvasható, az csupán a FACTitív igék képzésének a leírása. További vizsgálatokat igényelnek a kauzatív szituáció más esetei. Pillanatnyilag még hipotézisek megfogalmazására sem vállalkozhatom. Ennek alapvető oka, hogy sem a grammatikákban, sem a szótárakban elegendő mennyiségű, a célra felhasználható adat nincs. Anyanyelvi beszélő nélkül a kérdés vizsgálata tehát megoldhatatlan. (Itt köszönöm meg V. K. Kelmakovnak a felhasznált mondatok értelmezéséhez nyújtott segítségét.)

A műveltető igék képzése nyelvtörténeti kérdéseket is felvet. Mindenképpen megvizsgálandó a permják és a zürjén nyelv műveltető igéinek képzése és a létrejövő szerkezetek. Ugyanis míg a votják extrém esetet képvisel, addig a zürjén a legszabályosabban követi a Comrie által leírt tendenciát (azaz az alapige alanya tárgyatlan igéből képzett műveltető ige mellett direkt tárgy lesz [ACC], tárgyas ige mellett pedig indirekt tárgy [DAT]); a permják egy harmadik, a magyarral megegyező szerkezetet alkalmaz

(tárgyas ige mellett a causee INS-es vonzat lesz). Három ilyen közeli rokonnyelv esetében ez meglehetősen furcsa eltérés. Ennek az eltérésnek a vizsgálata azonban semmi esetre sem lehet ennek a dolgozatnak a tárgya.

Irodalom

Comrie, Bernard 1976: The Syntax of Causative Constructions. Syntax and Semantics 6. 261-313.

— 1981: Causative Construction. Language Universals and Linguistic Typology. Oxford. 158-177.

GSzUJa: Грамматика современного удмуртского языка. Ижевск, 1962.

Коми-пермяцкий язык. Кудымкар. 1962. 330 l.

Komlósy András 1992: Régensek és vonzatok. Strukturális magyar nyelvtan, 1. Mondattan. Akadémiai Kiadó, Budapest. 299-529

Munkácsi Bernát 1893: A votják nyelv szótára. Budapest.

Современный коми язык. Сыктывкар. 1955. 310 l.

Ushakov, G. A. 1986: Г. А. Ушаков, К вопросу а залоговых значениях глаголов. Вопросы фонетики и грамматики удмуртского языка. Устинов [Ижевск]. 112-116.

Wichmann, Yrjö 1987: Wotjakischer Wortschatz. Lexica Societatis Fenno-ugricae XXI. Helsinki.

Zur faktitiven Verb-Konstruktion im Wotjakischen

Im Artikel werden vom Autor die Regeln der faktitiven Verb-Konstruktion im Wotjakischen festgestellt. Die Regeln betreffen nur die "wirkliche" faktitiven Verben.

Das Karakteristikum der wotjakischen Sprache ist, daß in der faktitiven Verb-Konstruktion neben dem ursprünglichen direkt Objekt, das auch ursprünglich neben einem transitiven Verb steht, das Subjekt des ursprünglichen transitiven Verbs (in der faktitiven Verb-Konstruktion wird es zum *causee*) nicht an die Stelle des indirekten Objektes tritt, nach der von Comrie festgestellten Hierarchie, sondern zu einem zweiten direkten Objekt wird.

Im Zusammenhang damit steht jene Regel der Wortfolge, nach der das *causee* mit der Bedeutung [+lebend] nicht vor dem ursprünglichen direkten Objekt mit der Bedeutung [+lebend] stehen kann.

István Kozmács

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN 1994.

A lapp növénynevek etimológiai problémái

MÁTÉ József

1. Dolgozatomban alapvető célul tűztem ki a Lappföldön ismert növénynevek, köztük az őshonos növények neveit összegyűjteni. A kettő természetesen nem ugyanaz; a lappok is ismernek olyan növényeket, melyek nem élnek meg náluk.

Igyekezetem tehát egy lapp szókészleti tömb meghatározott aspektusú átfogó ábrázolására irányul. Több mint ezer lapp növénynév képezi azt az adattárat, melyből a legtipikusabb, legérdekesebb szócikkeket közzéteszem dolgozatomban. Jelen írás tehát fragmentalitásában is általános etimológiai problémákra kíván rámutatni.

Az etimologizálás módszere több más tudomány területét is érintheti. Az állatnevek vizsgálata érintkezik az állattannal (zoológia), a helyneveké a természeti földrajzzal (orológia), a településnevek a névtannal és a településtörténettel, a növénynevek vizsgálata a növénytannal (botanika). A téma összefügg éghajlati, morfológiai, növényföldrajzi, sőt etnográfiai kutatásokkal is, de a dolgozat keretei nem teszik lehetővé az e stúdiumokban végzett mélyebb vizsgálódások feltárását, mégis a lappföldi flóra legjellegzetesebb növénynevei közül felsorolok néhányat.

Lappföld egész területének harmada különféle mocsár, ezeken pázsitfűfélék, sásfajok, mocsári gólyahír (Caltha palustris), tőzegmoha (Sphagnum), szőrmoha (Polytrichum), mocsári molyűző (Ledum palustre), varjúbogyó (Empetrum nigrum; l. 2. térkép) és törpeszeder (Rubus chamaemorus; l. 3. térkép) él. Lappföld másik jellegzetes térszínformája a tundra, melynek növényvilága változatos: törpe nyír (Betula nana; l. 4. térkép), törpehanga (Loiseleura procumbens), gyapjúsás (Eriophorum) honosak. Gyakoriak az áfonyafélék: hamvas áfonya (Vaccinium uliginosum), tőzegáfonya (Vaccinium oxycoccos), vörösáfonya (Vaccinium vitis-idaea). A lappföldi tundrán az ún. göcsörtös, csomoros fák (leginkább: nyír) vegetálnak szép számmal. Tipikus tundrai flóraelemek az olyan növények, melyeknek magyar rendszertani nevük nincs is (Diapensia; Betula tortuosa 'valamilyen nyír'). A rénszarvaszuzmó (Cladonia rangiferina) és az izlandizuzmó (Cetraria islandica) a zuzmós tundrán tenyészik.

A módszertani kérdések közé tartozik, hogy mi tekinthető egyáltalán növénynévnek. A szójegyzékembe kezdetben minden botanikával kapcsolatos adatot fel akartam venni. Az egyre bővülő adatbázis láttán megállapítottam, hogy csökkentett korpusszal kell dolgoznom. Nem kerültek be tehát a fatönk, tuskó, nedv, lé, levél, kéreg, szijács, gyanta stb. jelentésű szavak. Mégsem hagyhattam ki azokat a lapp neveket, amelyek jelenthetik a növényt is és annak bogyóját, termését is. Ezt egyrészt az emberi táplálékként való fogyaszthatóság, másrészt a növénytani szempont döntötte el. Szójegyzékem adata lett a

burgonya név, nemcsak mint egész növény, hanem mint ággumó, az ember számára étkezés céljából alkalmas földbeni hajtásmódosulás, a karalábé mint szárgumó, a föld feletti hajtásmódosulás. Csak összetételi tagként van jelen például a bokor jelentésű lapp szó. Ha 'valamilyen bokor vagy cserje' a meghatározás, akkor viszont besoroltam az adattárba. Kivétel ez alól a *muorra* 'fa', hiszen a növények között nagyon gyakori összetételi tag, továbbá a növényfogalom sokáig a fákat jelentette. A másik szó a *muorji* 'bogyó', de ennek külön szócikkbe vételét könnyű indokolni, szinte Lappföld egészén ismert e lexéma Empetrum nigrum 'varjúbogyó, mámorka' jelentése.

A tematikus szócsoport eredetvizsgálatában (lapp növénynevek) a nyelvészt elsősorban az elnevezés eredete, oka érdekli: ősi szó-e vagy jövevényszó; színéről, illatáról, hasznáról kapta-e nevét vagy más nyelvből került át: honnan és mikor? Ha nem saját anyanyelvének növényneveit gyűjti össze és rendszerezi a kutató, akkor – ha van módja rá – a terepen gyűjti össze az ott honos elnevezést, és áttanulmányozza – ha vannak – az illető nyelv szótárait. Jelen munkám elsősorban az ún. szótárforgató vagy -olvasó etimologizálás terméke.

2. Már korábban is voltak a finnugrisztikában egy-egy nyelv szókincsének olyan irányú vizsgálatai, hogy egy-egy fogalomcsoport elnevezéseit összegyűjtötték, rendszerezték; etimológiai szempontból osztályozták. Az a benyomásom, hogy a nyelvészek nagyobb kedvvel foglalkoztak és foglalkoznak az állatnevek gyűjtésével, mint a növénynevek nyelvi rendszerezésével, bár nem biztos, hogy az állatokat könnyebb azonosítani, megnevezni, mint a növényeket.

Módszertani útmutatást így valamely finnugor nyelv állatneveinek vizsgálataiból nyerhettem. Kálmán Béla (1938) az obi-ugor állatnevek közül a prémes állatok neveit dolgozta fel nagy alapossággal. Mivel e munka nemcsak egy nyelv adott lexikai körét mutatja be, ezért célszerű volt címszóként a tudományos (latin) nevet megadnia. A latin vezérszó címszóként szerepeltetését magam is fontolóra vettem, de azokat a növényneveket sem akartam kihagyni az adattárból (pl. piros bogyójú fa), amelyeknek tudományos nevét nem ismerjük pontosan, mert az adatközlő nem volt botanikus.

A közelmúltban két monográfia jelent meg a zürjén állatnevekről. Az észt Anu Reet Hausenberg (Названия животных в коми языке. Сравнительно-исторический анализ. Tallinn 1972.) és a német Reingart Broicher-Schmidt (Struktur, Semantik und Dialektographie syrjänischer Tiernamen. München 1975.) munkáiról Károly Sándortól olvasható alapos ismertetés. (Két monográfia a zürjén állatnevekről. NyK. 79: 376–384.) Bár a cím a teljesség igényére utal, a témát a szerzők végül is leszűkítik: Hausenberg az emlősállatok nevét, Broicher-Schmidt az emlősök és a madarak nevét gyűjtötte össze. Kiss Jenő (1984) monográfiája példa értékű a hasonló rendszerű dolgozatok megírásában.

A lapp növény- és állatnevek kutatásában a századelőn Just Knud Qvigstadnak vannak óriási érdemei. Egy madárnévtani kiadványa (Lappiske Fuglenavne. 1902.) mellett egy 350 szócikkből álló növénynévtani publikációja (Lappiske Plantenavne. 1901) is megjelent. Adattára értékes, de pontatlanok azok a helymegjelölései, ahol kutatott, az etimológia teljes mértékben hiányzik, a szerkezeti típusokra és a jelentésekre nincs mindig utalás.

Haszonnal forgattam továbbá N. Sebestyén Irén könyvét is (Fák és fás helyek régi nevei az uráli nyelvekben. Finnugor értekezések 7. Bp., 1943. 111 l.). Újabb tematikus

szócsoport eredetvizsgálata a közelmúltból Bogár Edit A lapp madárnevek rendszere című kéziratos munkája (1991), melyben a szerző a hozzáférhető ornitológiai és nyelvészeti szakirodalombeli jártasságáról is tanúbizonyságot tesz.

3. A Lappföldön élő számik nyelve nem egységes. A nyelvészek némelyike a grammatikai-lexikai különbségek miatt nem pusztán nyelvjárásokról beszél, hanem egyenesen több lapp nyelvről. A lappológusok többféleképpen csoportosítják a lapp nyelvjárásokat a nyelvtani eltérések és a földrajzi viszonyok alapján. A legelfogadhatóbb felosztás Mikko Korhonené, aki tíz fő nyelvjárást jelöl meg: 1. déli lapp, 2. umei lapp, 3. pitei lapp, 4. lulei lapp, 5. norvéglapp vagy északi lapp, 6. inari lapp, 7. koltalapp, 8. akkalai lapp, 9. kildini lapp, 10. terlapp vagy turjalai lapp. (L. 1. térkép.)

Az elkülönítést nehezíti, hogy a nyelvész kénytelen egyszer országnevet (norvég), másszor helységnevet (umei), aztán égtájnevet (déli) stb. megadni, hiszen ezen nyelvjárások széttagoltságát egységes irodalmi nyelv kialakításával, esetleg egységes közigazgatással lehetne csökkenteni. Monografikus igénnyel a déli lappot Hasselbrink (1981), a svédlappot Grundström (1946), a norvéglappot Nielsen (1932–36), az inari lappot Erkki Itkonen (1986–89), a kolta- és kolai-lappot T. I. Itkonen (1958) dolgozták fel, munkám elvi és gyakorlati alapját ez az öt nyelvjárás határozta meg. Lappföld egészén mintegy harminc kutatóponton végzett adatgyűjtést Lagercrantz (1939), akire hivatkozik Juhani Lehtiranta (1989).

A nagyon régi szótárak illetve az újabb keletű, de kisebb gyűjtemények, szójegyzékek felsorolásától eltekintek.

Az első modern kétnyelvű (norvéglapp–finn) középszótár Pekka Sammallahti (1989) munkája. Sammallahtinak feltehetően nyelvújítói erényei is vannak, az összetett és többszörösen összetett lapp szavak gazdagságát látva, azok elemzésekor, etimológiájukban majdnem mindig tetten lehetett érni egy finn vagy skandináv (norvég, svéd) megfelelőt is. Pl. *čáhceguossa* 'Hippuris vulgaris, vízi-lófark (vízifenyőke), vesikuusi, Tannenwedel'. – Összetett szó: *čáhci* 'víz' + *guossa* ' lucfenyő'.

4. A dolgozat szócikkeinek felépítése: címszóként a növény norvéglapp nevét adom meg, ezt követi a latin elnevezés, utána a rokon nyelvi magyar és finn, valamint a szakirodalomban leggyakrabban olvasható német név áll, majd a többi lapp nyelvjárás kutatópontjainak adatait veszem sorra. Ha a növény neve a norvéglappban nincs meg, akkor a déli nyelvjárástól haladva É és K felé, az első előfordulást teszem meg címszónak, majd sorban a többi alakot. A szócikkekben a továbbiakban a szó származásával foglalkozom. Az alábbi etimológiai típusokat különítettem el:

1. Alapnyelvi eredetű szavak: uráli, finnugor, finn-permi, finn-volgai, közfinn, közlapp
2. Jövevényszavak: skandináv (norvég, svéd), finn, orosz, nemzetközi vándorszavak
3. Belső keletkezésű szavak: összetett, többszörösen összetett és képzett szavak
4. Bizonytalan eredetű szavak
5. Ismeretlen eredetű szavak

A szócikk végén a forrásokat és a szóra vonatkozó egyéb irodalmat tüntetem fel. A szócikk elején álló zárójeles szám a monográfia adattárának sorszámát jelöli (vö. Máté 1992).

5. Ősi szavak

5.1. Uráli kori szavak

(223) ***duopma*** 'Prunus padus, zelnicemeggy, (pohjan)tuomi, Traubenkirschbaum': D(Tän Rör H Ov U O Mer Sk Vd Hot Fr V Ht Vfs) *fuome, fuöma;* S(Tys) *duöm;* N(Enon Lg Kv Kt Kr P Uts) *ᴛu·oᴘmė, duodnja, duobmâ;* I *tuoma;* K(Pa Kld) *tuom, tuomm, tuõmm.* – Uráli kori szó, vö. fi. karj.-aun. *tuomi*; észt, lűd *toom;* vepsz. *tom;* vót *tomi;* lív *tuoimkki;* mdE *l'om* M *lajmä;* cser. *lombə̂ ~ lombo;* vtj. *l'em ~ l'öm;* zrj. *l'em ~ l'üm;* osztj. *jɔm ~ jum;* vog. *l'ēm ~ l'ām ~ l'em;* szam. szelk. *čḙm ~ t'ew ~ tjeuwa;* kam. *lem* id. – Az uráli alapalak: **ṓḙme (*ṓōme).* – Friis151,2 156 Gen2058. QL66. LWfs240. NI:583 Lz1119. 8083. Lukk158 Hk503 ItkE5155. MosSl129 Sl126 ItkELpChr449. SKES1408 UEW65

(391) ***guossa*** 'Picea abies, lucfenyő, kuusi, Fichte': D(Tän Rör H An U O Mer Sk Snå F V St Vfs) *guose, kuose, ɢuose;* S(M Arj J F G) *guossa, kuossa, ᴋuossa;* N(Könk, Kt Kr P Uts Nes) *guossâ, ɢuossa;* I *kuosa;* K(Pa Nj Kld T) *kuoss*^{A}, *kiss*^{A} , *kuŏss, kūss, kuoss.* – Uráli alapnyelvi szó, vö. fi. *kuusi* 'jegenyefenyő, lucfenyő'; észt *kuusk* 'lucfenyő'; mdE M *kuz* id.; cser. *kož;* vtj. *ki̯z ~ kə̂z* id.; zrj. *koz ~ kḙz ~ küz;* osztj. *kol ~ χol;* vog. *χowt ~ kowt ~ kaγt ~ χɔ̄wt* 'jegenyefenyő'; szam. jur. *χādī ~ kāt* 'lucfenyő'; jen. *kari ~ kadi* 'jegenyefenyő'; tvg. *kuʔa;* szelk. *ḳunt ~ ḳādé* 'jegenyefenyő'; kam. *koʔ ~ kot;* taig. *kat* 'jegenyefenyő'. – Az alapalak: **kuse ~ *kose* id. – Gen209 Hz61 QL133. LWfs858. NII:229 Lz2936. C41 Gr284 Schl54 ItkT176 Lukk80 Hk693 SlMor28 Kur134 Kert44 ItkE1829. MosSl42 Sl201 Sver46 FUV49 SKES253 UEW222

Az uráli eredetű szavak közt hét biztos és három bizonytalan etimológiával számoltam. A biztosak közt a fentieken kívül még a *soarvi* 'Pinus sylvestris, (elszáradt) erdeifenyő' is mindegyik nyelvjárásban megtalálható. Magyar tagja a bizonytalan eredetű *puäi (puajju)* szónak van, vö. m. *fagyal* (vö. MSzFgrE).

5.2. Finnugor kori szavak

(375) ***guodja*** 1. 'Carex, sás, sara, Riedgras': S(J G) *kuodja;* I *kuoija;* 2. 'Eriophorum angustifolium, keskenylevelű gyapjúsás, monitähkävilla, Schmalblättriges Wollgras': D(Snå Vfs) *ᴋù̯·ǫ̀j`ä̯;* I *kuoija;* 3. [kemény bimbójú v. rügyű gyomnövény]: D(Snå Vfs) *guoje;* S(Arj) *ᴋóᴗjja̯;* N(Suj Könk) *ᴋu·oᴛᴛα.* – Finnugor eredetű szó. A lapp szó jelentése elsődlegesen 'fa rügye, bimbója', vö. fi., karj. *koja* 'fakéreg, nyírkéreg'; ?zrj. *kḙja* 'taplógomba, fagomba'; osztj. *kŏj* 'bőr az arcon, homlokon'; m. *héj* 'kéreg, héj'. – A finnugor alapalak: **koja* id. – QL127. Lz2875. Gr266 Lukk79 Hk685 ItkE1806 Sl197 SKES208 UEW166

(612) ***muorji*** 1. [bogyó, gyümölcs]; 2. 'Empetrum nigrum, varjúbogyó, variksenmarja, Krähenbeere': D(Tän Rör H An Ov O U Mer Sk Snå Fr St V) *muorje, muorjie, murjie, muö·r`jiɛ;* S(M Arj J G) *müer'jee, murje, muor'je;* N(Suj Könk Enon Kt Kr P Uts Rep Nes) *muor'je;* I *myerji;* K(Sev Nä Pa Nj Kld T) *mīr̥j, muer'jj.* – Finn-volgai, esetleg finnugor kori szó, vö. fi., karj. *marja;* aun. *marju;* lűd *muard;* vepsz. *marj;* vót *marja;* észt *mari;* mdE M *maŕ:* összetételben 'bogyó' (E M), alma (M); cser. *mör, mörö* 'bogyó, kerti földieper'; ?osztj. *murwa ~ murəp* 'bogyóvirágzat'; vog. *moåri: pul-m.* 'bogyófürt', *moriŋ, morip: m. pil* 'fürtös bogyó'. – A finn-volgai alapalak: **marja* 'bogyó'. Finnugor eredetű akkor lehet, ha az obi-ugor szavakban jelentésváltozás történt. – Lön238 Gen2021 Hz239 Hal73,4 QL206. NII:700 Lz4018. C65 Gr535,6 Schl98 ItkT265 903

Hk952,3 SlMor42 Kur198 ItkE2570. MosSl67 Sver52 Sl299 FUV113 SKES334 UEW264

Finnugor kori etimológia érdekes módon kevesebb található. Egy biztos és öt bizonytalan adat van. A bizonytalan eredetű szavak: vö. (612), *gasskas* 'Juniperus communis, boróka(fenyő)', *muorra* 'fa', *skier'ri* 'Betula nana, törpenyír' azonban kivétel nélkül mindegyik nyelvjárásban megtalálhatók. Magyar tagja a bizonytalan eredetű 613. szócikknek van: lp. *muorra* m. *mórágy* – kihalt szó, vélhetően fenyőfélét jelenthetett.

5.3. Finn-permi kori szavak

(69) ***beahci*** 'Pinus sylvestris, erdeifenyő, mänty, Föhre (Kiefer)': D(Tän Rör H An O Mer Vfs) *bæcce, ʙie'tsi , ᴘ-*; S(M Arj J G Tys) *biehtsee, ᴘ·ieʜcie, piehtsē, pā̄htsē;* N(Könk Enon Kt Kr P Nes) *bæcce, ʙeɛhttsi, ᴘę̄ʜciɛ̆; I peeci, peesi;* K(Nä Pe Nj Im Kld T) *pie'ṭṭs*^{E}, *peɛcc*^{E} , *piedz̯e.* – Finn-permi kori szó, vö. fi. *petäjä;* észt *pedajas ~ pädajas ~ pedakas;* mdE *piče,* M *pičä;* cser. *pəncə, püńćö;* votj. *pužįm, pužim, pužə̂m;* zrj. *požęm, požu·m, požįm* id. – Finn-permi alapalak: **pečä ~ *penčä.* – Friis112 Gen1525. WLpChr66 Hal98 QL51 LWfs1659 N277 Lz4825 C13 Gr732 Schl13 ItkT374 Lukk116 SlMor53 Kur251 Ke71 ItkE3187. MosSl88 Sl35 SKES534 UEW727

(189) ***daŋas*** 'Calluna vulgaris, csarab, kanerva, Heidekraut'. Összetételben más hangaféléket is jelent, pl. fekete áfonya.): D(H Ht) *dâŋâs;* S(Sors Arj J F G Tys) *tañās;* N(Kt Kr P) *dâŋâs, ᴅâŋā̄s.* A szó 'félcserje, vessző, hajtás, ág, valaminek a szára' jelentésben igencsak ismert. A kutatópontok e megadott jelentésére azonban nem tértem ki hangsúlyozottan, hiszen nem felel meg a módszertani bevezetőben vázolt szempontrendszeremnek. – Lehtiranta szerint zrj. *l'anes.* Ezek szerint a szó finn-permi korig vezethető vissza. – Friis120 Hal138 QL54. NI:484 C21 ItkT582 Sl98 LR 218.

Három finn-permi eredeztetés van a növénynevek között, ebből kettő biztos. A *beahci* szó a kikövetkeztetett *pečä ~ penčä* finn-permi alapalakra megy vissza, de a m. *fenyő* szót az UEW tévesnek veszi. A másik adat: lp. *jeagil* 'Cladonia rangiferina' rénszarvaszuzmó. Lehtiranta alapján vettem fel a *daŋas* 'Calluna vulgaris, csarab (seprűvirág)' adatot, az UEW nem tesz említést róla.

5.4. Finn-volgai kori szavak

(892) ***suppe*** 'Populus tremula, rezgő nyárfa, haapa, Espe': D(Tän Rör H Ov U O Sk Fr V Vfs) *sy̯u̯pi , süvpie, suppe, sū̄pe, süvbie;* S(M J G) *sȕbbee, suhpē;* N(Park Suj Grat Talm Könk Kt Kr P Uts) *suʜpiɛ , suhppi;* I *supe;* K(Kld) *su'pp, so*^{i}*p, subp', suu'pp.* – Finn-volgai eredetű szó, vö. fi. *haapa;* karj. *hoaba;* aun. *hoabu ~ huabu;* lűd *huab ~ huabę ~ hoabu;* vepsz. *hab;* vót *āpa;* észt *haab ~ haav;* lív *ā̆bə̂z ~ ā̆bə̂ ~ ǭbə̂ ;* cser. *ša·pki ~ šȧpi ~ šopke* id. – A finn-volgai alapalak: **šapa* 'rezgőnyár'. – Lön252 Gen1045. WLpChr114 QL301a. LWfs2303. NIII:607 Lz7106. 7121. C92 Gr1021 Schl135 Lukk144 Hk1275 SlMor73 Kur328 Kert88 ItkE4627. MosSl114 Sl432 SKES46 UEW783

Négy biztos finn-volgai eredetű szót lehet tehát a növénynevek között kimutatni. Az egyik esetleg a finnugor korig is visszavezethető (612). Ezen kívül a 892. és a *leaibi* 'Alnus incana, hamvas éger' is mindegyik nyelvjárásban megvan.

5.5. Korai közfinn kori szavak

(862) ***soahki*** 'Betula, nyír, koivu, Birke': D(Tän Rör H An Ov U O Mer Sk Vd Snå Fr) *soågie, soakke, sueikie;* S(M Arj J F G Tys) *sååhkee, sōʜkiɛ, såke;* N(Park Könk Enon Kt Kr P Uts Rep Nes) *so aʜkiɛ, soʜkiɛ̌, soakke;* I *soahi, soayvåʒ* (dem.); K(Sev Nä Nj) *sóâ^{H}kkı, sua'kk, sue'k̆k̆.* – Korai közfinn szó. A SKES a hangtani egyezés nehézségeire mutat rá, de a fák nevében előforduló szabálytalanságokat figyelembe véve az összekapcsolás talán mégsem zárható ki teljesen, vö. fi. *suokko* 'szőrös nyír'; észt *sokk* '"puhalevelű" nyír'. Az alapalak: **soka* id. – Csupán Hasselbrink és Nielsen pontosítják a nyír fajtáját: Betula pubescens = B. alba = B. odorata, szőrös ~ molyhos ~ fehér ~ pelyhes nyír, hieskoivu, Moor-Birke. A többi nyelvjárás kutatópontjain lehet ugyanez, de lehet Betula pendula = B. verrucosa, bibircses ~ közönséges nyír, rauduskoivu, Hänge-Birke; illetve általános jelölése a nyír nemzetségnévnek, l. címszó. – Friis658 Gen936 Hz141 WLpChr112 Hal125 QL284. LWfs2252. NIII:506 Lz6791. C87 Schl134 Hk1222 SlMor70 Kur333 ItkE4380. MosSl112 Sver42 Sl415 ItkELpChr1430. SKES1113

(484) ***jokŋa*** 'Vaccinium vitis-idaea, vörösáfonya, puolukka, Preiselbeere': D(Tän Rör H An Ov U O Mer Sk Fr V Vfs) *jugŋe, jugne, jügŋe*; S(M Sors Arj J F G Tys) *jåg'ŋa, jokŋo, jokkŋo;* N(Suj Könk Kt Kr P Uts Nes) *jogŋa, jokŋa;* I *juŋŋa*; K(Pä Nj Kld T) *jǫŋ́ŋ*. – Talán korai közfinn kori szó, vö. fi. *juolukka ~ juomukka ~ juopukka ~ juovukka;* karj. *juomiŋgane;* aun. *juomoi;* lűd *d'uomoi;* vepsz. *d'eńukgine, jonikaińɛ;* vót *jōmukas;* észt *joovikas;* lív *juoimk̀i* 'hamvas áfonya' (SKES). Häkkinen a SKES-szel ellentétben egy **jo* szótövet tesz fel (későbbi diftongizáció, csak a finnben van *l*-es alak), így a *jokŋa* 'vörösáfonya' növénynév is ennek a szócsaládnak a tagja. Lehtiranta is elfogadja ezt, vö. MSFOu200. – L38 Friis332,3 341 Gen485. 2056. Hz93 QL171. LWfs502. NII:413 Lz1767. 1816. C49 Gr126 Schl78 ItkT68 582 Hk800 ItkE1077. Sl236 SKES125 MSFOu200. Häkk393 – (Vö. 5. térkép!)

A korai közfinn kori szavakhoz összesen 17 szót soroltam. Ezekből négyet tekintettem biztosnak. A 862. szócikken kívül a biztosak közül a *suoidni* valamennyi nyelvjárásban és a *samil ~ sammal ~ seamul* a déli nyelvjárás kivételével mindenütt ismert. A nyelvjárási elterjedtség fontos kritériumként szerepel a közfinn vagy közlapp kori szavak figyelembevételekor. A bizonytalan etimológiák között a 484. szócikket magam a korai közfinn nem kérdőjeles csoportjába sorolnám. Lehtiranta és Häkkinen is megerősítik ezt. A korai közfinn kori szavakhoz besorolt bizonytalan etimológiák némelyike jövevényszóként kerülhetett a lappba.

5.6. Közlapp kori szavak

(554) ***lattat*** 'Rubus chamaemorus, törpe szeder, (kypsä) hilla, lakka, (suo)muurain, Moltebeere': D(Tän Rör H Ov U O Snå Fr V St Ht Vfs) *лa'ttɛgɛ, laaddege, laadd'h, лą'ttåɢɛ;* S(M Arj J F G) *laaddaga, lāttąk;* N(Suj Enon Kt Kr P) *lāɒta^{h}t, lāddâk;* I *laaddag;* K(Pa Nj T) *lāɒɒi̯, lāntke.* – Lehtiranta szerint közlapp kori szó. L38 Friis360,1 Gen1399. Hz250 QL179.LWfs1018. NII:469,70 Lz3200. Gr401 1132,3 Schl83 ItkT186 Hk818 SlMor32 Kert51 MosSl52 Sl255

Lehtiranta (1989) közlapp szavainak rendszeréből nyolc növénynév illeszkedik közvetlenül jelen témámba. Azokkal a szavakkal, amelyek besorolhatók voltak a közlappot megelőző nyelvállapotba (uráli, finnugor stb.) már foglalkoztam. Lehtirantánál összetett és képzett szavak nincsenek. A közlapp szavak közt a *hoaš'ša* 'Equisetum, zsurló' a

SKES szerint finn jövevényszó, ezért ezt az adatot bizonytalannak tekintettem. Lehtiranta szójegyzékében 9 nagyobb nyelvjáráshoz adja meg a lehetséges nyelvi alakokat és egy kikövetkeztetett közlapp formát. Felvesz olyan etimológiákat is, amelyeket Lagercrantz és Qvigstad a skandinávból származtatnak: (34) *(h)ai'kka;* (1043) *ris'se.*

6. Jövevényszavak

A lapp nyelv jövevényszavai között az eredet alapján három nagy csoport különíthető el. A következőkben részletes kimutatást készítek arról, hogy melyik nyelvből származó szó mely lapp nyelvjárásban fordul elő. A tételszerű megállapítás így hangzik: skandináv jövevényszavak valamennyi nyelvjárásban vannak, legtöbb a norvéglappban, majd a déli lappban és a svédlappban. A finn jövevényszavak előfordulása a déli lappban marginális, a norvéglappban a legjelentősebb.

6.1. Skandináv jövevényszavak

Norvégiában mintegy 25 000, Svédországban kb.17 000 lapp él (vö. Korhonen 1981, 15), így nem véletlen, hogy a skandináv alkotja a lappban a jövevényszavak legnagyobb csoportját. Külön tárgyalom a skandináv csoporttól tisztán elkülöníthető, pontosabb meghatározású norvéget és svédet. Az összefoglaló jelentésű skandinávban – amin tehát valójában a norvég és a svéd nyelv értendő – van a legtöbb biztos etimológia. Külön csoportként kell kezelnünk ezt, már csak azért is, mert a legrégebbi jövevényszavak még az óskandinávból kerültek a lappba. Ezeknek a régi jövevényszavaknak a megfelelői általában olyan lapp nyelvjárásokban is megtalálhatók, amelyekkel az adott lapp dialektus nem érintkezett. Ez tehát főleg az óskandináv szavakra érvényes. A skandinávból kimutatható 42 biztos és 14 bizonytalan etimológia. A biztosak nyelvjárási megoszlása: N:30, D:26, S:19, I:6, K:13. A norvéglapp, a déli lapp és a svédlapp nagy előfordulása a fentebb említett tények alapján érthető. Főként az óskandináv jövevények jutottak el egészen a lpI-ba és lpK-ba, pl. *earta ~ hearta* 'Pisum sativum, borsó', vö. óno. *ertr;* no. *erter, ert;* sv. *ärt* id.; *fädnu* 'Angelica archangelica, orvosi angyalgyökér', vö. óno. *hvonn;* no. *kvann(a);* sv. *kvanne* id. A 14 bizonytalan skandináv adat közé is be lehet sorolni a lpI és lpK előfordulását. A nyelvjárásokban az alábbi megoszlás rajzolódik ki: N:9; D:11; S:7; I:2; K:2; nyelvjárás jelölése nélkül: 1 szó.

6.2. Svéd jövevényszavak

A svéd jövevényszavak között 3 biztos etimológiával számoltam. Nyelvjárási megoszlásuk: N: 2; D:2; S:1.

(630) ***niehtti*** 'Corylus, mogyoró, pähkinä, Hasel'. – Svéd jövevényszó: < *nöt*, sv.dial. *nött* id. – SI307 SEO538

A bizonytalan etimológiák között összesen 14 szó található, de feltevésem szerint a további kutatás megerősítheti, hogy jónéhány, a tőlem csak kérdőjellel felvett elem ténylegesen svéd jövevényszó: pl.

(575) ***luovvar*** 'Trifolium, (ló)here, apila, Klee'. – Bizonyára svéd jövevényszó: *klöver*. – SI275

(397) ***gurbbet*** 'Cucurbita, tök, kurpitsa, Kürbis'. – Svéd v. finn jövevényszó, vö.: sv. *kurbits* v. fi. *kurpitsa* id. – SI203 SKES246 SEO369

A nyelvjárási megoszlás ugyancsak tanulságos: N:5; D:5; S:5; I:–; K:–. Ezek a jövevényszavak tehát újabb kori kölcsönzések, semmiképpen sem vezethetők vissza az óskandináv korig.

6.3. Norvég jövevényszavak

Az adattárban 13 biztos norvég eredetű elem van. Kettő kivételével a norvéglappból mind kimutatható, viszonylag gyakoriak a déli és a svédlapp nyelvjárásokban is. Az adatok nyelvjárási megoszlása: N:11; D:6; S:6; I:–; K:–.

(856) ***skurbba*** 'Cornus suecica, törpe som, ruohokanukka, Schwedischer Hartriegel': N(Lg). – Norvég jövevényszó, vö. *skrubba* id. A szóban metatézis történt. – QL280. NEO622

(850) ***skillig-rasse*** 'Rhinanthus minor, csörgő kakascímer, pikkulaukku, Kleiner Klappertopf': N(Kt Kr P). – Összetett szó: *skillig* 'kis pénz, 1 penny' + *rasse* 'virágos növény, fű'. – A szó összefügg a no. *skjellegras* = *skillingras;* sv. *skälla* = *skallergräs* alakkal. A lappban feltehetőleg közvetlen norvég átvétel. – QL276. NIII:438 NN258 NEO600

Hat etimológiát minősítettem bizonytalannak, ezek mindegyike megvan a norvéglappban.

6.4. Finn jövevényszavak

A saját etimológiákat túlnyomó többségükben a bizonytalan eredetűekhez sorolom. A 792-es szót: *ruvsu* biztos finn származásúnak tekintettem, vö. *ruusu* 'rózsa'. A 24 bizonytalan etimológia között lehetnek a korai közfinn korból valók: 751.; 923. (sőt, kérdőjellel említhető az uráli alapnyelvi 519-es szócikk). Lehetnek skandináv eredetűek, továbbá rendszerünk szempontjából fordított átvétel is lehet, vagyis a lappból került jövevényszóként a finnbe. Jelentéstani nehézség vetődik fel a 666. szócikkben:

(666) ***noarsa*** 1. 'Ranunculus glacialis?, gleccserboglárka, jääleinikki, Gletscher-Hahnenfuss': S(J G) *når'sa;* 2. 'Dryas octopetala, magcsákó, lapinvuokko, Silberwurz'. – A szó átvételének útja elég bonyolult. A svéd *nors* 'csile, viaszlazac, eperlánlazac' jövevényszó a finnben, vö. *norssi* id. A finnből vagy a svédből került át a szó a lappba. A nehézségeket az okozza, hogy a halfajta megnevezéséből hogyan lesz növénynév, tehát valamilyen jelentésváltozás következik be. – QL224. Gr658 Sl324 SKES393

A bizonytalan eredetűek nyelvjárási megoszlása: N:18; D:5; S:10; I:5; K:8. A finn jövevényszavak közül 31 biztos etimológiát találtam: N:23; D:2; S:8; I:10; K:8; nyelvjárás megjelölése nélküli:1.

(362) ***gorddet*** 1. 'Equisetum fluviatile, iszapzsurló, järvikorte, Teich-Schachtelhalm'; 2. 'Equisetum variegatum, tarkazsurló, kirjokorte, Bunter Schachtelhalm': N(Kt Kr P) *gǫrdëg ~ gǫrdëk.* – Finn jövevényszó: < *korte* id. – QL119. NII:178 Sl190 SKES220

5.6. Orosz jövevényszavak

16 biztos és 4 bizonytalan etimológiát soroltam fel. Az 1-1 norvéglapp adat mellett csak a lpK-ban fordulnak elő orosz nyelvi szavak. Az orosz jövevényszavak száma nem sok. Ennek oka például az lehet, hogy a természeti embereknek nevezhető lappok a terület őslakosai voltak, így természetközelibb létformájuk miatt még az orosz nyelvi érintke-

zés előtti időben megnevezték a vadon élő növényeket. Nem véletlen, hogy a földművelléssel foglalkozó oroszoktól jórészt kultúrnövények nevét vették át.

(498) ***kapusta*** 'Brassica, káposzta, kaali, Kohl': K(Sev) *kapus.* – Orosz jövevényszó: < *капуста* id. – Kur99 Sver36

5.7. Nemzetközi vándorszavak

A nemzetközi vándorszón vagy nemzetközi műveltségszón az olyan szavakat értjük, amelyek a legtöbb nyelvben azonos vagy hasonló alakkal és jelentéssel élnek. A legfontosabb ősforrás a latin. A lappba valószínűleg hosszú úton juthattak: a germán, a skandináv és a (balti-)finn közvetítést emelem ki. A megadott nemzetközi vándorszó minősítés után esetenként az átadó nyelvre is próbáltam utalni.

(529) ***krysantēma*** 1. 'Chrysanthenum segetum, margitvirág (krizantém), krysanteemi (keltapäivänkakkara), Saat-Wucherblume'. – Nemzetközi vándorszó. A lappban bizonyára finn átvétel. – Sl243

(22) ***anemōne*** 'Anemone nemorosa, berki szellőrózsa, anemone, Windröschen (Anemone)'. – Nemzetközi vándorszó. A lapp szó talán skandináv vagy finn közvetítéssel a latinból érkezett. – Sl6

6. Belső keletkezésű szavak

6.1. Összetett szavak

A szóalkotási módok közül a lappban az összetétel majdnem kizárólagos, az adattár jelentős részét alkotják az így keletkezett szavak. E fejezetben részletesen vizsgálom a 646 kételemű szó 540 főnévi és 106 melléknévi, melléknévi igenévi előtagjának jelentését. A jelentéstani kategóriák elkülönítése után megállapítható, hogy a legnagyobb számban a növények előtagjául a növénynevek élőhelye szolgál: *bealdu* 'mező', *bealdofiski* 'Barbarea vulgaris'; *gieddi* 'mező, rét', *gieddejuopmu* 'Rumex acetosa'. A második és harmadik legjelentősebb adatbázis az állatnévi előtagból kerül ki, pl. *bohco* 'szelíd rénszarvas', *bohccosuoidni* 'Equisetum fluviatile'.

A tulajdonságot (főleg a színeket) jelölő szavak jelentésköre is nagy: *alit* 'kék', *alitnarti* 'Saxifraga oppositifolia'. Az összetett szavak főnévi utótagja leggyakrabban természetesen növénynév.

6.2. A többszörösen összetett szavak

6.2.1. Az adattár 77 növényneve többszörösen összetett szó. Az előtag összetett – az utótag egyszerű szó szerkezeti kategória 17 biztos, 5 bizonytalan adatot tartalmaz. Ilyen típusú név: *heasttagazzarássi* 'Tussilago farfara'.

6.2.2. Az előtag egyszerű szó, az utótag összetett szó szerkezetű kategóriában 39 biztos és 7 bizonytalan adat van. Ilyen típusú név: *deaggafiskesloppan* 'Nuphar pumila'.

6.2.3. Az előtag három tagból, az utótag egyszerű szó típusú szerkezetre nincs adat. Ennek a fordítottjára egy nagyon bizonytalan példám van.

6.2.4. Az előtag kételemű, az utótag kételemű szerkezetű csoportban két név áll. Az egyik: *sámebárdničieguščalbmi* 'Euphrasia arctica'.

6.3. Képzett szavak

A dolgozatomban a statisztikai táblázaton kívül nem foglalkoztam a szóképzéssel. Ha a képzett szó összetételen belül szerepel, azért nem; a növénynévképzés másfelől nem releváns szóalkotási mód a lappban: 6 biztos és 2 bizonytalan képzett szó alkotja az adattárnak ezt a kis csoportját.

(120) ***boaldalas*** 'Urtica urens, aprócsalán, (rauta) nokkonen, kleine Brennessel': N(Lg Bls) *boalddevas, boalddalas.* – Képzett szó: *boaldit* 'éget' + *-las* melléknévképző. Kialakulására talán hatással volt a fi. *polttiainen* id. – QL25.26. Sl49

7. Bizonytalan eredetű szavak

A bizonytalan származékok (szinte) minden eredettípusban előfordulnak, így ezzel a kategóriával itt részletesen nem foglalkozom.

8. Ismeretlen eredetű szavak

Azok a szavak, amelyek a kutatótól további etimológiai munkára tartanak igényt. A lapp nyelvben elég magas az ismeretlen eredetű szavak aránya, dolgozatomban ez a szám kb. 80 növénynevet érint, ez még 10% alatt van.

(51) ***baar'eke ~ baarege*** 'Carex rostrata, csőrös sás, pullosara, Schnabel-Segge': D(Rör Ht). – Ismeretlen eredetű. – QL16. Hk271

(57) ***barju*** [kiugró, kiálló ágú, szép, nagy, kopár hegyi erdeifenyő]: N(Kt Kr P) *bar'jo.* – Ismeretlen eredetű. – NI:136,7 Sl26

Ha a növény- és állatnevek etimológiai vizsgálatát valamennyi uráli nyelvben elvégzik, abból az alapszókincsre, az őshazára, s a vándorlások idejére is több árnyaltabb következtetést lehet majd levonni. Természetesen csak bizonyos növény- és állatnevekről van szó, azokról, amelyek a finnugoroktól lakott területeken éltek és élnek.

A kutatópontok neve és rövidítése (1. a túloldalon levő térképet!)

1.Tännäs Tän 2. Røros Rör 3. Härjedalen H 4. Anarisfjällen An 5. Oviken Ov 6. Undersåker U 7. Offerdal O 8. Meråker Mer 9. Kall 10 Skalstugan Sk 11. Stjørdal Stjørd 12. Verdal Vd 13. Hotagen Hot 14. Snåsa Snå 15. Frostviken Fr 16. Vilhelmina V 17. Stensele St 18. Hattfjelldal Ht 19. Vefsen Vfs 20. Malå M 21. Sorsele Sors 22. Arjeplog Arj 23. Jokkmokk J 24. Flakaberg F 25. Jällivaare (Gellivare) G 26. Tysfjord Tys 27. Hamarøy Hm 28. Ofoten Of 29. Parkalompolo Park 30. Jukkasjärvi Jukkasj 31. Suijavaara Suj 32. Gratangen Grat 33. Ibbestad Ib 34. Sodankylä Sdn 35. Lyngen Lg 36. Balsfjord Bls 37. Lenvik Lnv 38. Kalfjord Kl 39. Karlsøy Krl 40. Kvenangen Kv 41. Koutokeino Kt 42. Karasjoki Kr 43. Pulmanki (Polmak) P 44. Utsjoki Uts 45. Repperfjord Rep 46. Nesseby Nes 47. Inari I 48. Sevettijärvi Sev 49. Näätämö (Neiden) Nä 50. Kolttaköngäs Ko 51. Petsamo Pe 52. Paatsjoki Pa 53. Nuortijärvi Nj 54. Suonikylä S 55.Akkala A 56. Imandra Im 57. Kildin Kld 58. Ter (Turja) T

Korhonen (1981, 15–16) alapján: Etelälappi (Et); Jemtlanninlappi (Je); Åselenlappi (Å); Uumajanlappi (U); Piitimenlappi (Pi); Luulajanlappi (L); Norjanlappi (N); Tornionlappi (To); Ruijanlappi (Fi); Merilappi (M); Inarinlappi (I); Koltanlappi (Ko)

1. térkép: **A lapp nyelvjárások**

2. térkép: **Empetrum nigrum**

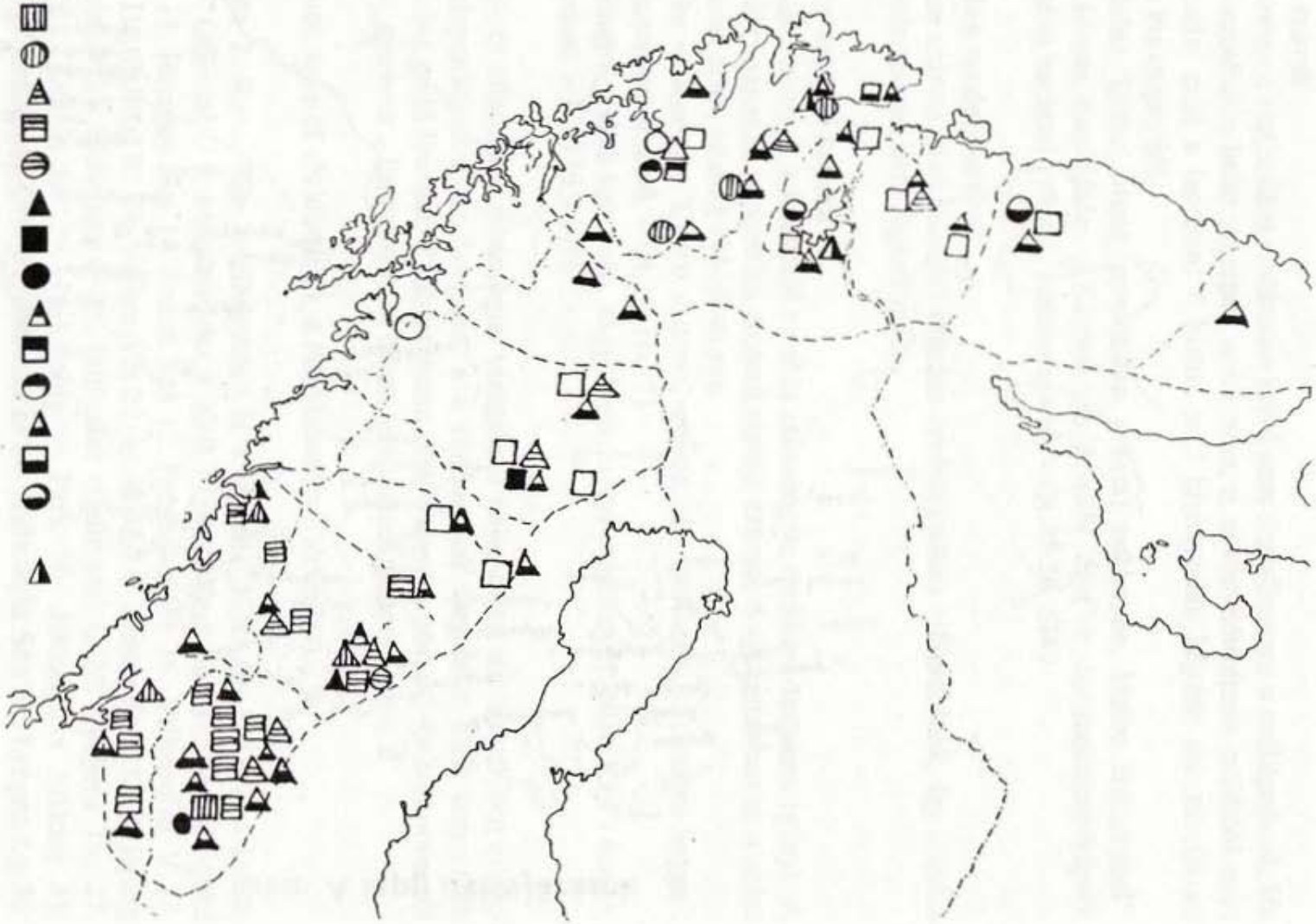

3. térkép: **Rubus chamaemorus**

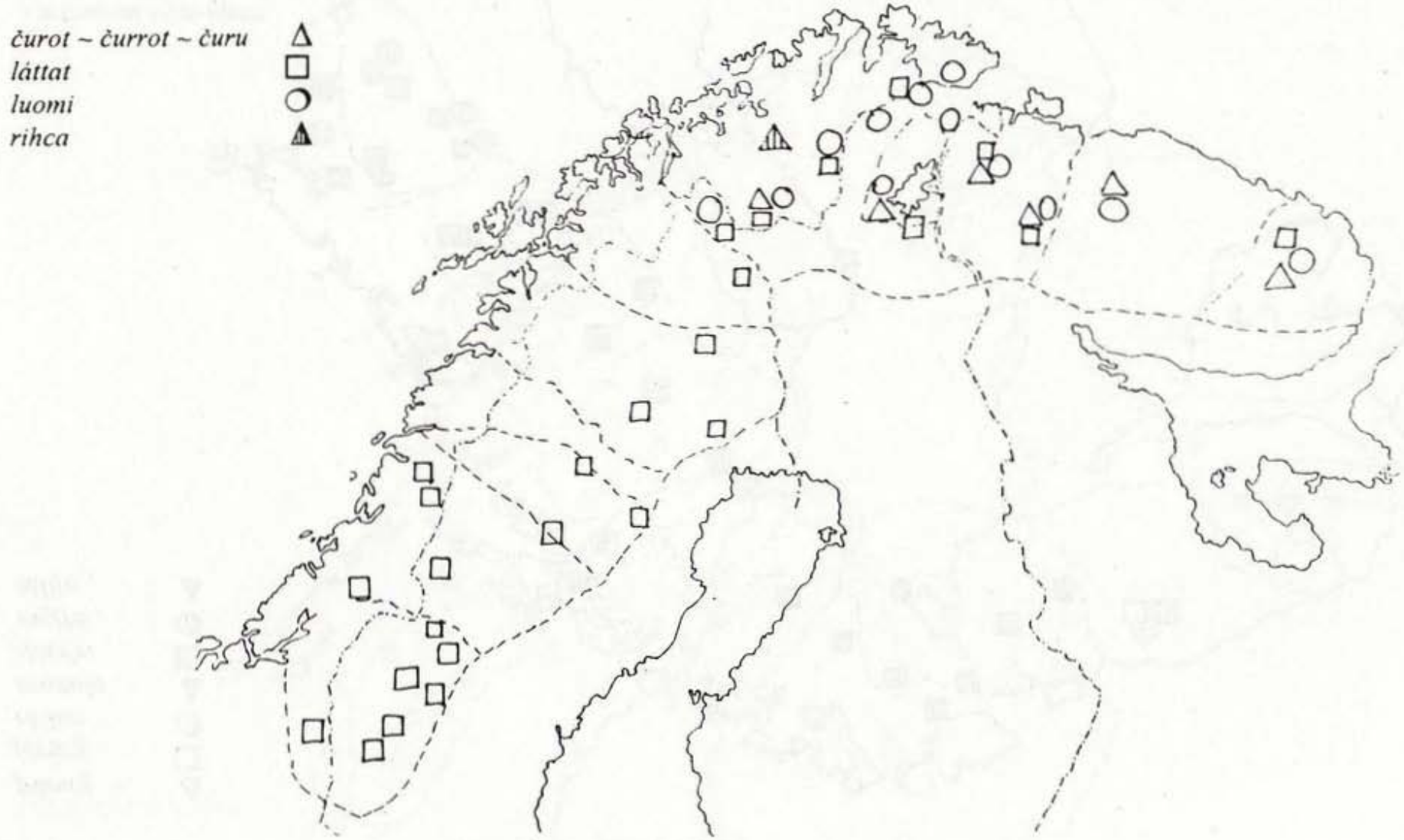

4. térkép: **Betula nana**

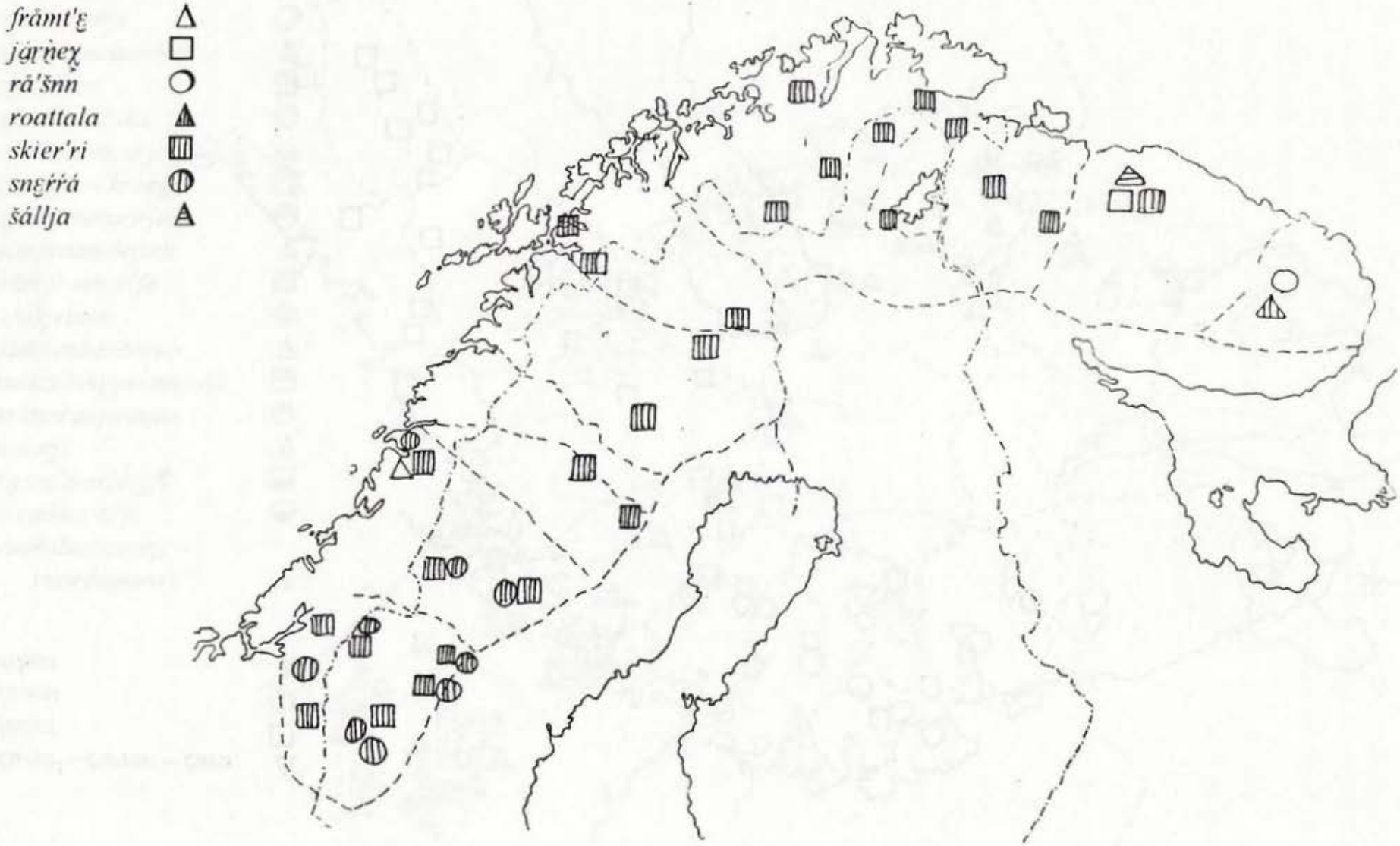

5. térkép: *jokŋa*

Vaccinium vitis-idaea Δ

6. térkép: ***sarrit ~ sar'ri***

Vaccinium myrtillus Δ

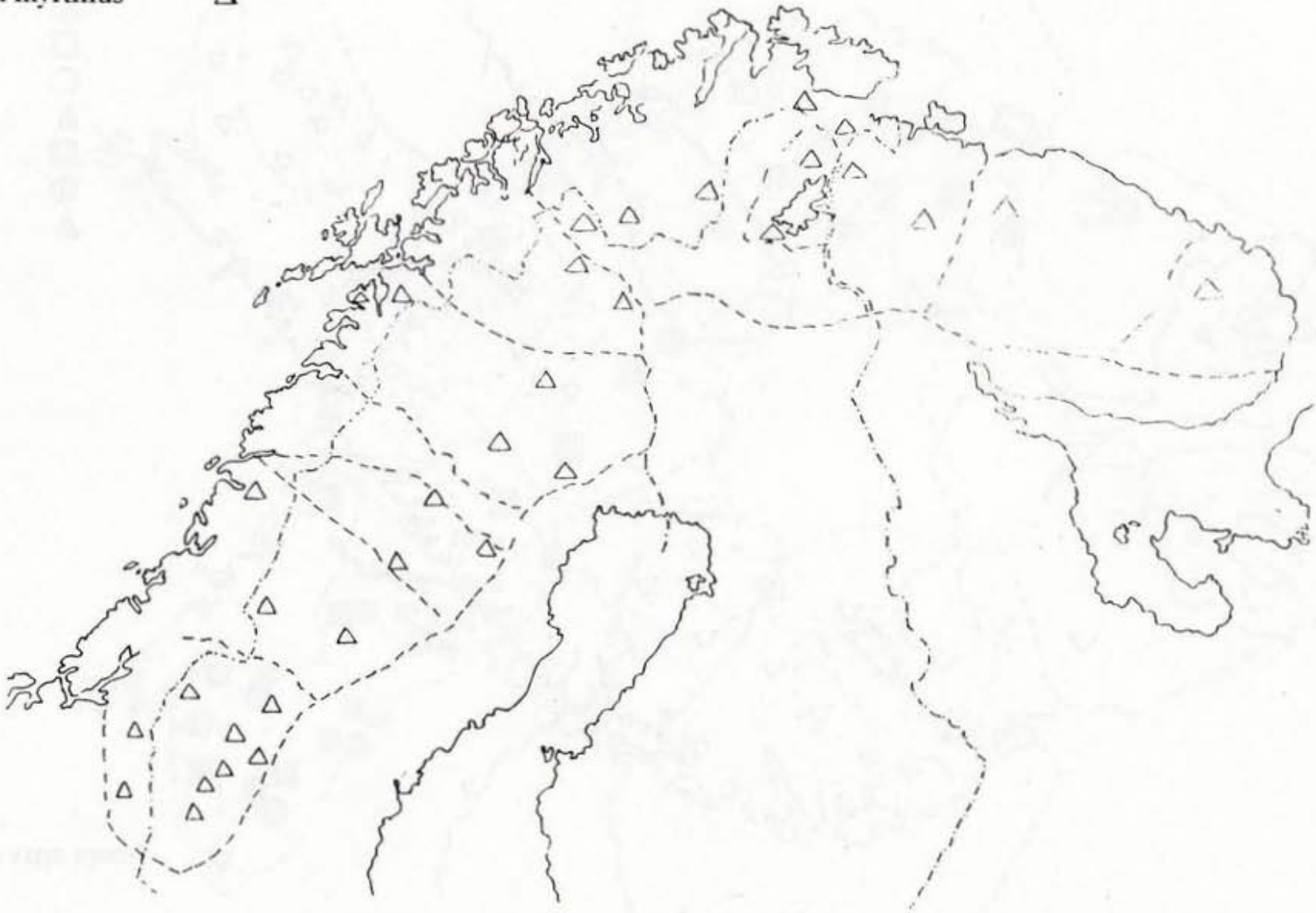

7. térkép: ***áika***

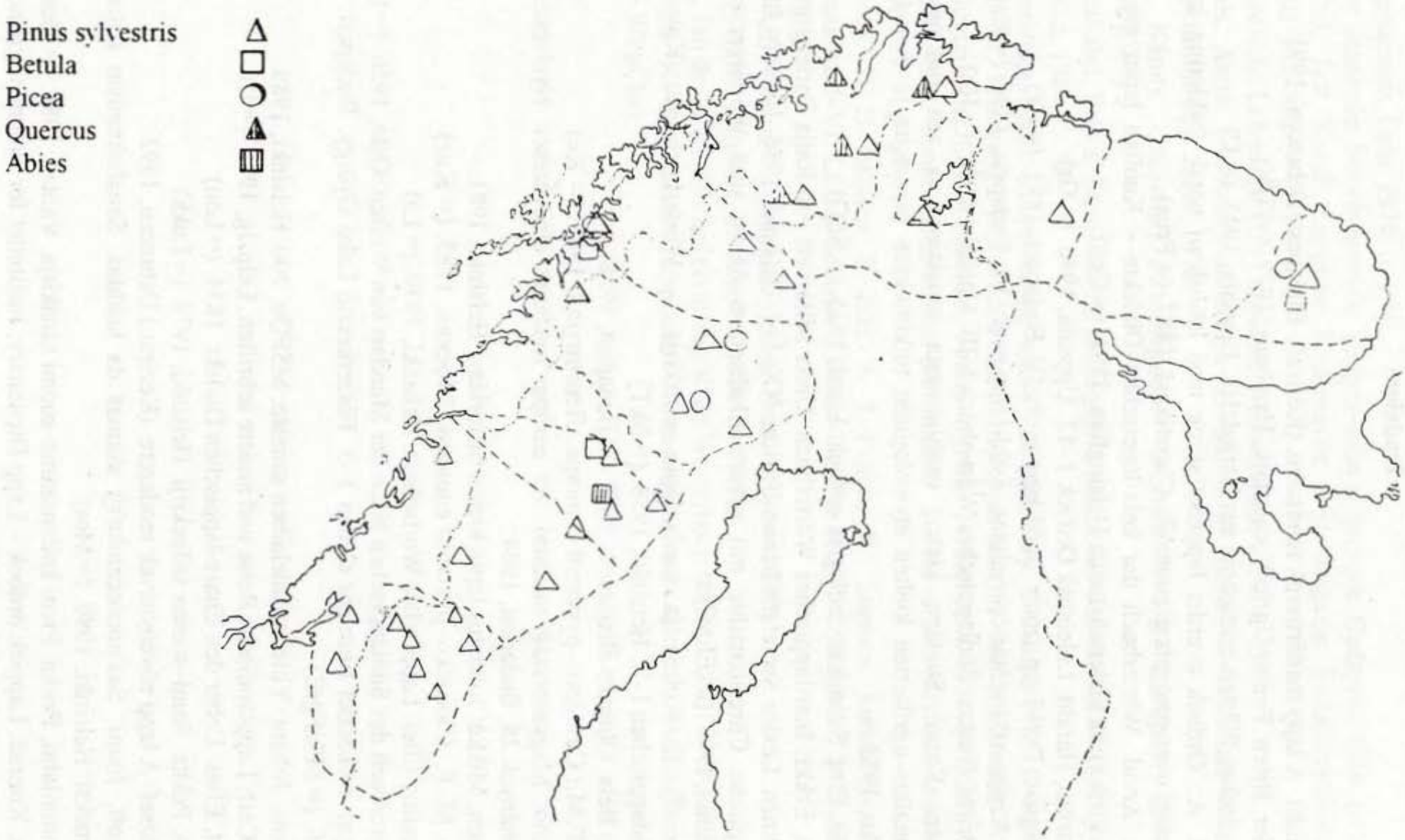

Irodalom

Bogár Edit: A lapp madárnevek rendszere. (Kézirat). Budapest–Debrecen, 1991.

Collinder, Björn: Fenno-Ugric Vocabulary. Hamburg, 1977. (=FUV)

— Lappisches Wörterverzeichnis aus Härjedalen. Uppsala, 1943. (= C)

Friis, J. A.: Ordbok overdet lappiske sprog med latinsk of norsk forklering samt en oversigt over sprogets grammatik. Christiania, 1887. (= Friis)

Genetz, Arvid: Wörterbuch der kola-lappischen Dialekte – Kuollan lapin murteiden sanakirja ynnä kielennäytteitä. Helsingfors, 1891. (= Gen)

Grundström, Harald: Lulelapsk Ordbok 1–12. Uppsala, 1946. (= Gr)

Halász Ignác: Déli-lapp szótár. Svéd-lapp nyelv IV. Budapest, 1891. (= Hz)

— Pite Lappmarki szótár és nyelvtan. Svéd-Lapp nyelv VI. Budapest, 1896. (= Hal)

Hasselbrink, Gustav: Südlappisches Wörterbuch I–III. Uppsala, 1981. (= Hk)

Häkkinen, Kaisa: Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimuksesta: suomalais–ugrilaisten kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa. Turku, 1983. -

Hellquist, Elof: Svensk etymologisk ordbok. Lund, 1925. (= SEO)

Itkonen, Erkki: Inarilappisches Wörterbuch. Unter Mitarbeit von Raija Bartens und Lea Laitinen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XX, 1–3. Helsinki, 1986–1989. (= ItkE)

— Lappische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und Wörterverzeichnis. Helsinki, 1960. (ItkELpChr)

Itkonen, T. I.: Koltan ja kuolanlapin sanakirja. – Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen I–II. Helsinki, 1958. (= ItkT)

Kálmán Béla: Obiugor állatnevek. NyK 43. Budapest, 1938.

Керт, Г.М.: Саамско–русский словарь. Ленинград, 1986. (= Ke)

Kiss Jenő: Magyarország madarai. Az európai madarak elnevezései. Nyelvészeti Tanulmányok 28. Budapest, 1984.

Korhonen, Mikko: Johdatus lapin kielen historiaan. Helsinki, 1981.

Куруч, М. Р.: Саамско–русский словарь. Москва, 1985. (= Kur)

Lagercrantz, Eliel: Lappischer Wortschatz. Helsinki, 1939. (= Lz)

— Wörterbuch des Südlappischen Nach der Mundart von Wefsen. Oslo, 1926. (= LWfs)

A magyar szókészlet finnugor elemei 1–3. Főszerkesztő Lakó György. Budapest, 1967–1976. (= MSzFgrE)

Lehtiranta, Juhani: Yhteissaamelainen sanasto. MSFOu. 200. Helsinki, 1989.

Linné, Carl: Lappländische Reise und andere schriften. Leipzig, 1977. (= L)

Lönnrot, Elias: Ueber den Enare-lappischen Dialekt. 1854. (= Lön)

Lukkari, Pekka: Sami–suoma sadnekirji. Helsinki, 1974. (= Lukk)

Máté József: A lapp növénynevek rendszere. (Kézirat.) Debrecen, 1992.

Mosnikoff, Jouni: Saa'nnooccamke'rjj säämas da lääddas. Sanahakemisto koltaksi ja suomeksi. Helsinki, 1980. (= Mos)

— Sammallahti, Pekka: Pieni koltansaame–suomi sanakirja. Vantaa, 1988. (= MosSl)

Nielsen, Konrad: Lappisk ordbok – Lapp Dictionary. Instituttet for sammenlignende kulturforskning I–IV. Oslo, 1932–1956. (= N)

Nielsen, Konrad–Nesheim, Asbjörn.: Lappisk (samisk) ordbok. Lapp Dictionary Vol. V. Supplement. Oslo, 1979. (= NN)
Priszter Szaniszló: Növényneveink. Magyar–latin szójegyzék. Budapest, 1986. (= PrNöv)
Qvigstad, Just Knud: Lappiske Plantenavne. Nyt magazin fornaturvidenskaberne. 1901:302–326. (= QL)
— Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania, 1893. (= QN)
Rauhala, Aarre: Suomalais–unkarilais–latinalaista ja Latinalais–unkarilais–suomalaista kasvinnimistöä. Lahti, 1970.
Rédei, Károly: Uralisches etymologisches Wörterbuch I–II. Budapest, 1986–1988. (= UEW)
Sammallahti, Pekka: Sámi–suoma sádnegirji – Saamelais-suomalainen sanakirja. Ohcejohka, 1989. (= Sl)
— Morottaja, Matti: Säämi–suoma–säämi škovlasänikirje. Helsinki, 1983. (= SlMor)
Schlachter, Wolfgang: Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie. Lexica Societatis Fenno–Ugricae 14. Helsinki, 1958. (= Schl)
Sverloff, Matti: Suomi–koltansaame piensanasto. Suáma–sääém siesmšäennös. Sevettijärvi, 1989. (= Sver)
Toivonen, Y. H.–Itkonen, E.–Joki, A. J.–Peltola, R.: Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. 1–6. Helsinki, 1955–1978. (= SKES)
Torp, Alf: Nynorsk etymologisk ordbok. Oslo, 1919. (= NEO)
Ursing, Björn: Fältflora. Stockholm, 1988. (= FÄFL)
Vries, Jan de: Altnordisches etymologisches Wörterbuch. Leiden, 1961. (= AEW)
Wiklund, K. B.: Kleine Lappische Chrestomathie mit Glossar. Helsingfors, 1894. (= WLpChr)

Etymologische Probleme der Pflanzennamen im Lappischen

Mein Beitrag basiert auf einer handschriftlichen, mehr als 20 000 Pflanzennamen umfassenden Monographie. Meine etymologischen Untersuchungen in diesem thematisch abgegrenzten Wortbereich habe ich unter Verwendung von Wörterbüchern und Wortsammlungen der Dialekte des Lappischen durchgeführt. Meine Forschungen berühren sowohl sprachlich-methodische als auch botanische Gesichtspunkte.

Was die Etymologisierung betrifft, wird die Namensgebung der Pflanzen von drei Quellen gespeist: 1) Wortschatz, der bis auf die Grundsprache (uralisch, finnougrisch, finnisch-permisch, finnisch-wolgisch, gemeinfinnisch, gemeinlappisch) zurückzuführen ist; 2) Lehnwörter skandinavischer (schwedisch, norwegisch), finnischer und russischer Herkunft; 3) Innerhalb der Sprache selbst entstandenes Namensmaterial, fast ausschließlich aus zusammengesetzten oder mehrfach zusammengesetzten Wörtern bestehend. Auf diese Schicht wirken die oben genannten Sprachen sehr stark ein, einige Pflanzennamen sind ja Spiegelübersetzungen. Und damit hängt eben das Problem zusammen, ob der gegebene Pflanzenname eine eigene Entwicklung ist oder aber ein Lehnwort. Und ob sich im Fall eines Lehnworts entscheiden läßt, aus welcher Sprache es stammt. Auf diese Weise vermehrt sich die Zahl der Wortursprünge unsicherer Herkunft.

Nach der allgemeinen Charakterisierung der etymologischen Typen fasse ich in einigen Artikeln den jeweiligen Wissensstand zu einzelnen Pflanzennamen zusammen. Beim Aufbau dieser Artikel gehe ich von der norwegisch-lappischen Bezeichnung aus und gebe auch den lateinischen, ungarischen, finnischen und deutschen Namen an. Darauf folgen die Entsprechungen in den lappischen Dialekten in der Reihenfolge der Forschungsschwerpunkte.

Bei der Einteilung der lappischen Dialekte unterscheide ich zusammenziehend – teilweise abweichend von der bisherigen Forschung – fünf Gruppen (südlappisch, schwedisch-lappisch, norwegisch-lappisch, inari-lappisch, kolta- und kola-lappisch). Auf die Angabe in den Dialekten folgt die Etymologie der Pflanzennamen. Am Ende des Artikels befindet sich ein Quellenverzeichnis (abgekürzt), auf Grund dessen die Daten auf ihre Quellenbasis zurückgeführt werden können.

In der Etymologisierung des einen oder anderen Namens bin ich von der allgemeinen Auffassung abgewichen. Der Ursprung des ungarischen Wortes *fenyő* 'Fichte, Tanne' könnte **peńä* sein, was im UEW (Uralisches Etymologisches Wörterbuch) nicht so aufscheint. Wenn wir als Ursprung die alternative Formenreihe PFU **peńä* ~ **penčä* ~ **pečä* annehmen, dann kann auf die erste Form das ung. *fenyő* zurückgeführt werden, auf die zweite abgeleitete Form das tscher. *pəncə*, *pińcə* und auf die dritte vereinfachte Form das mdE *piče*, mdM *pičə*, finn. *petäjä* und lpN *beassi*.

Neben den linguistischen Untersuchungen vermittelt der Beitrag auch einen Einblick in die Flora von Lappland.

József Máté

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
DEBRECEN 1994.

A *l'ej/l'äj* 'folyó' utótagú településnevek a mordvinban

MATICSÁK Sándor

A mordvinok saját köztársaságukban kisebbségben élnek, a mintegy 1 200 000 mordvinnak mindössze 28,88%-a él a köztársaság határain belül, s ez az összlakosságnak csak 35,4%-át teszi ki (Lallukka 1982, 189–190; Suihkonen 1987, 218). Ennek ellenére jól megőrizték az eredeti mordvin toponimikai réteget: a Mordvin Köztársaság ismert etimológiájú helyneveinek jelentékeny része mordvin eredetű.

A mordvin toponimikai rendszer nem mutat egységes képet. Egyrészt az itt kialakuló mordvin etnosz is vett át elemeket az előttük (Volga-Oka népesség, balti, iráni), illetve a velük együtt e területen élt (volgai török) népektől, másrészt pedig igen erős az orosz hatás: az orosz toponimikai rendszer átalakította, a maga képére formálta a mordvin földrajzi neveket. Az eredeti mordvin nevek ugyanakkor többé-kevésbé változatlan formában tovább élnek az ún. belső, nem hivatalos nevek rendszerében. Mivel a két rendszer legfőbb különbsége a névhasználatban, az alkalmazásban rejlik, azaz nyelvszociológiai síkon ragadható meg, ezért az orosz dokumentumokban és nyomtatott térképeken szereplő nevekre a hivatalos, a belső (mordvin) nevekre pedig a nem hivatalos jelzőt használom.

A mordvin településneveket a legújabb névelméleti monográfia (Hoffmann 1993) alapján a következő kategóriák szerint csoportosítom:

1. Köznévi eredetű településnevek
    1.1. Földrajzi köznévvel keletkezett településnevek
        1.1.1. Településnévvé vált (puszta) földrajzi köznevek
        1.1.2. Grammatikai szerkesztéssel alakult településnevek
    1.2. Elliptikus (bővítményszerepű) településnevek
2. Személynévi eredetű településnevek

Jelen cikkemben a grammatikai szerkesztéssel alakult nevek csoportjával (illetve annak egyik legfontosabb elemével) foglalkozom. Ebbe a csoportba olyan kételemű településnevek sorolhatók, amelyek utótagja valamilyen földrajzi köznév. A Mordvin Köztársaságban a leggyakrabban előforduló *l'ej/l'äj* 'folyó' elem mellett a *vel'e/vel'ə* 'falu' (pl. *Alo vel'e*/hiv. *Ńizovka* < *alo/alə* 'unter'; *Armej vel'e*/hiv. *Armejevka* < *Armej* személynév; *Konak vel'e*/hiv. *Podgornoje Kanakovo* < *Konak* személynév; *Od vel'e*/hiv. *Novoje Śindrovo* < *od* 'új'); E *bije, bijo, bujo* 'nemzetség, törzs, ill. annak szállásterülete' (pl. *Kul'äsbije*/hiv. *Kul'asovo* < *Kul'äs* személynév; *Ordańbuje*/hiv. *Ardatov* < *Ordat*); *kužo/kužə* 'tisztás' (pl. *Starije Pičinguši* < *piče* 'fenyő';) determinánsok fordulnak elő nagyszámban. Ezeken kívül jónéhány egyéb, szórványosan felbukkanó elem is ebbe a ka-

tegóriába sorolható, pl. *eŕke/äŕkä, jäŕkä* 'tó' (pl. *Imerka* < E *iŕe* 'nagy'); *morgo/morgə* 'új település' (pl. *Novaja Pičemorga* < *piče* 'fenyő'); *nal* 'liget' (pl. *Načenali* < *načko/načkə* 'nedves hely'); *pando/pandə* 'domb' (pl. *Pičpanda* < *piče* 'fenyő') stb. Érdekes jelenség, hogy a leggyakrabban előforduló determinánsok közül a *l'ej/l'äj* és a *kužo/kužə* elemekkel alkotott nevek a hivatalos névrendszer teljes jogú tagjai, ezzel szemben a *vel'e/vel'ə; bije, bijo, bujo* determinánsok szinte kizárólag a nem hivatalos nevek között fordulnak elő.

Mielőtt a köztársaság *l'ej/l'äj* elemű településneveinek vizsgálatára rátérek, röviden bemutatom a terület folyóneveinek sajátosságait, a mordvin 'folyó' jelentésű szavak viszonyát és az ezek eredetével foglalkozó nézeteket, valamint a köztársaságon kívüli *l'ej/l'äj* utótagú nevek elterjedését.

A térség hidronimikájának vizsgálatakor feltűnik, hogy a finnugor és török víznevek erősen különböznek az orosz nevektől. Az előbbi nyelvekben a hidronimák általában két tagból állnak, az előtag valamilyen főnév vagy melléknév, az utótag pedig egy 'folyó, patak stb.' jelentésű földrajzi determináns. Ezzel szemben az orosz víznevek rendszerint egytagú, az adaptáció miatt nőnemű főnevek, amelyek semmiféle földrajzi köznevet nem tartalmaznak (Szerebrennyikov 1959, 38; 1964, 23; Szuperanszkaja 1985, 97).

A finnugor nyelvek determinánsai közül néhány példa: cser. *eŋer* 'folyó' *(Muzeŋer, Soleŋer);* zürj. *ju* 'folyó' *(Melju, Rasju, Uzju, Vidźju), va* 'folyó' *(Juśva, Sozva, Šakva);* fi. *joki* 'folyó' *(Aurajoki, Kalajoki, Kemijoki);* lpK. *jok* 'folyó' *(Limtajok, Nal'mjok);* vog. *jā* 'folyó' *(Ńerpja, Šunja, Vorja);* osztj. *jogan* 'folyó' *(Harjogan, Ńeśjogan, Tromjogan)* (Szerebrennyikov 1959, 38; 1964, 23; Turkin 1989, 13–14). Ugyanez a rendszer jellemző a törökségi nyelvekre is: török *čan* 'Fluß' *(Karačan), bulak* 'folyó' *(Karbulak), su* 'víz' *(Aksu);* azerb. *čaj* 'Fluß' *(Selenčaj)* (Donidze 1969, 165–168; Murzajev 1973, 190–192).

A mordvinban a *l'ej/l'äj* mellett egy másik hasonló jelentésű földrajzi köznév is található: *jov, jav/jevas, javas* 'folyó, víz'. Ez az elem földrajzi nevekben önállóan vagy valamilyen utótaggal, ill. szuffixummal is állhat: *Jov* (a Moksa folyó moksa elnevezése), *Javas, Javl'enko, Javolatko;* (a Komi Köztársaságban) *Jov, Jovajol', Jovtom, Jovva.* A puszta 'folyó stb.' determináns folyónévként felbukkan az iráni (alán *don* 'folyó' > *Don*) és a balti nyelvekben is (lit. *upe* 'folyó' > *Upe,* lett *avuots* 'forrás' > *Avuots)* (Cigankin 1983, 168; Turkin 1975, 221; Vanagas 1966, 597).

Látjuk tehát, hogy a mordvin nyelvben két 'folyó' jelentésű szó van, illetve volt, s hogy ezek a földrajzi nevekben eltérően viselkednek. Ennek oka nyelvtörténeti tényezőkben rejlik. A finnugor eredetű *jov, jav/jevas, javas* (~ fi. *joki,* észt *jõgi,* lp. *jokka,* zürj. *ju,* m. *jó,* vö. UEW 99) Mordvinföldön csak a toponimikában maradt fenn, a szókincsből köznévi értelemben lassan kiveszett, s helyét a *l'ej/l'äj* vette át.

A *l'ej/l'äj* eredetéről eltérő nézetek láttak napvilágot. Vasmer a török *lï-* melléknévképzővel, a valamivel való ellátottságot kifejező szuffixummal veti össze (tör. *balïk* 'hal' > *balïklï* 'halban gazdag'). Gorgyejev ezzel szemben a szót balti eredetűnek tartja, a litv. *liíeti* 'önt, kiönt', *liejíkas* 'kiöntés' szavakkal rokonítja. (Gorgyejev 1967, 183). A legújabb magyarázat (UEW 685) a finnugor eredetet valószínűsíti, vö. lpN *lække* 'völgy, medence', lpL *liehkē* ~ *lähkē* 'két hegyhát között hosszan elnyúló völgy', lpKo, lpNot *liekk*^{E} 'völgy' < FW **läkä* 'folyóvölgy, mélyedés'. Kornyilov (1973, 98–99) csuvas etimológiája *(jej, jaj* 'kiömlik, kiönt; áradás') nem fogadható el.

Ľej/ľäj utótagú földrajzi neveket természetesen nemcsak a mai Mordvin Köztársaság határain belül lehet találni, hanem a Középső-Volga-vidék egyéb területein is, sőt még távolabbi vidékeken is felbukkan egy-egy ilyen név. A *ľej/ľäj* elemű nevek elterjedésének vizsgálata sokat segíthet a mordvinok etnikai térképének megrajzolásában, hiszen ez a névadási mód (a gyakorta előforduló *veľe/veľə; bije, bijo, bujo; kužo/kužə* stb. földrajzi determinánsokkal együtt) igen jellemző az eredeti mordvin lakosság településnév-rendszerére. Sajnos, az orosz betelepülés, az eloroszosítás következtében számos eredeti *ľej/ľäj* elemű név megsemmisült (elsősorban a településnevek körében), illetve ma már csak nem hivatalos névként él tovább. A Középső-Volga-vidék és a távolabbi területek *ľej/ľäj* elemű földrajzi neveire néhány példa (vö. Baraskov 1974, 21–22; Murzajev 1973, 194; Trube 1965, 220; 1967, 244; 1975, 211–213; Turkin 1975, 222):

Nizsnyij Novgorod-i terület: *Bukaľejka, Čuvarľej, Iṅeľej, Kargaľej, Kavľej, Kiľeľej, Krutaľej, Kudľej, Kužeľej, Ľipeľej, Navoľej, Ńeľej, Ńevľäj, Pergaľej, Razmozľej, Šimbiľej, Tumľej, Varmaľej, Veśeľej, Vodoľejka.*

Csuvas Köztársaság: *Čarkľej, Čuvarľej, Iṅeľej, Inzeľej, Išľej, Išľejkasi, Javľej, Piťeľej, Tomľej, Veľeľej.*

Szimbirszki terület: *Aχmeťľej, Čurkľej, Karmaľej, Ľepeľejka, Śemiľejka, Śengiľej, Trusľejka.*

Penzai terület: *Čiberľej, Donguzľäj, Kargaľej, Kargaľejka, Pičiľejka, Šelakľejka, Urľäjks, Urľejka, Vačeľejka, Viľejka, Višľej.*

Tambovi terület: *Balikľej, Itľäj, Ľipľäj, Mošľäj, Orľäj, Ošľäj, Pičeľäj, Piχťeľäj, Podoskľäj, Rosľäj, Šavirľäj, Šemišľäj, Treguľäj, Žužľäj.*

Komi Köztársaság: *Ľäj, Ľäjkurja, Ľej.*

Ukrajna: *Balakľejka, Balakľeja.*

Tyumenyi terület: *Balaχľej.*

A mai Mordvin Köztársaság *ľej/ľäj* utótagú településnevei és a köztársaságon kívüli helységnevek között számos azonos eredetű van. A nevek közti kisebb-nagyobb eltérések egyrészt az erza és a moksa közötti különbségekre, másrészt a helyi nyelvjárási sajátosságokra, valamint az orosz szuffixáció meglétére, illetve annak hiányára vezethetők vissza: *Čuvarľej* (NNovg) ~ *Šuvarľej* (ZP); *Iṅeľej* (NNovg, Csuv) ~ *Iṅeľej* (Icsal, Csamz); *Kargaľejka* (Penza), *Kargaľej* (Penza, NNovg) ~ *Kargaľejka* (Sztsajg); *Ľipeľej* (NNovg), *Ľepeľejka* (Szimb) ~ *Ľepľejka* (Insz), *Ľepľej* (ZP); *Navoľej* (NNovg) ~ *Novľej* (Insz); *Ńeľej* (NNovg) ~ *Ńeľäj* (Jel); *Piťeńej* (Csuv), *Pičeľäj* (Tamb), *Pičiľejka* (Penza) ~ *Pičeńejka* (Atyas); *Śemiľejka* (Szimb) ~ *Śemiľejka* (BB); *Śengiľej* (Szimb) ~ *Śengiľejka* (Insz); *Trusľejka* (Szimb) ~ *Truskľäj* (Ruz); *Tumľej* (NNovg), *Tomľej* (Csuv) ~ *Tumaľejka* (Jel); *Vodoľejka* (NNovg) ~ *Vodoľäj* (ZP).

A *ľej/ľäj* utótagú földrajzi nevek a Mordvin Köztársaságon kívül a Nyizsnyij Novgorod-i területen fordulnak elő a legnagyobb arányban. Mordvinok a Nyizsnyij Novgorod-i terület déli, délkeleti részén élnek elsősorban, két fő körzetük Lukojanov és Szergacs. A *ľej/ľäj* elemű hidronimák vizsgálatánál kitűnik, hogy ezek a folyók, patakok is a Nyizsnyij Novgorod-i terület déli részén találhatók: *Šemľej, Veršľej* (a Kudma mellékfolyói), *Išľej, Penzeľej* (Tyosa), *Čuvarľej, Kavľej* (Moksa), *Postamoľejka, Sumaľejka, Vaškaľej, Vodoľejka* (Pjana), *Iṅeľej, Veśeľej* (Alatir), *Čimbiľejka, Močaľejka* (Szura).

A Trube által járásonként közölt jegyzék szerint (Trube 1975, 211–212) a Nyizsnyij Novgorod-i területen lévő *l'ej/l'äj* utótagú településnevek közül a legtöbb az Ardatovói (11), a Dalnyekonsztantyinovói (7), az Arzamaszi (5), a Buturlinói (5), a Voznyeszenszki (5) és a Lukojanovi (5) járásban található. Ezek a járások a Nyizsnyij Novgorod-i terület déli részén helyezkednek el.

A *l'ej/l'äj* elemű név nemcsak folyónév, hanem településnév is lehet, hiszen sokszor az elsődleges folyónév a mellette létrejött település nevévé vált. Habár a folyónevek természetszerűleg "kisebbségben" vannak, mégis ezek az állandóbbak, hiszen sokkal kevésbé vannak kitéve az átkeresztelésnek, s a megszűnés veszélye sem fenyegeti őket. Ilyen kettős név – azaz egyidejűleg folyó- és településnév – a Mordvin Köztársaságban: *Čerl'äj, Kartl'ej, Kamišl'ejka, Navl'ej, Ńel'äj, Ńerl'ejka* (a település *Ńerl'ej), Pišla, Pičeńejka, Šemil'ejka, Šijal'ej* (a település *Lesnije Šijali), Turl'ejka, Uskl'äj, Užal'ej* (a település *Užal'ejka), Varžel'äj, Večerl'ejka* (a település *Večerl'ej), Vetl'äj, Vodol'ejka* (a település *Vodol'äj).* Az összes *l'ej/l'äj* elemű településnév egynegyede ebbe a csoportba tartozik.

A Mordvin Köztársaságban – Inzsevatov szótárát alapul véve (Топонимический словарь Мордовской АССР. Саранск, 1987) – 65 olyan hivatalos településnév található, amelynek utótagja *l'ej/l'äj*. Ezenkívül még hat ízben a belső, nem hivatalos név is tartalmazza ezt az elemet. A 65 településnévből 57-nek ismert (biztos, bizonytalan) az etimológiája. Az esetek túlnyomó többségében az előtag mordvin eredetű: az 57 név 91,2%-a, 52 toponima tartozik ebbe a csoportba. Orosz és volgai török eredetű előtag igen kevés van: három orosz (5,3%) és két volgai török (3,5%) elem sorolható ide.

A Mordvin Köztársaság *l'ej/l'äj* utótagú településnevei, az előtagok eredete szerint csoportosítva:

Mordvin eredetű előtag

Ikl'ej < E *ikel'e* 'elöl lévő' (MdWb 442; Cigankin 1969, 197; TopSl 78; Zaicz 1989, 345);

Ińel'ej (2×), *Ińel'ejka* < E *ińe* 'nagy' (UEW 74; Baraskov 1974, 42; Cigankin 1969, 177; 1986, 17; TopSl 79, 80);

Javl'ejka < *jov, jav/javas, jevas* 'folyó, víz' (UEW 99; Baraskov 1974, 38, 78; Inzsevatov 1969, 134; TopSl 250);

Kačel'äj (2×) < *Kaćä* személynév (Cigankin 1969, 177; TopSl 92);

Kamišl'ejka < *kamiš* 'sás' (TopSl 88);

Kanakl'ejka < *Kanak, Konak* személynév (TopSl 88);

Kargal'ejka < *kargo/kargə* 'daru' (UEW 128; Cigankin 1986, 17; TopSl 90);

Kiml'äj < *kel'me/kel'mä* 'hideg' (UEW 663; Babuskina 1973, 274; Cigankin 1969, 177; 1986, 17; Lipatov 1976, 197; TopSl 94);

Kiŕl'äj < *kiŕf* 'elsekélyesedett, rövid' < *kiŕťams/kiŕfťəms* 'elsekélyesedik' (MdWb 773; TopSl 95);

Kiŕikl'ejevskij Majdan < *kiŕikl'ej* 'elsekélyesedett folyó' < *kiŕf* 'elsekélyesedett, rövid' < *kiŕťams/kiŕfťəms* 'elsekélyesedik' (MdWb 773; TopSl 95);

Kišal'i < *keše l'äj* < *kekše/käšä* 'kátrány' (UEW 112; TopSl 96);

Koviľäj: Koviľäj, Novij Koviľäj, Starij Koviľäj < *kev* 'kő' (UEW 163; Cigankin 1986, 17; TopSl 98, 164, 218; Trube 1967, 243);

Kuvaj < *kuvaka* 'hosszú' (UEW 132; Baraskov 1974, 11, 34, 49; Cigankin 1986, 18; TopSl 114);

Ľepľej, Ľepľejka < *ľepe/ľepə* 'égerfa' (UEW 689; Baraskov 1974, 11, 34, 49; Cigankin 1969, 177; 1986, 18; TopSl 121);

Marľäj < M *marľu* 'almafa' (UEW 264; TopSl 135);

Mokšaľej < *mokšo/mokšə* 'moksa' (MdWb 1275; TopSl 140);

Navľa, Novľej, Novokľejka < *navams* 'belemárt (kenderáztatásnál)' (MdWb3; Cigankin 1986, 18; TopSl 147, 157, 160);

Ńeľäj < *Ińeľäj* < E *ińe* 'nagy' (UEW 74; TopSl 149);

Ńeŕľej < *ńeŕ/ńäŕ* 'fok, hegyfok' (UEW 303; Cigankin 1969, 176; TopSl 149; Zaicz 1989, 344);

Päńgeľej < *peńge/peńgə* 'hasábfa' (MdWb3; Cigankin 1969, 177; TopSl 186);

Peŕľäj < *peŕť/peŕf* 'körülkerített, égetéssel kiirtott hely; körül' < *piŕams/peŕams* 'bekerít, körülvesz' (MdWb3; Cigankin 1969, 177; TopSl 173);

Pičeńejka < *piče/pičə* 'fenyő' (UEW 727; Baraskov 1974, 56; Popov 1948, 212; TopSl 176);

Pišľa, Pišľäj: Mordovskaja Pišľa, Tatarskaja Pišľa, Ńižńij Pišľäj, Verhńij Pišľäj < *pekše/päšə* 'hársfa' (UEW 726; Cigankin 1981, 18; 1986, 18; TopSl 47, 143, 150, 224; Zaicz 1989, 345);

Samozľejka < *Somaj* személynév (TopSl 197);

Šemiľej, Šemiľejka < *šimema* 'iható' < *šimems/šiməms* 'iszik' (UEW 773; TopSl 201);

Šengiľejka < *šaŋgo/šaŋgə, ćaŋgə* 'elágazás, mellékfolyó' (UEW 611; TopSl 201);

Šijali: Lesnije Šijali < *šija/šijä* 'ezüst' (MdWb4; Cigankin 1983, 173; TopSl 123);

Šialejevskij Majdan, Šialejevskaja Pjatina < *šijaľej* 'ezüstös folyó' < *šija/šijä* 'ezüst' (MdWb4; TopSl 202);

Sorlińej < *sorni* 'ingoványos, csuszamlásos' < *sornoms* 'reszket; reng' (TopSl 205);

Šali: Šali, Novije Šali, Starije Šali < *keše ľäj* < *kekše/käšä* 'kátrány' (UEW 112; TopSl 164, 217, 246);

Šuvarľej < *čovar/šuvar* 'homok' (MdWb 288; Cigankin 1969, 176; Popov 1948, 214; TopSl 248);

Truskľäj < *troks, turks/torks* 'keresztül, át' (UEW 799; Baraskov 1974, 71; TopSl 230);

Tumaľejka, Tumola < *tumo/tumə* 'tölgy' (UEW 798; Baraskov 1974, 71; Cigankin 1969, 177; 1986, 18; Popov 1948, 227; TopSl 230);

Turľejka < *torni* 'csörgedező' < *tornoms* 'csörgedezik' (TopSl 231);

Užaľejka < *uža* < *kužo/kužə* 'tisztás' (UEW 678; Cigankin 1969, 177);

? < *užo/užə* 'sarok' (UEW 825; Inzsevatov 1972, 13);

Veťľäj < *veď* 'víz' (UEW 570; TopSl 49).

Orosz eredetű előtag

Ćipizľej < *čibis* 'bíbic' (TopSl 238);

Kuľišľejka < *kuľiša* 'erdei tisztás' (TopSl 115);

Vodoľäj < *voda* 'víz' (Cigankin 1981, 18; 1983, 173; TopSl 51);

Volgai török eredetű előtag

Uskľäj < *usak* 'rezgő nyárfa' (Baraskov 1974, 73, TopSl 234);

Večerľej < ? *vaćar* 'bazár, vásár' (TopSl 49).

Ismeretlen etimológiájú: *Ahľej, Čerľäj, Kartľej, Makaľejka, Ušľejka, Varžeľäj, Vindŕej.*

A Mordvin Köztársaságban hat olyan település van, amelynek csak a nem hivatalos (belső) neve tartalmazza a *ľej/ľäj* elemet. Ezek kétharmadánál a hivatalos és a nem hivatalos név alakilag hasonlít *(Ľepčenka ~ Ľepľäj; Novij Ľepjevo ~ Ľepľäj; Kargal ~ Kargaľäj; Karcemskij ~ Karcľäj);* az orosz adaptáció során a nevek többé-kevésbé "deformálódtak", a szavak az átvevő nyelv grammatikai – és névrendszertani – törvényei szerint megváltoztak. Két településnévnél viszont nincs alaki kapcsolat: *Ťoplij Stan ~ Umaľej, Olhovij ~ Ľepľäj* (utóbbinál tükörfordítás történt, vö. or. *ольха* 'égerfa', md. *ľepe/ľepə* 'ua.'.

A *ľej/ľäj* elemű településneveket az előtag jelentése alapján a következő szemantikai csoportokba sorolhatjuk:

a) a folyó, víz minőségére, jellegére utaló jelző: nagy, hideg, hosszú, iható, ingoványos, ezüstös, csörgedező, elsekélyesedett *(Iňeľej, Iňeľejka, Ňeľäj; Kimľäj; Kuvaj; Šemiľej, Šemiľejka; Sorľiňej; Šijaľi; Turľejka; Kirľäj);*

b) a part jellegére utal: csupasz, köves, homokos *(Kamišľejka, Koviľäj, Šuvarľej);*

c) az előtag valamilyen helyviszonyt fejez ki, a folyónak más földrajzi objektumhoz való viszonyát írja le: elöl lévő, erdei tisztás, hegyfok, égetéses hely mellett lévő, mellékfolyó, keresztül *(Ikľej, Kulišľejka, Ňeŕľej, Peŕľäj, Šengiľejka, Truskľäj);*

d) a folyó menti növényzet a névadás alapja: éger, fenyő, tölgy, rezgő nyárfa, almafa *(Ľepľej, Ľepľejka; Pičeňejka, Pišľa, Pišľäj; Tumaľejka, Tumola; Uskľäj, Marľäj);*

e) a névadás alapja állatnév: bíbic, daru *(Ćipizľäj, Kargaľejka);*

f) gazdasági tevékenységre utal: kátrány, kenderáztatás, favágás *(Kišaľi, Šaľi; Navľa, Novľej, Novokľejka; Päŕgeľej);*

g) az előtag antroponima: *Kačeľaj, Kanakľejka, Samozľejka;*

h) az előtag etnonima: *Mokšaľej;*

i) az előtag 'víz' jelentésű szó: *Javľejka, Veťľäj, Vodoľäj.*

A köztársaság határain kívüli *ľej/ľäj* elemű nevek közül néhány példa:

tulajdonság:	*Parľäj* < *paro/parə* 'jó' (UEW 724; Mosin 1984, 26);
növényzet:	*Kiľeľej* < E *kiľej* 'nyír' (UEW 169; Trube 1965, 220);
	Kozľej, Kuzľej < *kuz* 'fenyő' (UEW 222; Trube 1967, 243);
helyviszony:	*Karmaľej* < *karmamo* 'kezdet' (UEW 128; Baraskov 1974,45);
	Kudľäj < *kudo/kud* 'ház' (UEW 190; Cigankin 1986, 18);
antroponima:	*Kudažľejka* < *Kudaš* (Mokšin 1969, 60);

A Mordvin Köztársaság helységnévtárában (Мордовская АССР. Административно территориальное деление 1986 года. Саранск) szereplő 1446 településnév közül 65 tartalmaz *l'ej/l'äj* elemet, ez az összes név 4,5%-a. A Penzai kormányzóság statisztikai könyvének (Справочная книга по Пензенской губернии на 1894 год. Список населенних мест Пензенской губернии. Пенза) 1881 adatából 58 sorolható ebbe a kategóriába (3,08%), míg a Szimbirszki kormányzóság (Список населенных мест Симбирской губернии. Симбирск, 1913) három, mordvinok által legsűrűbben lakott járásában ez az arány 3,1% (580 adatból 18). A múlt század végének penzai népszámlálási könyvében a *l'ej/l'äj* elemű településnevek előfordulása jól mutatja a mordvinok földrajzi elhelyezkedését: a kormányzóság déli-délnyugati részén összesen annyi *l'ej/l'äj* utótagú toponima fordul elő, mint az Inszari járásban egyedül (16). Annak, hogy a mai adatokban a legmagasabb a százalékos arány, nem a mordvin névadási modell előretörése az oka, hanem az egykori Penzai kormányzóság igen vegyes földrajzi-etnikai berendezkedése (1. térkép; a számok a névtípus előfordulását jelzik).

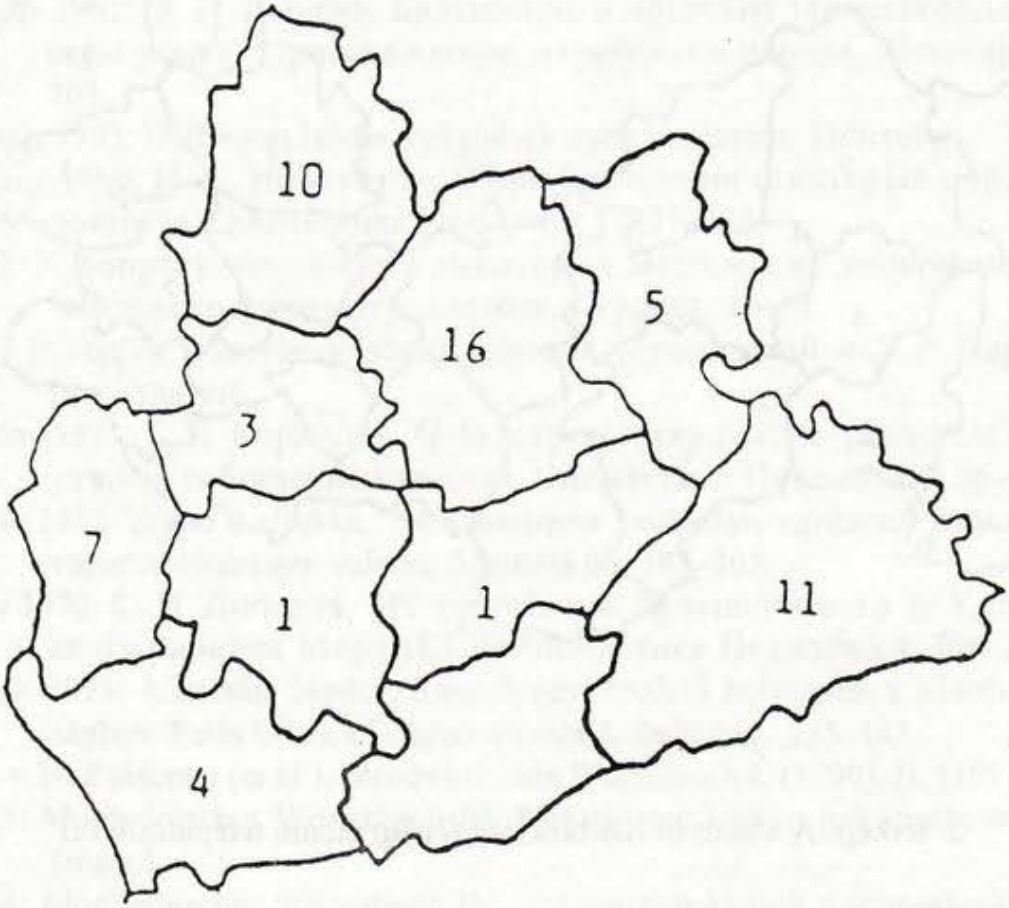

1. térkép: A Penzai kormányzóság *l'ej/l'äj* elemű településnevei a múlt század végén

A szimbirszki kormányzóság Alatiri járásának 1671-es birtokösszeírási könyvében (Переписная книга мордовских селений Алатырского уезда 1671 года) a 128 településből mindössze egy tartalmaz *l'ej/l'äj* elemet (0,78%). Erre az igen alacsony arányra az adhat magyarázatot, hogy ez a vidék a mordvin névadási rendszerben speciális helyet foglalt el, ez az ún. antroponimikus névadás központja (Maticsák 1991, 137–139).

A mai Mordvin Köztársaságban a *l'ej/l'äj* elemű településneveknek nincs gócpontjuk, többé-kevésbé az egész köztársaság területén szétszóródva megtalálhatók. Elég jelentős mértékben figyelhetők meg e nevek a köztársaság keleti (régi mordvin) részén, valamint a déli területeken (Inszari, Ruzajevkai, Zubovo-poljanai, Kovilkinói járás), míg a leginkább oroszok lakta vidéken, Szaranszk környékén lényegesen kevesebb *l'ej/l'äj* elemű név található (2. térkép; a számok a névtípus előfordulását jelzik).

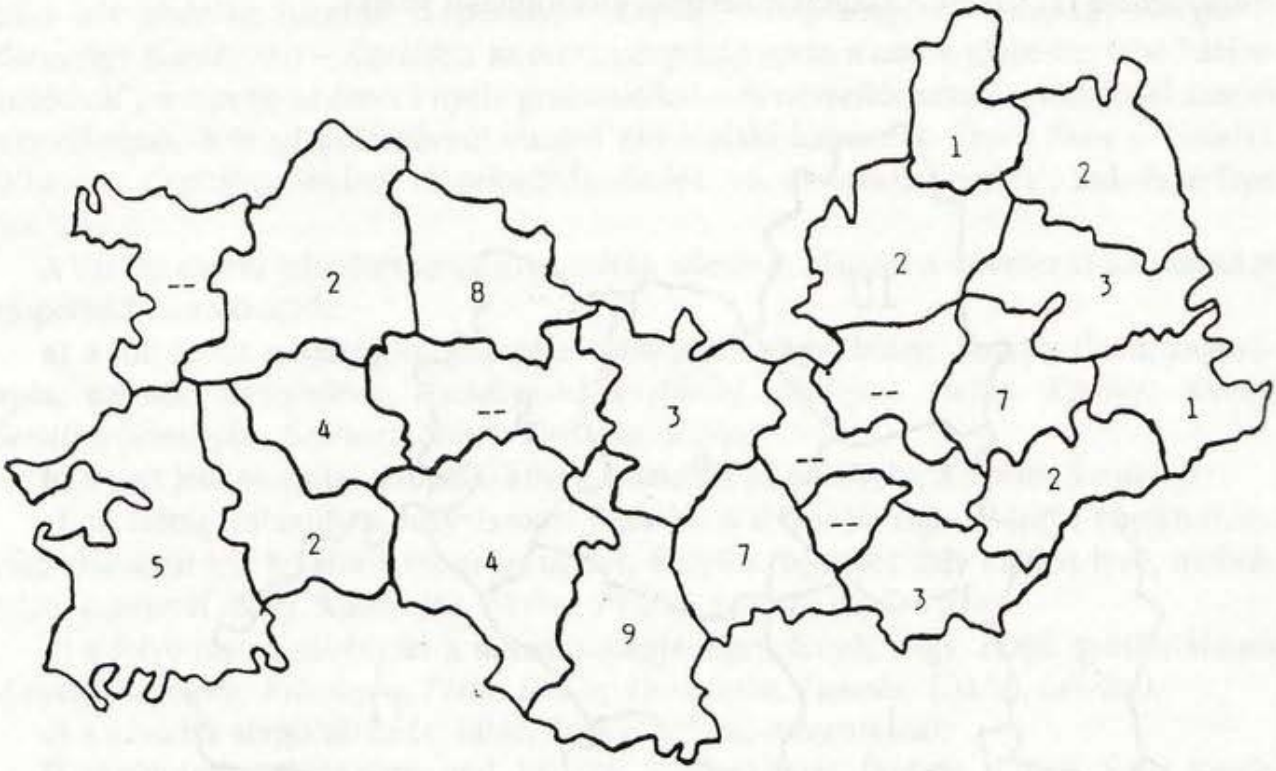

2. térkép: A Mordvin Köztársaság *l'ej/l'äj* elemű településnevei

Irodalom

Babuskina 1973: Р. В. Бабушкина, Топонимы в словообразовательной системе мокша-мордовского языка. Ономастика Поволжья 3: 272–276.

Baraskov 1974: В. Ф. Барашков, Топонимия Ульяновской области. Ульяновск.

Cigankin 1969: Д. В. Цыганкин, Из наблюдений над структурными особенностями топонимов на территории Мордовской АССР. Труды 36: 174–191.

— 1981: Русско-мордовские межъязыковые контакты (на лексическом уровне). Труды 61: 3–18.

— 1983: Топонимическая система мордовских языков. Лексикология современных мордовских языков. Саранск. 161–173.

— 1986: Лексико-семантическая характеристика отдельних пластов топонимической системы МАССР. Ономастика Поволжья [5]: 4–20.

Donidze 1969: Г. И. Донидзе, Гидронимические термины в тюркских языках. Ономастика. Москва. 164–171.

Gorgyejev 1967: Ф. И. Гордеев, Балтийские и иранские заимствования в марийском языке. Происхождение марийского народа. Йошкар-Ола. 180–203.

Hoffmann 1993: Hoffmann István, Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen.

Inzsevatov 1969: И. К. Инжеватов, О происхождении некоторых мордовских топонимов. Ономастика Поволжья 1: 129–135.

— 1972: К вопросу этимологии некоторых мордовских топонимов. Вопросы советского финно-угроведения. Саранск. 12–13.

— 1987 [=TopSl]: Топонимический словарь Мордовской АССР. Саранск. Второе издание.

Kornyilov 1973: Г. Е. Корнилов, О булгарско-чувашско-мордовском взаимодействии в собственных именах. Ономастика Поволжья 3: 96–99.

Lallukka 1982: Seppo Lallukka, Neuvostoliiton suomalais-ugrilaiset kansat uusimpien väestönlaskentojen valossa. Virittäjä 86: 187–205.

Lipatov 1976: С. И. Липатов, Из топонимии Ковылкинского и Краснослободского районов МордАССР. Ономастика Поволжья 4: 196–200.

Maticsák 1991: Maticsák Sándor, Személynévi eredetű helynevek a Mordvin Köztársaságban. Folia Uralica Debreceniensia 2. Debrecen. 135–143.

MdWb = H. Paasonen (et al.), Mordwinisches Wörterbuch I. (1990), II. (1992). Helsinki.

MdWb3: Mordwinisches Wörterbuch III. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki. (mscr.)

MdWb4: Mordwinisches Wörterbuch IV. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki. (mscr.)

Moksin 1969: Н. Ф. Мокшин, Мордовская дохристианская антропонимия. Ономастика Поволжья 1: 59–64.

Moszin 1984: М. В. Мосин, Финно-угорские элементы в топонимии МАССР. СФУ. 20: 25–27.

Murzajev 1973: Э. М. Мурзаев, К познанию топонимической терминологии Поволжья. Ономастика Поволжья 3: 189–197.

Siedlungsnamen mit *l'ej/l'äj* 'Fluß' im Mordwinischen

Obwohl die Mordwinen in ihrer eigenen Republik eine Minderheit bilden, haben sie trotzdem die ursprüngliche mordwinische toponymische Schicht gut bewahrt: ein bedeutender Teil der Ortsnamen mit bekannter Etymologie der Mordwinischen Republik ist mordwinischen Ursprungs. Das mordwinische toponymische System zeigt kein einheitliches Bild. Einerseits übernahm auch die sich hier herausgebildete mordwinische Ethnie Elemente von den Völkern, die in diesem Gebiet vor ihnen (Wolga-Oka Bevölkerung, baltische, iranische Völker) und mit ihnen (Wolga-Türken) gelebt hatten, und bewahrt einen Teil davon bis zum heutigen Tag. Andererseits – und das ist ein bestimmender Faktor – war die russische Wirkung sehr stark: das russische toponymische System hat praktisch die mordwinischen geographischen Namen verändert, nach seinem eigenen Bild gestaltet.

In der Mordwinischen Republik gibt es 65 offizielle Namen, deren zweites Element *-l'ej -l'äj* ist. Unter den 65 Ortsnamen haben 57 eine bekannte Etymologie. In der Mehrheit der Fälle ist das Bestimmungswort mordwinischen Ursprungs: 52 Toponyma, d.h. 91,2% der 57 Namen fallen in diese Gruppe. Es gibt sehr wenig Bestimmungswörter russischen und türkischen (tatarischen, tschuwaschischen) Ursprungs: hier können 3 russische (5,3%) und 2 türkische (3,5%) Elemente eingereiht werden.

Die Toponyma mit *-l'ej -l'äj* können hinsichtlich der Bedeutung des Bestimmungsworts in folgende semantische Gruppen eingereiht werden: auf die Eigenart, Qualität des Flusses, Gewässers hinweisendes Attribut; auf die Eigenart des Ufers hinweisendes Bestimmungswort; das Bestimmungswort drückt irgendein Ortsverhältnis aus, es beschreibt das Verhältnis des Flusses zu einem anderen geographischen Objekt; als Grund der Benennung dient die Vegetation am Ufer des Flusses; als Grund der Benennung dient ein Tiername; auf wirtschaftliche Tätigkeit hinweisendes Bestimmungswort; das Bestimmungswort ist ein Anthroponym; das Bestimmungswort ist ein Etnonym; Bestimmungswort mit Bedeutung 'Wasser'.

Sándor Maticsák

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
DEBRECEN 1994.

Lehet-e íráshibát feltenni a Halotti Beszéd *feze* szavában?

A. MOLNÁR Ferenc

Ennek az évkönyvnek az előző számában Jakab László egy cikkének (Ómagyar szövegek íráshibát feltételező értelmezései. FUD 2: 55–61) második részében *Feze* című tanulmányommal (MNy 82: 169–190) vitatkozik, amelyben a HB és egyben a magyar filológia legvitatottabb mondatára és annak *feze* szavára javaslok magyarázatot. A mondat a következő: "Horoguvec iſten. eſ veteve wt ez muncaſ vilagbele. eſ levn halalnec eſ puculnec *feze*. eſ mend w nemenec". A *feze* szóban szerintem íráshiba van *feye* 'feje, kezdete, ősapja' helyett. Ez a gondolat lehetőségként már a HB legelső közlésekor felmerült (A Demonstratio ...-ban Sajnovicstól, Faluditól), bár bizonyítékokkal nem támasztották alá, a szót tartalmazó mondatot pedig tévesen értelmezték. Mint részletesen bemutattam, a *z* és az *y* összetévesztése más régi magyar szövegekben is előfordul. A *feye* 'kezdete, forrása, ősapja' szó feltevése pedig a HB szövegébe tartalmilag, szerkezetileg és vallási szempontból is tökéletesen odaillik, ilyen (némileg variálható, oldottabbá is tehető) értelmezést ad: Megharagudott az Isten, és ebbe a gyötrelmes világba vetette őt, és a halálnak és a bűnnek (pokolnak) lett a kezdete (kútfeje), és az ő egész fajtájának. A *fej* szó régi egyházi szövegekben is előfordul hasonló jelentésben: 1699: "Es ez volt Kainnak boldogtalan eſete, ki első ugymint kárhozottaknak, es megvetetteknek *feje* megátkoztatot az Iſtentől"; 1533: "ẘ [Jézus] az anyaſentegyhaz teſtenek feye ky az fel tamadaſnak elſẘ *feie* (kezdete)". Ezeket, ilyen és idevonható kommentált adatokat bőven hozok dolgozatom 185–189. lapjain.

A tanulmányomra való hivatkozások, levélbeli közlések alapján, úgy látom, hogy azt pozitívan értékelték, függetlenül attól, hogy alaposan kidolgozott hipotézisnek tartják-e, vagy el is fogadják a következtetéseit. Annak ellenére, hogy Balázs János saját, az enyémtől eltérő elgondolást ad elő, a cikkem "igen értékes közlemény"-nek tartja, "amelyből igen sokat tanultam, s amely nélkül jelen fejtegetéseim megírására sem kerülhetett volna sor" (MNy 83: 408–409). Ő a *feze*-ben *f : r* betűtévesztést tesz föl, s *részé*-nek olvassa. Az azóta elhunyt jó emlékű és kiváló szerző említett magyarázatával ezúttal nem tudok egyetérteni (erről majd máskor), sajnálom, hogy érveimet – akár a sajátjaiéval párhuzamba állítva – cikkében nem tette mérlegre. Az EWUng az újabb irodalomból Benkő ÁrpSzöv-ére és cikkemre hivatkozik, s nyilván az előbbi alapján a *fész* szó 'Beute, Raubgut' jelentésével számol. A szót ismeretlen eredetűnek tartja, amelynek a *fészek* vagy a *fizet* tövével való egyeztetése nem meggyőző. Ebben a kérdésben, mint megírtam (i. m. 177–179), az ÁrpSzöv álláspontját nem tartom valószínűnek. Kiss Jenő a TNyt-ről írva, mintegy mellékesen jegyzi meg: "Egy-egy problematikus régi szó kutatók sorát is meg-

szólaltathatja (l. A. Molnár Ferenc alapos tanulmányát: *Feȝe:* MNy. LXXXII, 169–90), anélkül hogy a végső szó elhangzanék" (MNy 89: 260). Hadrovics László Magyar történeti jelentéstan-ában említi, hogy "A HB *feze* szaván máig vitatkoznak" (41). Igaz, amikor utólag egy, a Jelentéstanában hivatkozott és felhasznált tanulmányomnak a lenyomatával a *feȝe*-ről írtat is elküldtem részére, válaszlevelében (1993. júl. 6.) a következőket írta: "... de a *feȝe* bizony elkerülte a figyelmemet. Másképp nem írtam volna róla (41. l.), hogy máig vitatkoznak rajta. Engem meggyőzött az érvelése. A *feye* rekonstrukció nagyon is valószínű". Czeglédy Sándornak, a Debreceni Református Teológia professzorának akkor adtam egy lenyomatot, amikor egyetemünkön a magyar bibliafordításokról tartott előadást. Az ő köszönő levelében (1990. jún. 15.) többek között ez áll: "A *feje* szó magyarázatát teljesen meggyőzőnek tartom". Fölhívja még figyelmem a latin *caput* 'fej' szónak a PPB-ben és Georges szótárában található hasonló jelentéseire, az esetleges latin hatásra, bár szerinte a megfelelő latin szövegben az *origo* szerepelhetett. Ekkor már nekem is voltak latin adataim szótárakból, az általa említettekből is, valamint szövegekből, s ezek azóta szaporodtak. Mutatványként három adat: 1230 k.: "in *capite* ... ieiunii" (MKLSz); Ozorai: De Christo CC–CCI (Szent Jeromos után): "Homo peccati in quo fons omnium peccatorum est... et ideo vocatur Antichriſtus : ah bẘnnek ẘ *feie*, kiben ah bẘnnek minden *kut feie* uagon... ęs aȝ okaęrt hiuattatik Antichriſtuſnak"; PPB: "Caput ſcelerum: *Nagy okok a' vétkeknek,* vagy *indítójuk*". Mindkét említett levelet itt is igen megköszönöm.

Tanulmányomra egyetlen, cáfolatokat is hozó teljesen elutasító reagálást ismerek, a Jakab Lászlóét. Azt természetesnek tartom, hogy különösen egy sokat vitatott kérdésről különböző vélemények vannak. Úgy látom azonban, hogy dolgozatomat vitapartnerem mélyen alulértékeli, nem egy megfogalmazásából, párhuzamából is kitetszően azt az önkényes, támogathatatlan szövegjavítások egyik példájának tartja. A tudományos véleménycsere szokásának megfelelően a vitacikkre – ha nem is örömmel – válaszolok. Ugyanabban a (három évenként megjelenő) orgánumban, ahol a vitacikk is közölve volt.

Jakab László szerint elgondolásom valószínűsége "a nullával egyenlő", mert: 1/ Az íráshibát (*feȝe*) itt kijavították volna. Magam írom, hogy ilyen, egyfajta "kulcshelyzetben" ritka vagy elavuló szó kevésbé valószínű. Szerinte pedig rosszul másolt, azaz értelmetlen szó egyáltalán nem, hiszen a HB kevésbé zavaró hibát is javít (*uimagguc* > *uimaggomuc*); 2/ A HB-ben *i*, valamint *j* hangértékben gyakran használt *i* betű mellett az *y* csak nagyon ritkán fordul elő: hatszor *i* hangot jelöl, s megvan még egy diftongusban (*eneýc*) és a *Menýi*-ben; *j* hangot azonban nem jelöl.

Sajnálom, hogy többszempontú tanulmányomból vitapartnerem pusztán a helyesírástörténeti szempontot vizsgálja, s például az általam hozott komoly érvként szolgáló számos hasonló kifejezést, stílustörténeti párhuzamot meg sem említi. Ettől függetlenül helyesírástörténeti érvei nem állják meg a helyüket. A régi magyar szövegekben a másolási hiba miatt értelmetlen (?) vagy félreérthető szavakat igen sokszor akkor is érintetlenül hagyták, amikor más, jelentéktelenebb hibákat kijavítottak. A HB-ben például mindössze két javítás van: tárgyas ragozású *uimagguc* > alanyi *uimaggomuc* (? másolási, fogalmazási hiba esetleg a fentebbi több *Wimagguc, vimagguc, uimagguc* hatására); a *mariat* szó után álló *ef* nehezen olvasható – de a szövegösszefüggésből teljesen világos – *e* betűje fölött pedig egy kis *e* van (l. E. Abaffy: MNy 86: 125). Itt a javítás észrevételétől függetlenül eddig is mindenki *e*-t olvasott. Másolási vagy leírási hiba a *ȝen* (ɔ: *ȝent*), a

ívtua (ɔ: *ívtua;* l. E. Abaffy: i. h.) és szerintem a *feʒe*. Másolási vagy stílushiba a beszéd kezdetén a "Menyi miloſtben terumteve eleve mív iſemucut adamut" mondatban az alany hiánya, valamint lentebb a *turcucat* szó a *turcat* helyett. Van a szövegben néhány latinizmus is. Ezt a képet és benne a két javítást nem lehet úgy minősíteni, ahogyan vitapartnerem, miszerint, ha a szövegben a vonatkozó helyen értelmetlen szó lett volna (*feʒe*), azt kijavították volna, a javítatlan hibák viszont csak az élő beszéd pontatlanságai, amelyek a megértést nem zavarják. Az alanyi és a tárgyas igealak felcserélése, a nehezen olvasható *e* betű aligha zavarta a megértést, az alany említett elmaradása már inkább, hiszen ezt itt az élő beszédben is elvárnánk (persze azért a szöveg így is érthető, eléggé érthető volt). Hadd idézzem Bárczit: "A mondat [l. fent – M. F.] alanya hiányzik. Az összefüggésből *Isten, Úristen*-féle alany volna várható. E hiány, kifelejtés meglepő, mert a HB. kézirata eléggé gondos, hibajavítás is van benne: *uimagguc : omuc*. Ezért Révai Miklós óta (Ant. I, 122 kk.) többen az *eleve* szót 'Isten' jelentésűnek magyarázták. Ez azonban kétségtelenül téves" (HBEl 41). E helyhez is kapcsolódva, a HB szövegének viszonylag önálló fogalmazvány voltát hangsúlyozva, Jakab idéz Balázs János a Magyar deákság című könyvéből. Balázs már említett cikkéről azonban nem szól.

Az ÓMS-t nézve, ennek az íráshibái szinte mind javítatlanok, s felfogás kérdése is, hogy melyeket tartjuk értelemzavarónak: *fyon (ɔ: fyom), iumhumnok (ɔ: iunhumnok), felleyn (ɔ: fellyen), Tuled ualmun (ɔ: ualnam* v. *ualnum kell* v. ?? *ualnum)*. Egyedül a tévesen – talán a két sorral fentebbi *kyul*-t másolva – leírt *kyul* után írták oda a helyes *kyul*-t. A *Tuled ualmun* javítatlanul aligha tekinthető másnak, mint értelmetlennek, pedig ennek a résznek a versben fontos pozíciója van (l. pl. ÁrpSzöv 345–348; A. Molnár: MNy 78: 29–38). A kódexek íráshibái és javításai nagy tarkaságot mutatnak. Például a JókK 52-n P. Balázs János nyolc hibát, javítást kommentál: "A szóközben egy magános téves *e* van áthúzva", "A szóvégi *uala* elírás lehet a sok igei *uala* hatására": *nyluala (ɔ: nyluan* v. *nylual)* stb. A 18. lapon viszont egy magános téves *l* nincs áthúzva, az első hiba kommentárja pedig a következő: "A mondat alanya: *ʒent ferencʒ* kimaradt, a *lelek* szó a *profetizalo* után való a *ʒaÿaual* helyett". A GuaryK 31-en egy szót a margón pótol a másoló, de két sorral lentebb a *feieyted (ɔ: feʒeyted)* javítatlan. A VitK 104-en meg *ferihtǫknec* áll a *feʒihtǫknec* helyett, holott három sorral fentebb a *Haragbol Haragoſſagbol*-ra van javítva. A BodK 34-en a *foga hallgatnia* szerkezet előtt a *kezde* szó van, amit a másoló kihúzott. Itt tehát a szinonimák között választott, de ugyanitt egy kihagyott szót nem pótol: "halalos [bűnben] mult ki". A LázK 166-on pedig a *nagiok magok*-ból javíttatott, de az eredeti volt a helyes. Ilyen és hasonló példák a kódexekben százszámra találhatók. A régi szövegek írásában, másolásában a tudatosság és a mechanikus elemek viszonya külön figyelmet érdemel.

Visszatérve a *feʒe*-re, az illető mondat s benne a szó egyfajta kulcshelyzetén azt értem, hogy ez a mondat kapcsolja össze az eredendő bűn elbeszélését annak látható következményeivel. Ez azonban nem zárja ki, hogy a szóban íráshiba legyen, ettől még érthették, mint sok más javítatlan társát is: a *feszít* említett példáit stb. De – tekintve e rész bonyolultabb szerkesztésmódját (szórendi szimmetria: vö. J. Papp: Fábián-Eml 227), metaforikus szóképét is – esetleg az szintén elképzelhető, hogy a másolója nem értette. Ilyen esetek is akadnak: a JókK említett zavaros mondata, talán ÓMS: *Tuled ualmun* stb.

Vitapartnerem másik érvéről a következőket mondhatom. Tekintve az adatok kis számát és azt, hogy az *i* és az *y* – ha változó megterheltséggel is – az ómagyar korban

egyformán jelölhet *i* és *j* hangot, egy *feye* 'feje' rekonstruálását, a betűtévesztés feltételét nem látom megdöntöttnek azzal, hogy a HB az *y*-t "a *j* hang jelölésére pedig egyáltalán nem használja" (Jakab i. m. 59). Jakab László is megemlíti, hogy ez véletlen is lehet, "de mindenképpen tény" (uo.). Az ilyen tényeket azonban aligha lehet bizonyítékként használni. Annál kevésbé, mert az *eneyc ei̯* diftongusában az *y j*-t vagy azzal szinte azonos hangot jelöl. Anélkül hogy belemennék a *i̯* utótagú diftongusok mibenlétének tárgyalásába, jelzem, hogy a magyarban a *i̯* (lényegében) *j*-nek hallatszott és hallik, és a magyar nyelv története folyamán is ennek megfelelően jelölik (vö. pl. Bárczi: MNyT 170: mai *vaj, haj, gyűjt, szakajtó, szalajt* stb.). Az *y* HB-beli ritkaságát említve, vitapartnerem hivatkozik Kniezsára (HírTört 85), megjegyzendő azonban, hogy ő a HB helyesírását bemutatva, a Jakab által konstatált különbséget nem tartja számon. Nála az együtt szerepeltetett *i* és *j* hangokat *i (y)* betűk jelölik (i. m. 84). Tehát itt és másutt is a diftongus *i̯* utótagját *j*-nek veszi. Az *i̯* utótagú kettőshangzót – és az *i*-t és a *j*-t is – a KT szintén jelöli *y*-nal: *wýlag(noc), hýrunc, leÿeffen, Tudýuc, ÿmleti, neky, ÿften, býnut, lelhetneÿnc.*

Aztán meg kell jegyeznünk, hogy a HB minden bizonnyal másolat, a másolat helyesírásából pedig nem lehet biztosan következtetni az eredetiére, azzal (teljesen) nem szokott megegyezni.

Summázva a tanulságokat, úgy látom, hogy vitapartnerem érvei nem vonnak le hipotézisem valószínűségéből. Az íráshiba tényét közvetlenül persze nem lehet bizonyítani, de több oldalról sok minden szól mellette, egyéb módon pedig a kérdés szerintem nem látszik megoldhatónak. Jakab csak futólag említi azt a megoldást, amit ő és néhány más tudós a legvalószínűbbnek tart: a *feze* a *fészek* szóval vethető össze, 'fészke' jelentésű, a mondat alanya pedig az előző tagmondatban említett *világ*. Ennek a magyarázatnak nem egy gyenge pontjára már *Feze* című cikkemben rámutattam (l. még pl. ÁrpSzöv 299–300), s később még bővebben szeretnék vele foglalkozni. Röviden jelezve a következő problémákat látom: 1/ Nincs jó stílustörténeti párhuzam, közelről rokonítható locus; 2/ A **fész* szóra biztos, "más" adat nincs; 3/ Hasonló szavakban a HB-ben is a *k* képző már elhomályosult, a tőhöz tartozik: *lélek, torok*; 4/ A mondat alanya kevésbé lehet a *világ*, hiszen az előző kijelentések sorra Ádámra vonatkoznak; 5/ Vallási, dogmatikai érv, hogy Ádám vétkének a következménye – amire a pap is figyelmezteti a hallgatóságot – nem a halál és a pokol (bűn) által megfertőzött világ közvetítésével háramlik az utódokra. Az eredendő bűn az Ádámtól való leszármazás révén öröklődik.

Az ÓMS *buabeleul kyniuhhad* 'bújából kivonjad' szószerkezetéről egyébként nekem szintén az a véleményem, amit cikkének első, rövidebb részében Jakab László megírt, az értelmezést nem lehet 'könnyítsed fájdalmán belül, könnyítsed fájdalmában'-ra változtatni. Hasonlóan nyilatkozik később Korompay Klára (MNy 88: 221). Itt azonban Martinkó András egy lényegében általánosan elfogadott és nem annyira problematikus részt próbál íráshibát feltéve és ahhoz bonyolult, megalapozatlan okfejtést társítva megváltoztatni. Az én elgondolásomat ezzel (ezzel sem) volt szerencsés párhuzamba állítani. Megjegyzem azonban, hogy az azóta elhunyt tudós munkásságát nem ennek a magyarázatnak (még csak nem is az ÓMS-ről írt könyvének) a fényében értékelem, mint ahogyan a Jakab Lászlóét sem a reflektált vitacikke alapján.

Kann es sich bei dem Wort *feȝe* in der "Leichenrede" (Halotti Beszéd) um einen Schreibfehler handeln?

In der letzten Nummer dieses Jahrbuchs (vgl. FUD 2, 57–60) widersprach László Jakab meiner Studie mit dem Titel *Feȝe*. In dieser Studie schlug ich eine Erklärung für den problematischsten Satz der HB und zugleich der gesamten ungarischen Philologie und für das Wort *feȝe* vor. In dem Wort liegt meiner Meinung nach eine fehlerhafte Schreibung von *feye* 'sein Haupt, seine Quelle, sein Ursprung, sein Urvater' vor. Bezugnahmen in der Fachliteratur und briefliche Mitteilungen bewerten diese Studie im allgemeinen positiv, unabhängig davon, ob man sie nur für eine gut begründete Hypothese hält oder ob man die Ergebnisse der Studie auch akzeptiert. Die einzige völlig ablehnende Stellungnahme ist die von Jakab. Seiner Meinung nach hätte man das sinnlose Wort, den Schreibfehler (*feȝe*) korrigiert, außerdem bezeichnet das *y* in der HB nicht den Laut *j*, er kommt fünf Mal mit dem Lautwert *i* vor, einmal in diphthongischer Bezeichnung (*eneyc*) und einmal in der Zeichenverbindung *ny*. Man kann also eine ursprüngliche Form *feye* ('sein Haupt') keineswegs annehmen.

Es tut mir leid, daß mein Diskussionsgegner an meiner Studie nur die orthographischen Aspekte beachtet hat und die semantische, inhaltliche und stilgeschichtliche Analyse überhaupt nicht erwähnt, die zahlreichen parallelen sowie ähnlichen Ausdrücke, die meine Auffassung stark unterstützen. Aber die Rechtschreibung der HB widerspricht meiner Erklärung auch nicht. Wie von mir ausgeführt wird, läßt man in alten ungarischen Texten Schreibfehler, sinnlose oder mißverständliche Wörter öfters unkorrigiert, und das *i* und das *y* können in der altungarischen Epoche (und sogar später noch) zugleich den Laut *i* und *j* bezeichnen. Es gibt keinen Grund dafür, aufgrund des sehr seltenen, statistisch kaum relevanten Auftretens des *y* in der HB hier eine dieser Tatsache widersprechende und den Rechtschreibgewohnheiten der Zeit fremde Praxis zu konstruieren. Umso weniger, das *y* als zweites Glied des Diphthongs *ei* im Wort *eneyc* der HB eigentlich dem Laut *j* entspricht. Außerdem können wir auf die Rechtschreibung des verlorenen "Originals" der HB aus einer Abschrift ohnedies nicht mit Sicherheit schließen. Ich merke zudem noch an, daß auch das lateinische Wort *caput* 'Haupt' die zusätzliche Bedeutung 'Anfang, Ursprung' usw. trägt.

Andere Erklärungen des Wortes *feȝe* und des Satzes, in dem es auftritt, bieten meiner Meinung nach mehr und gewichtigere Schwierigkeiten als meine Konzeption, wozu nur das Faktum eines Schreibfehlers angenommen werden muß, und der Text ist flüssig und klar zu verstehen.

Ferenc A. Molnár

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN 1994.

A prolativus használata az erza-mordvinban

MOLNÁR Judit

1. Bevezetés. A mordvin eset funkcióit Heikki Paasonen Mordwinische Volksdichtung V. (Paasonen 1977) című munkájának szövegei alapján vizsgálom. A témával eddig csak felületesen foglalkoztak a kutatók, olyan összefoglaló munkák, mint például a permi prosecutivus és transitivus ragjáról, nem születtek.

Az adatokat a következő sorrendben adom meg: az eredeti mordvin mondatot a tőlem származó magyar fordítása, ezt pedig az orosz követi, majd az adat oldalszáma és a nyelvjárás rövidítése. A mordvin mondatok közlésekor Paasonen transzkripciója helyett az egyszerűbb, modernebbet használom. A mondatok orosz fordítása nem az én munkám, ezért D. V. Cigankinnak és Nyina Kazajevának tartozom köszönettel.

2. A prolativus általános kérdései. A jukagír prolativusról Collinder a következőket írja: "Dieser Kasus gibt nicht nur die Richtung einer Bewegung an, sondern auch den Weg, an dem entlang eine Bewegung verläuft... Der Prolativ gibt auch den Körperteil an, an dem jemand hält, oder betreffs dessen etwas Bestimmung irgend jemandes prädiziert wird." Kiemeli még a '-n át, keresztül' és az elativusi funkciót (Collinder 1940, 30–31). Többé-kevésbé ugyanezekkel a funkciókkal találkozunk rokonnyelveinkben is.

A prolativus önálló esetként a finnugor nyelvek közül a lapp egyes nyelvjárásaiban, a balti finn nyelvekben és a mordvinban van meg, a permi nyelvekben meglévő prosecutivus és transitivus egybekapcsolása prolativus név alatt vita tárgya.

A lpN *-ggŏ, -gŏ, -g, -kkŏ/-k'ko, -kĕ* prolativus ragnak lokális (*daggŏ, dāggŏ,* 'tässä, tästä, tätä kautta'; *dokkŏ* 'sinne' stb.) és temporális funkciója van (*dal'vĕg* 'talvella'; *ik'ko* 'yöllä') (Korhonen 1981, 230–231).

A balti finn prolativus igazából már nem tekinthető önálló esetnek, nem tartozik a névszó paradigmájába, ennek ellenére gyakran találkozunk vele olyan megkövesedett alakokban, mint fi. *maitse* 'maatietä', *meritse* 'meritietä' (Hakulinen 1968, 93); karj. *met'šät't'ši* 'durch den Wald'; vepsze *pälitši* 'über'; ink. *maitse* 'zu Lande, auf den Landwege; vót *ülitse* 'über hinweg' stb. (Laanest 1982, 175–176).

A permi nyelvek prosecutivus, illetve transitivus ragjának funkciója jóval árnyaltabb, itt csak a leggyakoribbakat adom meg. A két rag funkciója elsősorban lokális, főleg helyváltoztatással járó, mozgást jelentő igék mellett fordulnak elő. A mozgás valamin végig, át, keresztül, valami mentén stb. mehet végbe. Funkciójuk az esetek többségében megegyezik az erza prolativuséval, annál azonban valamivel szűkebb: nem használatosak pél-

dául temporalisként (Beke 1912, 243–264; Lakó 1950, 220–243; Perevoscsikov 1962, 110; Vászolyi 1968, 58–62; Wichmann 1923, 154–156).

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a prolativus elsődlegesen mindig lokális funkciót hordoz ('valamilyen úton, valami mentén, valamin át, keresztül'), másodlagosan lehet temporális funkciója is, amely levezethető a lokálisból. Az elsődleges funkcióból következik, hogy a prolativus ragos névszó mindenekelőtt mozgást jelentő igék bővítményeként fordul elő, éppen ezért tartom fontosnak az igék jelentésének, az általuk kifejezett mozgás irányulásának, célzatosságának, folyamatosságának vizsgálatát. A hely- és időhatározói funkció mellett ritkábban egyéb határozói viszonyokat is kifejez a vizsgált eset.

3. Az erza mordvin prolativus vizsgálatának története. Áttekintő, csak erre az esetre koncentráló munka nem született, leíró és gyakorlati nyelvtanok foglalkoznak vele, de egyik sem vizsgálja alaposabban mondattani szempontból, csakis morfológiai megközelítésben, felsorolva a legfontosabb funkciókat. A kép azonban, amit részletesebb vizsgálattal az erza prolativusról kapunk, jóval árnyaltabb annál, ami a szakirodalomból kiderül.

Budenz József Moksa- és erza-mordvin nyelvtana (Budenz 1877, 29–61) A névragozás című fejezetben röviden ismerteti a prolativus leggyakoribb funkcióit ('valamin el, mentében, -n által') (1877, 32), illetve a rag alakváltozatait, a későbbiekben, a névutók tárgyalásakor megadja a legfontosabb prolativus ragos névutókat, majd ugyanezt teszi a határozószók körében. A rag funkcióival Budenz külön nem foglalkozik.

Steuer János a mordvin határozókat tárgyaló cikkében (Steuer 1890–92) a prolativusról megállapítja, hogy van lativusi értéke, és egybeveti a finn prolativus raggal. Szűk példaanyaggal dolgozik, és kizárólag a '-n át, keresztül' funkcióra összpontosít (Steuer 1890–92, 451–452).

A tárgyalt rag funkcióit Jermuskin mutatja be a legrészletesebben (Jermuskin 1978). Eszerint a prolativus kifejezhet valami belsejében történő mozgást, valami felületén, valamin keresztül lefolyó helyváltoztatást, a tárgy felosztásának helyét, terminativust, megkülönböztető jegyet, lehet idő- és körülményhatározó is.

Turajeva (1980, 172–174) a prolativus tárgyalásakor hét funkciót különböztet meg (mozgás valamin végig, valami belsejében, valamin át, keresztül, terminativus, tekintethatározó, időhatározó, distributivus). Kategóriái nem egyértelműek, a példák nem meggyőzőek, a kategorizálás inkább tükröz szláv, mint finnugor szemléletet.

4. A prolativus eredete. Az uráli nyelvekre jellemző az irányhármasság, azaz a lativusi, locativusi és ablativusi irány megkülönböztetése. Az erza prolativust a kutatók az alapnyelvi *-*k* lativusragra vezetik vissza. Vita folyik arról, hogy ez eleve rag volt-e már az alapnyelvben is, vagy ahogyan V. Tauli feltételezi, szóképző formáns, mely névmástövekhez kapcsolódott, továbbá olyan főnevekhez, amelyeknek térbeli vagy időbeli jelentése van; így az az esetek egy részében képzőként, más részében esetragként funkcionált. A Kövesi Magda névmási eredetűnek tartja a *-*k*-t, mely még a finnugor korban sem specializálódott a lativusi irány jelölésére, funkciója a kontextustól függött (idézi: Majtyinszkaja 1974, 247).

Ugyanez a *-*k* található meg a finn és a mordvin translativusban (fi. -*ksi*, md. -*ks*), ahol a -*k* a valami felületén, az -*s* pedig a valami belsejébe történő mozgást jelöli, így az egyik állapotból a másikba kerülés olyan mozgásként fogható föl, amely egy másik álla-

pot *felé* irányul (Hajdú 1989, 125; Häkkinen 1985, 82; Jermuskin 1978, 166–167; Szerebrennyikov 1964, 22). Prolativusként megőrződött a lappban (Hajdú 1966, 124; Jermuskin 1978, 106; Korhonen 1981, 230–231).

Ugyanígy őrződött meg a mordvinban határozószókban és névutókban is (Hajdú 1966, 124; Jermuskin 1978, 105; Szerebrennyikov 1964, 20).

Nyomai megtalálhatók a balti finn nyelvekben (Laanest 1982, 175–176).

Lativusi értékben őrződött meg a magyarban: határozószókban és névutókban (*felé, mellé, közé* stb.), ősi igekötőkben (*meg, le* stb.) és esetragokban, ahol általában vokalizálódott vagy koaffixumként van jelen (*-vá -vé, -ig* stb.) (Hajdú 1966, 123–124).

Az obi-ugor nyelvekben maradványait a translativus őrzi (Hajdú 1966, 124–125; Jermuskin 1978, 66; Szerebrennyikov 1964, 20).

A cseremiszben határozószókban maradt meg (Hajdú 1966, 124; Jermuskin 1978, 166; Szerebrennyikov 1964, 20).

A votjákban és a zürjénben csak egyes határozószókban őrződött meg sporadikusan (Hajdú 1966, 124; Jermuskin 1978, 66), de Szerebrennyikov szerint a permi nyelvekben ennek a ragnak egyáltalán nincs nyoma (Szerebrennyikov 1964, 21).

A finnugor *-*k* elemet tartalmazó ragokat egymással összefüggő elemekként szokás kezelni, de a finn-permi ág néhány nyelvében két csoport különböztethető meg: egy magánhangzós és egy magánhangzó nélküli, ezek etimológiailag feltehetően összetartoznak. Felteszik, hogy a mordvin *-*ka* rag magánhangzója már az alapnyelvben meglehetett, és ez a rag ugyanolyan eredetű, mint a finn *muukalainen, sikäläinen* koaffixumai. Budenz szerint a magánhangzóban "nyomatékosító végragot kell látnunk, mely itt a 'lativ' irány tovább folytatását jelzi ('prolativus')" (Budenz, 1899, 246; Itkonen 1968, 250.)

5. Az erza, a magyar és az orosz esetrendszer. A két uráli nyelv összehasonlításakor feltűnik a magyar esetalakok nagy száma. Papp István 23, Antal László 17, a Mai magyar nyelv rendszere 28 esettel számol (Antal 1961, 49; MMNyR 586; Papp 1959, 456).

Az erzában indeterminatív és determinatív ragozást, illetve birtokos személyragozást lehet elkülöníteni. Az indeterminatív ragozás esetei egyes és többes számban: nominativus, genitivus-accusativus, dativus-allativus, inessivus, elativus, illativus, prolativus (*-va/-ka/-ga*), ablativus, lativus, translativus, abessivus, comparativus. A determinatív ragozásban a prolativus ragja egyes számban *-vańť, -kańť, -gańť*, többes számban *-ťńeva*. Innen hiányzik a lativus, az esetek egy része pedig (elativus, illativus, prolativus, ablativus) többes számban névutós szerkezettel is kifejezhető (Keresztes 1990, 53–56)

Ezzel az esetgazdagsággal az orosz nyelv hat esete áll szemben: nominativus, accusativus, genitivus, dativus, instrumentalis-comitativus és elöljárós eset. A nominativus mindig elöljáró nélkül, az elöljárós eset mindig elöljáróval használatos, a többi eset állhat elöljáróval is, anélkül is.

6. Az erza prolativus funkciói

6.1. A prolativus ragos névszó lehet egyenes vonalú, egyszeri **helyváltoztató mozgást** jelentő ige bővítménye.

a) Kifejezheti azt a helyet, amely felületén, annak irányával megegyezően megy végbe a mozgás. A névszó ezekben az esetekben 'út, utca' jelentésű. A magyar megfelelőkben

superessivust találunk, amelynek szintén van prolativusi funkciója (Simonyi 1888, 113), de használatos a *-n végig* névutó is, melynek jelentése: 'az alapszóval megjelölt terület teljes hosszában, rajta elhaladva' (Sebestyén 1965, 119). A mozgáshoz ezekben a mondatokban valamilyen célképzet is társul. Az orosz mondatokban az erzá.prolativusnak *по* + dativus felel meg, az igék legnagyobb részt az *идти*-csoportba tartoznak, azaz valamilyen cél felé irányuló egyirányú mozgást fejeznek ki. Példák: *a pokš kijava siń ardiť* / Egy kis úton hajtanak (végig) / Они едут по небольшой дороге (260; Kut.); *ćućovńe peva koľgi meďńeze* / Hajtásain végigfolyik a méze / Мед его течет по кистям (138; MdBug.); *kijavańť moľi proχožej* / Az úton megy egy vándor / По дороге идет прохожий (186: Kut.).

b) Belső helyhatározónak (inessivusnak) is megfelelhet a prolativus, például: *kolmo čińeť śe viŕńevańť moľšť* / Három napig mentek ebben az erdőben / Три дня шли они в этом лесу (34; Ta.). Ez a mondat egyébként esetleg a **d)** csoportba is sorolható.

c) Az egyszeri, egy irányban folyó mozgás valami *alatt* is végbemehet, a mordvinban ilyenkor az *alga* 'valami alatt el' névutó használatos. Az oroszban ilyenkor az igekötő biztosítja a prolativusi jelentést: *śe tolńeńť alga skoťinast jutiť* / A tűz alatt átmennek háziállataik / Их скота идет/проходит под огоньком (64; Uz.).

d) Kifejezi a prolativus azt, hogy valaki vagy valami egy közegen, területen *át, keresztül* halad, a magyarban ilyen esetekben névutós szerkezet használatos, a két névutó a mozgást jelentő igék mellett nyer prolativusi értelmet: "A mozgást, haladást jelentő igék mellett a prolativusi értelmet a célra irányítottság következtében valóságos lativusnak érezzük ('a szemközti, túlsó oldal irányába haladva') – innen az igekötői használat is... Az irányjelleget a határozós szerkezet régense dönti el" (Sebestyén 1965, 107).

Az oroszban a *через* és a *сквозь* prepozíció illetve a *про-* igekötő felel meg a prolativusnak. A *про-* igekötős igék valamin *át, keresztül* történő mozgást fejeznek ki, általában leküzdendő akadályt, közeget jelentő névszóval állnak együtt. Az elöljárók közül az előbbi azon a területen való áthaladást jelöl, amelyen az akadály van, míg az utóbbi az akadály leküzdésének nehéz voltát hangsúlyozza. Példák: *pokš pakśiŕeva siń ardiť* / Nagy mezőn hajtanak keresztül / они проедут большое поле (260; Kut.); *pandońť trokska jutakšnoś* / Keresztülment a hegyen / Она проходила через гору (408; Šest); *tuiń ďikoj viŕńeva* / Vad erdőn át indultam / Я пошел по дикому лесу (396; Ta.).

e) A prolativus olyan mozgást is kifejez, amely valamilyen körülhatárolt nyíláson *keresztül* megy végbe. A magyarban itt is az *át, keresztül* névutókat használjuk, ezeknek locativusi-superessivusi-prolativusi funkciója van (Sebestyén 1965, 98), de fordíthatjuk ezeket a mondatokat superessivusragos névszókkal is, ilyenkor az *át, be* igekötők adják a superessivus prolativusi jelentésárnyalatát (Simonyi 1888, 13). Az oroszban a *в* és a *через* elöljárós névszó felel meg a vizsgált esetnek. Például: *vaľmava ľiśi kudosto* / Az ablakon át jön ki a házból / Она выйдет из дома через окно (246; Večk.); *śulo targan mukorgat* / A beledet a fenekeden keresztül kihúzom / Выташу кишку твою через задницу (508; Bajt.).

f) A mozgás történhet valami *fölött (át)* is, ebbe a csoportba példaanyagomnak csak egy mondatát soroltam, de ezt is fordíthatjuk superessivussal is: *latoń trokska mon jorcan* / Átdobom a csűr fölött / Через крышку выкину (508; Bajt.).

g) Lehet a prolativusnak lativusi funkciója: *siń karmaść veŕga kuźeme* / Elkezdtek fölfelé kúszni / Они начали (за)лезать поверху (178; Večk.).

h) A prolativus ragos *meľga* névutós névszó jelölheti azt a mozgó személyt vagy tárgyat, amely *mögött, után* halad egy másik személy, tárgy. A magyar fordításokban nem mindig dönthető el egyértelműen, melyik névutót célszerű használni, az *után* jelentése ugyanis megítélésem szerint – Klemm Antallal egyetértve – egyértelműen lativusi, sőt az elérés képzete is megvan benne (Klemm 1928–1942, 227). Sebestyén Árpád szerint viszont "inkább csak a haladás, a nyomon követés képzetéről, az elérés szándékáról beszélhetünk." Az *után* névutó alapszavával jelzett dolog lokális mondatokban maga is mindig mozog, a *mögött* jelentésében azonban nem ez az elsődleges (Sebestyén 1965, 76, 87). Példák: *jutkoń putoź tongak meľgan aľńe liść* / Egy kis idő elteltével te is indulj el, sógor, utánam / Немного подождя ты тоже за мной выйди (488; Bok.); *narodozo tuś meľganzo* / Népe elindult mögötte/utána / Народ его пошел за ним (26; Večk.) .

i) Kifejezi a prolativus azt is, hogy *a mozgás szakaszos*, egyik helyről a másikra irányul, s e mozgás során a cselekvő több hasonló helyet érint. A magyarban az *át, keresztül* névutót használjuk, igen gyakori a *bejár* ige is. Használhatunk még összekapcsolt határozót is (*házról házra* stb.). Klemm szerint a *-ra / -re* rag bizonyos esetekben nemcsak a mozgás irányát határozza meg, hanem célját is, ezt jól példázzák az ebbe a csoportba tartozó mondatok (Klemm 1928–1942, 187). Az oroszban *по* + dativus mellett a ходить-csoport igéivel fejezhető ki ez a funkció, pl.: *ľiśi sovi lafkava* / Boltról boltra jár / Она ходит по лавкам (436; Večk.); *norov-ava pokś pakśava tujekšneś* / A Gabona-anya nagy mezőkre indult (elindult, hogy bejárja a mezőket) / Богиня земли отправилась на большие поля/по большим полям (70; Uz.); *śe śormaś tui oška, polatka jakamo* / Az a levél elindult, (hogy) városokon és palotákon (haladjon) keresztül / То письмо отправится / уйдет ходить по городам, по палатам (Večk.).

6.2. A prolativus olyan helyet is kifejez, ahová **rendszeresen ismétlődő (oda-vissza) mozgás** irányul. A magyar fordításban a *jár* ige fordul elő leggyakrabban, amely kifejezi, hogy valaki vagy valami rendszeresen, szokásosan közlekedik, jár valahová, az oroszban az ugyanilyen jelentésű *ходить*. A prolativus ilyenkor mindkét nyelvben *hová?* kérdésre felelő esetnek felel meg. Példák: *od ćora jakiľ iľava* / A fiú ünnepségekre járt / Парень ходил на праздники (318; Kut.); *kadik kurva lo-ma laŋga jakamot* / Ne járj többé, kurva, az emberek közé/az emberekhez / Не ходи больше по людям (450; Bajt.).

6.3. A prolativus olyan helyet is kifejez, ahol **meghatározhatatlan, változó irányú, céltalan mozgás** megy végbe az adott tér különböző pontjait érintve. A prolativus ezekben a mondatokban lokális értelmet nyer. A magyar fordításban gyakorító igéket használunk, melyek ide-oda mozgást fejeznek ki. Az oroszban a *ходить* és a *бродить* igék fordulnak elő, az előbbi jelentése 'járkál', az utóbbi a *гулять* szinonímája: 'cél nélkül halad', és mindkettő olyan mozgást jelöl, amely a megfigyelés pillanatában különböző irányokba történik (Muravjova 1980, 12, 33). Használatosak még *про-* igekötős igék is, amelyekben az igekötő a cselekvés hosszú időtartamát jelöli (Muravjova 1980, 171).

a) Megfelelhet a prolativus *belső helyhatározónak* (inessivusnak). Mordvin példáim nagy részében a prolativus ragos névszókon kívül a *laŋga* '-n végig' névutó fordul elő, a magyar nyelv azonban állandóan körülzárt térnek tekinti az olyan helyeket is, amelyek a valóságban nincsenek körülhatárolva (Simonyi 1888, 51). Magyarra többször határozói értékű tárggyal is fordíthatjuk a prolativust. Példák: *tuś bazarga komlań-ava jaka-*

mo / Komló-anya elindult, hogy járjon egyet a vásárban / Хмель-мать отправилась, чтобы бродить в базаре/по базару (74; Pavl.); *umańť laŋga son jaki* / Járkál a parcellában / Прохаживает позагону (164; Alš); *veľeva son jaki* / Jár-kel a faluban / Прохаживает в деревне/по деревне (186; Kut.); *jaki paki bazarga* / Jár-kel a vásárban / Он прохаживает в базаре / по базару (168, 436; Alš., Večk.); *karmiń utomgańť šťupamo* / Tapogatózni kezdtem a csűrben / Начал я по амбару щупать (282; Večk.).

b) A prolativus ragos névszó megfelelhet a magyar *superessivusnak* is, de ezekben az esetekben is fordíthatjuk helyhatározói értékű tárggyal: *vijev davolks mastor laŋga jakamo* / Erős viharként a földön járni / Сильно дуя по земле ходить (70; Uz.); *jaki paki mastor laŋga* / Jár-kel a földön / Прохаживает по земле (44; Večk.); *mon šťupan kapan tarkava* / Végigtapogatom az ágyat / Осматриваю по кровати (280; Večk.).

c) A mozgás valami *mögött* is végbemehet, ilyenkor az erza mordvinban az *udalga* névutó használatos, amely abban különbözik a *meľga*-tól, hogy az alapszavával jelölt dolog maga nem mozog, pl.: *lat-udalga čijńiťńe* / A csűr mögött futkosók / За домом бегающие (522; Bajt.).

d) Történhet a mozgás valami *körül*, ezt az erzában a *peŕka* névutó fejezi ki, pl.: *naľki čarí śe čuftońť peŕka* / Kering e körül a nagy fa körül / Играет-вертится вокруг этого большого дерева (138; MdBug.).

e) A többes számú prolativus ragos névszó kifejezheti azokat a személyeket, tárgyakat, amelyek *között, körében* a mozgás lefolyik. A mordvin névutók közül ilyenkor a *laŋga* 'valami felületén, tetején (el, végig)' és a *jutkova* 'között' használatos: *jutkovast jaki śupav ćora* / Közöttük járkál egy gazdag fiú / Между ними прохаживает богатый парень (200; Vez.).

f) A mozgás valami *alatt* is végbemehet: *mastor alga mon jakiń* / A föld alatt járkáltam / Прохаживал я под землей (39; Ta.); *karmiń mon tarka alga kapamo* / Tapogatózni kezdtem az ágy alatt / Я стал смотреть под кроватью (282; Večk.).

6.4. Kifejezi a prolativus azt a helyet, amelynek *felületén* vagy *belsejében*, amely *mentén* több személy, dolog **elhelyezkedik, szétszéled**, ezáltal a tér több pontját érinti. Példák: *veśe viŕga sradińek* / Mind szétszéledtünk az erdőben / Мы все темным лесом разбрелись (234: Večk.); *udiť veťeń tarkava* / Öt helyen szanaszét aludtak / Они спят по пяти местам (423;Večk.) *kotova targań paľińe* / Hat helyen kihímzett blúz / Блузка с шести вышивками (88; Bajt.).

6.5. Következő példámban a prolativus szintén több alany mozgásának célját jelöli, de itt a helyek is különbözők: *tago vejs promiť kudova sradiť* / Újra egybegyűlnek, és ki-ki hazamegy / Они снова собираются, разбредутся по домам (66; Uz.).

6.6. Lehet a prolativusnak terminativusi jelentése, azt fejezi ki, hogy valami **valameddig ér,** azaz pontról pontra befed valamit. Magyarra terminativussal fordítjuk, amelynek *-ig* ragjának *-g* eleme valószínűleg azonos eredetű a mordvin prolativus ragjával. Az oroszban a *по* és a *до* elöljáró használatos a legtöbb ilyen esetben: *karksamova sakalonʒo* / Derékig (ér) a szakálla / Борода его до пояса (286: Večk.).

6.7. Kifejezi a prolativus azt a helyet, ahol valakit vagy valamit **megérintenek**, az oroszban ilyenkor *по* + dativus felel meg, pl.: *pŕa bokava losťasak* / Halántékon vágod / По голове стукнешь (370; Večk.). Vö.: m. *arcul üt.*

6.8. A prolativus időhatározó is lehet.

a) Kifejezheti a cselekvés **időtartamát.** Az, hogy erre a célra a mordvin egy lativusi ragot használ, teljesen természetes, hiszen a térszemlélethez képest az időszemlélet másodlagos, így a különböző nyelvek az időviszonyok kifejezéséhez is a térszemlélet nyelvi kifejezőeszközeit használják. "De mivel az időt lineáris mozgásban... képzeljük el, a térszemlélet számára kialakított határozók közül nem mindegyik szerepel az idő síkján" (Hadrovics 1992, 57). Különleges sajátsága időszemléletünknek, hogy az idő mozgását, múlását – kiterjedés híján – vonalakban képzeljük el (Hadrovics 1992, 71–72). Ezért lehetséges, hogy egy lativusi esetrag ilyen funkcióban álljon.

Magyar mondatainkban az *-ig* ragot és a *-n át* névutót találjuk, az orosz ezt a viszonyt tárgyesettel fejezi ki. Példák: *kaftoń peva eźiń ušto kudińem* / Két napig/két napon keresztül nem fűtöttem be a házam / Два дня не топила в доме (448; Bajt.). Vö. fi. illativus.

b) A cselekvés **időpontja** is kifejezhető prolativussal: *kodamo uľńeś kezereń kojeś ťušťań piŋgeva* / Milyen volt a régi élet Tyustya idejében / Какова была бывшая жизнь во время Тюштя (28; Ta.).

6.9. Prolativus használatos a **látást, nézést** jelentő kifejezésekben, a szemlélet alapja az lehet, hogy az érzet pontról pontra végighalad az érzékszerveken, a látásnál esetleg az, ahogy a tekintet pásztázza végig a tárgyat. A mozgás képzete tehát mindenféleképpen megvan ebben a csoportban: *mazi laŋga vannumo* / A szépeket (szép nőket) nézegetni / Смотреть на красавиц (408, 428; Večk.); *tuiť ďeraj veľeń sadoń piľeva* / Ha a falu fülébe jutnak (ezek a szavak) / Если в деревне услышат об этом (478; Bok.).

6.10. Prolativus használatos az **érzelem** kifejezésében: *korne saiźe... śeďejga* / Bánat fogta el szívét / Терпение до сердца дошло (74, 180, 460; Pavl., Mok., Večk.).

6.11. Lehet a prolativus **célhatározó** is. A példák egyik típusában a magyarban is, a mordvinban is, az oroszban is az 'után' jelentésű névutó használatos, használatuk a három nyelvben azonban nem mindig esik egybe. Más típusokban a célhatározónak a másik két nyelvben szokásos kifejezőeszközei felelnek meg az erza prolativusnak: *kudat jakiť ťe učaľań meľganʒo* / Kérők mennek Ucsaljáért / Поезжанье ходят за ней (298; Kut.); *mon a beŕanga tońe siń* / Nem rossz szándékkal jöttem hozzád / Я пришла к тебе не из-за плохого (92; Bajt.).

6.12. Lehet **tekintethatározó**, pl.: *jakatan miń oľava* / Kedvünkre barangolunk / Ходим мы по воле (126; MdBug.). Ezen belül kifejezheti valakinek vagy valaminek a **tulajdonságát**: *pŕevga sodavkska šozdińek* / Ész, tudás tekintetében könnyű (buta) volt / В отношении разума, знания он был легкий (глупой) (418; Večk.).

6.13. Lehet **állandó határozó**: *karmaś... śeľmenʒe laŋga božamo* / Elkezdett a szemére esküdözni / Она стала божится по глазам (280; Večk.).

6.14. Kifejezheti a cselekvés **ágensét**, ezt a mordvinban a *meľga* névutó, a magyarban eszközhatározó illetve az *által* névutó, az oroszban *no* + dativus fejezi ki: *varma meľga noldinʒe* / A széllel/szél által küldte / Он послал богиню ветра по ветру (412; Šest.).

6.15. Egyetlen olyan példát találtam, amelyben a prolativusnak **okhatározói** funkciója van: *śolnuma val keškńen pačka a mui* / Dühében nem talált szitokszavakat / Ругательное слово через зло не находила (210; Mok.).

6.16. Prolativus használatos az erza-mordvinban az **öltözködéssel kapcsolatos kifejezésekben**, valószínűleg itt is a pontról pontra befedés okozza ezt: *paľanʒo laŋga sirńeń*

rućazo / Inge fölött aranyos felsőinge van rajta / Над одеждой на ней золотая рубашка (134; MdBug.).

7. Végezetül elmondhatjuk, hogy az erza-mordvinban a prolativus használati köre jóval tágabb és változatosabb annál, mint ami az eddigi vizsgálatokból kiderült. Eredeti helyjelölő funkciója mellé számos másodlagos funkciót fejlesztett ki, ezekre (a helyviszonyt kifejezőkhöz képest) meglehetősen kevés példát találtam a vizsgált korpuszban. További anyag feldolgozása adhat választ arra a kérdésre, hogy azok az esetek, amelyek itt csak egy-két példával vannak képviselve, valóban önálló kategóriáknak minősülnek-e, és hogy előfordul-e a tanulmányozott eset más használati körben is. Érdemes lenne egyéb, nem népköltési szövegeket is bevonni a vizsgálódásba, hiszen az itt feldolgozott szövegek szókincse - hasonló jellegük miatt - meglehetősen zárt, sok az ismétlődő mondat is, így teljes áttekintést az erza prolativusról nem kaphatunk.

Nyelvjárásjegyzék

Alš.	Aljoskino (Buguruszlan/Szamara, ma Pohvisztyenko/Szamara)
Bajt.	Novij és Sztarij Bajtyermis (Buguruszlan/Szamara, ma Iszakli/Szamara)
Bok.	Bokla (Buguruszlan/Szamara)
Kut.	Kutusovo (Csisztopol/Kazany, ma Cseremsana/Tatár Köztársaság)
MdBug.	Mordovszkij Buguruszlan (Buguruszlan/Orenburg)
Mok.	Sztaroj Moklaus (Bugulma/Szamara, ma Kljavljino/Szamara)
Pavl.	Pavluskino (Buguruszlan/Szamara, ma Buguruszlan/Orenburg)
Šest.	Sesztajkino (Buguruszlan/Szamara, ma Buguruszlan/Orenburg)
Ta.	Tajaba (Kazany, ma Cselno-Versini/Szamara)
Večk.	Vecskanovo (Buguruszlan/Szamara)
Vez.	Vjazovka, Vezovka (Bugulma/Szamara, ma Eljhovo/Szamara)
Uz.	Uzeli (Buguruszlan/Szamara, ma Sztarije Uzeli, Buguruszlan/Orenburg)

Irodalom

Agafonova 1990: Агафонова, Н. А.: Морфологические особенности смешанных мордовских говоров Куйбышевского Поволжья. CIFU–7/3A: 19–23.

— 1981: Склонение существительных в смешанных мордовских говорах с мокшанской основой. СФУ 17. 212–217.

A mai magyar nyelv rendszere I–II. (Szerk. Tompa József) Bp. 1962. [=MMNyR.]

Antal László 1961: A magyar esetrendszer. NytudÉrt. 29.

Beke Ödön 1912: A votják és zürjén prolativusról. NyK 41: 241–274.

— 1954: A határozóragok történetéhez. Nyr. 55: 45–48, 78–81, 104–108.

Budenz József 1877: Moksa- és erza-mordvin nyelvtan. NyK 13: 1–134.

— 1884–1894: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana I–II. Bp.

Buzakova 1984: Бузакова, Р. Н.: Синонимичные словосочетания в мордовских языках. Проблемы грамматического строя мордовских языков. Саранск. 3–32.
Collinder, Björn 1940: Jukagirisch und Uralisch. Uppsala.
Hajdú Péter 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Bp.
Häkkinen, Kaisa 1985: Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa. Turku.
Hakulinen, Lauri 1968: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Helsinki.
Hadrovics László 1992:Magyar történeti jelentéstan. Bp.
Itkonen, Erkki 1967: Eräiden latiivin ja prolatiivin päätteiden tarkastelua. Vir. 71: 249–255.
Jermuskin 1978: Ермушкин, Т. И.: Типологическая эволюция системы местных падежей в истории мордовских языков. Историко-типологические исследования по финно-угорским языкам. Москва. 155–265.
Keresztes László 1990: Chrestomathia morduinica. Bp.
— 1992: Morfonológiai szempontok a mordvin nyelvjárások osztályozásában. Rédei–Festschrift. Wien–Bp. 255–261.
— 1992: Gyakorlati magyar nyelvtan. Debrecen.
Klemm Antal 1928–1942: Magyar történeti mondattan. Bp.
Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Helsinki.
Laanest, Arvo 1982: Einführung in die ostseefinnischen Sprachen. Hamburg.
Lakó György 1950: Permi prosecutivusrag és transitivusrag rokonnyelvi megfelelői. NyK 53: 14–23.
— 1991: A magyar mondatszerkezet finnugor sajátságai. Pécs.
Majtyinszkaja 1964: Майтинская, К. Е.: Местоимения в мордовских и марийских языках. Москва.
— 1974: Пространственные падежи. Основы финно-угорского языкознания. Москва. 246–259.
Markov 1990: Марков, Ф. П.: Система словоизменительных форм приалатырского диалекта эрзя-мордовского языка. Саранск.
Mosin, M. V.–Bajuškin, N. I. 1983: Ersämordvan oppikirja. Helsinki.
Muravjova, L. Sz. 1980: Mozgást jelentő igék az oroszban. Budapest.
Paasonen, Heikki 1977: Mordwinische Volksdichtung V. MSFOu 161.
Papp István 1959: A magyar nyelv szerkezete. Nyr. 83: 451–464.
Perevoscsikov 1962: Перевощиков,П.И. (ред.): Грамматика современного удмуртского языка. Фонетика и морфология. Ижевск.
Rácz Endre–Szemere Gyula 1972: Mondattani elemzések. Bp.
Rédei Károly 1982: Beitrag zur Vokalharmonie im Ersa-Mordwinischen. СФУ 18. 176–177.
— 1993: Adalékok a mordvin tízesbeli számnevek magyarázatához. MSFOu 215. 237–240.
Ruzankin 1984: Рузанкин, Н. И.: Винительный пространства в русском и его функциональные соответствия в мордовских языках. ТМдНИИ 77: 87–89.
1984a: Винительный времени и меры в русском и их функциональные соответствия в мордовских языках. ТМдНИИ 77: 99–106.

Scsankina 1981: Щанкина, Н. А.: Падежи, выражающие временные отношения в мордовских языках. ТМдНИИ 61: 128–135.
— 1984: Послелоги, совмещающие в себе значение пространства и времени в мордовских говорах. ТМдНИИ 77: 186–192.
Sebestyén Árpád 1965: A magyar nyelv névutórendszere. Bp.
Simonyi Zsigmond 1888–1892: A magyar határozók I–II. Bp.
Steuer János 1890–1892: A mordvin határozók tekintettel a finn nyelvre. NyK 22: 441–475.
Szerebrennyikov 1964: Серебренников, Б. А.: Основные линии развития падежей в уральских языках. Москва.
Szinnyei József 1910: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Leipzig.
Turajeva 1980: Тураева, Л. И.: Категория падежа. Грамматика мордовских языков. Д. В. Цыганкин (ред.). Саранск. 159–181.
Vászolyi Erik 1968: Prolatívusz, tranzitívusz, lokatívusz a zürjénben, a votjákban és a finnugor alapnyelvben. NyK 70: 47–82.
Wichmann, Yrjö 1923: Zur permischen grammatik. FUF 16: 146–163.

Die Funktionen des erza-mordwinischen Prolativs

In dieser Publikation handelt es sich um die Funktionen und die ungarischen und russischen Entsprechungen des erza-mordwinischen Prolativs. Der Prolativ dieser Mundart (indet. Sg./Pl. *-va, -ka, -ga*; det. Sg. *-vańť, -kańť, -gańť*, det. Pl. *-ťńeva*) gibt die Richtung und den Weg einer Bewegung an, z. B. *a pokš* ***kijava*** *siń ardiť* 'Sie fahren nicht **die Hauptwege entlang**'; außerdem bedeutet er auch 'durch': ***viŕga*** *moľemste ... maďež mať* 'Wenn wir **durch Wälder** gehen, ... nimm eine liegende Stellung ein'. Er hat auch eine temporale Bedeutung: *kaftoń* ***peva*** *apak ušto kudińeť* 'Deine Stube ist **seit zwei (Tagen)** ungeheizt'. (Die Funktion des Prolativs hängt in vielen Fällen von der Bedeutung des Verbs ab.) In meiner Arbeit habe ich insgesamt 18 verschiedene Funktionen des erza-mordwinischen Prolativs unterschieden.

Alle hier publizierten Sätze habe ich aus Heikki Paasonens Werk, Mordwinische Volksdichtung V. gesammelt, die in dieser Publikation angewandte Transkription benutze ich aber nicht, der Lesbarkeit wegen folge ich den Vorschlägen von László Keresztes.

Daß diese Arbeit überhaupt erscheinen kann, dafür bin ich Prof. D. V. Cygankin, der mir bei der Übersetzung der Sätze behilflich war, zu größter Dankbarkeit verpflichtet.

Judit Molnár

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
DEBRECEN 1994.

Факторы изменения и развития семантики слова в мордовских языках

М. В. Мосин

Рождение нового значения оказывает воздействие на системные отношения в лексике, так как создает новые отношения между значениями и вместе с тем новые связи между словами. Постепенное расширение сочетаемости слова с другими словами создает возможность отделяться этому слову от первичного значения и приобрести семантику того слова, употребительность и сочетание с которым является обычным

Для того, чтобы выяснить пути образования новых лексических единиц на основе разнообразных семантических процессов, необходимо определить причины пробуждающие возникновение и развитие семантических изменений.

Установлено, что основными причинами следует считать влияние внешних социально-исторических условий и внутренние чисто лингвистические – особенности развития того или иного языка.

а.) Изменение значения слова под влиянием экстралингвистических факторов

Значение любого слова должно быть прослежено в диахронном и синхронном плане. При всей важности разграничения синхронии и диахронии невозможно не учитывать их постоянного и глубокого взаимодействия. Из-за отсутствия древних письменных источников мордовских языков в качестве иллюстративного материала первичного или относительного древнего значения того или иного слова следует использовать его финно-угорскую праформу или таким материалом служат диалектные данные. Например, является весьма любопытным, этимологическое совпадение эрзя-мордовского слова *веле* 'деревня' и эстонского *väli* 'поле' , ф. *väli* 'промежуток' , *välillä* 'между'.

Чтобы определить, как соединились эти значения в одном слове, нужно выяснить исторические условия. Вероятно, для установления шалашей в древности выбирались свободные от деревьев пространства, в виде лесных полян ср. ф. *väljä* 'просторный'. Впоследствии вместо этих шалашей возникали более удобные для жилья постройки, в процессе чего создавалось село, откуда и мордовское *веле* 'село, деревня'. Вместе с тем эти свободные лесные пространства в начале развития земледелия использовались для посевов, откуда и возникло вероятно эстонское *väli* 'поле'. Из первичного значения 'просторный, свобод-

ный' по семантической цепи (под влиянием социальных явлений) возникло в мордовских языках значение 'наружу, во дворе, вне дома, на улице': *эйкакшось лембе читнестэ свал бажи велев* 'ребенок в теплые дни всегда хочет выйти наружу'; *велесэнть чокшне ёнов коштось ульнесь кельме* 'на улице к вечеру воздух был прохладный'. От значения 'село, деревня' в мордовских идет трансформация значения на понятие 'масса, коллектив, общество', ср. *веле пурнызе веле каясазояк* 'общество выбрало (его) – общество и освободит' ; *велень оскс* 'общественное моление, моление устраиваемое всеми жителями села'. Значение 'масса, коллектив, общество' повлекло за собой выражение *мекш-веле* 'пчелиный рой', ср. э. *тедиде мекштне берянстэ тейнить велеть* 'в этом го ду пчелы плохо роятся (букв. гонят роев)'; э. *вирьстэ кундынь мекш-велине* 'в лесу поймал (я) пчелиный рой'.

Наряду с этим также под влиянием внешних факторов слово *веле* стало выражать понятие 'чужой', ср. *лома велень ломань* 'чужой человек': *те кие ломанесь? – те лома велень* 'кто этот человек? – этот человек чужой'.

В качестве одного из принципов установления связи между первичными значениями слова Р. А. Будагов выдвигает принцип реалий. Он отмечает, что 'различные значения слова представляются разрозненными до тех пор, пока история реалий, понятая в широком смысле не только как история вещей, но и как история культуры народа, не раскроет перед нами связи между значениями, далеко 'ушедшими' в процессе исторического развития слова' (7, с.139). Например, м. *кеди сёрот* 'яровые хлеба', отсюда, вероятно, э. диал. *кединь кше* 'хлеб из ярового зерна' и ф. *kevät,* эст. *kevad* 'весна' имеют единый источник происхождения . На первый взгляд объединение понятий 'яровые хлеба' и 'весна' кажется странным. Однако, если учесть, что обычно яровые хлеба засеваются весной, станет ясно, откуда возник такой семантический сдвиг. Переход от значений 'весна' к значению 'яровые хлеба' раскрывается исходя из практической деятельности человека.

Промежуточными звеньями, помогающими восстановить прерванные связи между значениями слова, оказываются различные исторические факты, обычаи, благодаря которым слова приобретают новые значения. Мордовское слово *ур* в мокшанском и эрзянском языках употребляется в основном значении 'белка', источником происхождения которого является финно-угорский язык-основа, ср. ф. *orava*, эст. *orav*, мд. *ур* < ф.-у. **ora* 'белка'. Паралелльно со значением 'белка' слово *ур* в данных языках имеет значение 'копейка, грош'. На первый взгляд может показаться странным существование этимологической связи между ними. Однако, если обратиться к истории, то можно установить, что в определенный период у многих народов, в том числе и у мордвы, до появления денег функционировала меновая торговля. Исторические данные свидетельствуют о том, что у мордвы в качестве товара, предназначенного для обмена в этот период использовалась пушнина. Вероятно, позднее, когда у других народов уже появились деньги, шкурка белки стала стоить одну копейку. Именно этот социально-исторический фактор в жизни мордвы обусловил возникновение семантического сдвига. С исчезновением меновой торговли

слово *ур* со значением 'копейка, грош' в обоих мордовских литературных языках и их диалектах перестало употребляться и стало архаизмом.

Аналогичным следует считать развитие значений общемордовского слова *кудо/куд*. По мнению Абаева источником этого слова считается индоевропейский язык-основа, в котором слово — *кан* как основа выражало 'рыть, поднимать землю', авест. *kata* 'погреб, склеп'. Данное слово заимственно финно-угорскими языками ещё в период их общности со значением 'хижина', ф. *kota* 'юрт, хижина, шалаш, дом, здание'.

В современных мордовских языках слово *кудо/куд* выражает также понятия 'кров', м. *алянь кудса* 'под отцовским кровом'; 'клуб': *ловнома кудо* 'избачитальня', *оймсема кудо/ваймама куд* 'дом отдыха; двор (хозяйственная единица)'; *велесэнть 800 кудо* 'село из 800 дворов'. В финском от первоначального *kota* 'шалаш, чум'; *lappalaisten kota* 'лопарский чум' производным является *koti* 'дом': *vanhempien koti* 'родительский дом', что повлекло за собой значение 'хозяйство': *perustaa koti* 'обзавестисть хозяйством', далее дом (заведение): *perustaa koti työkyvyttömille* 'основать дом (общежитие) для нетрудоспособных, 'жилище, жилье': *ketun kotina on luola* 'лисице жильем служит нора'; 'родина': *Italia on renesanssin koti* 'Италия родина ренессанса'.

Финно-угорское **polwe* 'колено' хорошо сохранило исходное значение в мордовских и финских языках. Однако в виду различного влияния экстралингвистических факторов рассматриваемое слово получило неодинаковое семантическое развитие. В мордовских языках и в их диалектах оно, имея разные фонетические варианты, ср. э. лит. *куманжа,* диал. *кумажа, пуляжа, пумажа,* м. лит. *плманжа* и т.д. застыло в первоначальном значении 'колено'. Другой процесс происходил с семантикой его соответствия в финском языке. От исходного значения 'колено' в нем возникло ряд дополнительных производных значений, а именно: ф. *polvi* наряду со значением 'колено' означает 'изгиб', 'излучина', 'поворот'; ср. *joen polvi* 'колено (изгиб) реки'; *tie tekee siinä polven.* В свою очередь 'колено' повлекло за собой значение 'поколение' *seitsemäs polvi* 'седьмое поколение'; *kolmas polvi* 'третье поколение'. Это значение в мордовских языках передается заимственным словом из русского языка *колена: сисемце колена* 'седьмое поколение в родне'. В финском 'колено' дало также значение 'стопа': *säe jakaantuu polviin* 'стих делится на стопы'. Графически развитие семантической цепи приведенных значений слова *polvi* в финском языке можно представить в следующем виде:

колено {	изгиб	поворо	излучина
	колено	род	поколение
	период	время	место

также по боковой линии 'стопа (стихотворения)'.

Весьма интересен ход развития значений финно-угорского **woča* 'забор, затон'. Явно, что не без осмысления внешнего фактора в мордовских языках соответствие этого слова *ош* стало означать 'город'. Известно, что города возникли как крепость, которые обносились заборами (вначале деревянными,

а потом каменными). Именно этот фактор создал логический переход от забора к городу. В финском языке в слове *otava* развитие семантического поля пошло шире, в связи с чем возникли такие значения как 'сеть' отсюда, вероятно, 'созвездие Большая Медведица'. Семантика соответствий мд. *пире*, ф. *piiri*, эст. *piir* позволяет предположить, что наиболее первичное значение следует считать 'изгородь'. Подтверждением к этому служат такие довольно общие значения, как *пире/пере* 'огород', ф. *piiri* 'круг', эст. *piir* 'рубеж, межа'. Однако на этих первичных значениях развитие семантики этих соответствий не остановилось. В результате обособленного развития этих языков и неодинаковых социальных условий ход развития его значений происходил естественно не одинаково. В мордовских языках 'огород' повлекло за собой значение *сад/усадьба*, отсюда в свою очередь 'двор' ср. м. *пире*; *пире удалкс* 'усадьба, земля за двором', также производное *пирявкс/пиряфкс* 'изгородь, забор'. Отсутствие социальных причин не стимулировало дальнейшего развития семантики этого слова. Иная картина наблюдается в финском языке. Под воздействием ассоциативной связи представлений значение 'круг' дало значение 'круг друзей': *ystävien piiri* далее возникли значения: 'сфера, область': *toiminnan piiri* 'сфера деятельности; район, участок, округ': *Novgorodin alueen Borovitšin piiri* 'Боровический район Новогородской области', а также 'периметр, цепь'.

Графически семантическую цепь развития значений от первичного до современных можно представить следующим образом:

изгородь { огород > сад > двор > усадьба
межа > рубеж > граница
круг > сфера > область
район > участок > округ

и еще по боковой линии периметр, цепь. Слово *piiri* в финском языке является основой многих производных слов, ср. ф. *piiritys* 'окружение', *piirros* 'рисунок'; 'чертеж'. Это слово выступает первым компонентом многих сложных слов, например, *piirikunta* 'округ' *piirilaulu* 'хоровая песня' и т.д.

б.) Изменение значения слова под влиянием внутрилингвистических факторов

Наряду с экстралингвистическими факторами на изменение значений слов влияние оказывают и внутрилингвистические факторы. К ним относят прежде всего изменение значения слова, которое возникло расширением сочетаемости слова с группой слов.

Изменение значений под воздействием внутрилингвистических факторов не совсем свободно от внешних. Импульс, направление развития значения получает от какого-либо внешнего фактора. Например, выбор возможной связи данного слова с другим словом, определяющим дальнейший ход развития его значения целиком зависит от стилистических смысловых восприятий носите-

лей данного наречия или языка. Поэтому развитие значений отдельных в мордовских и финском языках происходит неравномерно и по-разному.

Например, мордовское слово *кеме* имело первичное значение 'твердый', ср. ф.-у. **kämä* 'твердый', ф. *kämä* 'твердое состояние', *kämeä* 'толстый, крепкий'. Выступая с другими словами как определение данное слово в мордовских языках стало приобретать другие значения, например, *кеме пикс* естественно оно стало выражать значение 'крепкий, прочный', соответственно 'крепкая веревка', *кеме суре* 'прочная нитка; надежный, сильный': ср. *кеме ломань* 'надежный человек', т.е. 'человек на которого можно надеяться, положиться, кому можно доверять'; *народонь валось – кеме вал* 'народное слово – надежное слово'. В связи с этим значением, очевидно, образовался производный от слова *кеме* глагол *кемемс* 'верить (в кого, во что)', отсюда *кемиця* 'верующий'.

Также оно стало выражать значения: 'сильный, здоровый человек'; 'зоркий' *кеме сельме* 'зоркий глаз'.

Наряду с положительными значениями данное слово в некоторых сочетаниях приобрело также отрицательные значения, как 'глухой, скупой, наивный'; ср. *кеме пилес* 'крепкий на ухо', выражение *кеме ломань* употребляется также в негативном смысле 'скупой человек'; *пек кемиця* 'очень доверчивый', 'наивный человек'. Приведенные примеры и их семантика позволяют заключить, что первоначальные значения слова *кеме* были положительными, а вторичные отрицательными. Так как в них проявляется больше абстракции. Семантическая цепь развития значений у слова *кеме* по всей вероятности следующая:

с одной стороны
кеме < ф.-у. **kämä*
'твердый, крепкий'

1. прочный
2. сильный, выносливый, стойкий
3. здоровый
4. надежный
5. зоркий

с другой стороны

1. глухой
2. скупой
3. наивный, доверчивый

Впоследствии от этого прилагательного появилось также наречие *кеместэ/ кемоста* со значением 'крепко, прочно, твердо', а также существительное *кемечи/ кемоши* 'крепость, твердость, надежность'.

Образование перечисленных значений явно зависело не от внешних экстралингвистических факторов, как это наблюдалось в словах *веле*, *кудо*, а от внутренних, лингвистических, т.е. от того с какими словами оно стало сочетаться в речи носителей данного языка.

Трансформацию значения слова в зависимости от употребления и сочетания с другими словами можно проиллюстрировать и на следующих примерах: слова *лембе/лямбе* первоначально означали только 1.) 'теплота'; 2.) прил. 'теплый, ф. *lämmin* 'теплый', *lämpö* 'тепло, теплота' (SKES II 320).

Позднее из этого исходного значения возникает ряд дополнительных значений как в мордовских, так и в финском языках, а именно: мд. 'юг', 'южный', *лембе ёнкс/лямбе ёнкс; лембе мастор/лямбе мастор;* 'добрый': э. *лембе вал* – ф. *lämmin sana* 'доброе слово'; э. *лембе седей,* ф. *lämmin sydän* 'доброе сердце'; 'приятный': э. *лембе варштавкс* 'принятый взгляд; душевный': э. *лембе ойме,* ф. *lämmin henkinen* 'душевный, сердечный человек'; ф. 'горячий': *lämmin tervehdys* 'горячий привет'. В финском языке слово *lämmin* является основой многих производных слов, типа: *lämmitin* 'нагреватель', *lämmitys* 'согревание' и т.д. С этим словом возник ряд сложных слов, в которых оно выступает как первый компонент: например, *lämmöneristys* 'теплоизоляция', *lämmönkehitys* 'выделение тепла', *lämpökeskus* 'теплоцентраль', *lämpötila* 'температура', *lämpövoima* 'тепло-силовая станция' и т.д.

Наряду с положительными значениями в мордовских языках это слово приобрело и отрицательные оттенки значений, а именно: 'легкий, доходный' ср. э. *лембе таркань вешниця* 'ищущий теплое место (работы)'.

Мордовское *эзем* 'лавка, скамейка', финское *asema* считаются этимологическими общими (SKES I 1955). В современных мордовских языках семантика этого слова представлена следующим образом: существует как первоначальное значение 'место, скамейка, лавка': ср. э. *эзем алкс* ' место под лавкой'; так и в производных. Вступая в сочетание со словом *пря* оно стало также выражать значение 'красный угол', 'почетное место'. Такая трансформация значения вероятно, возникла в связи с осмыслением имеющегося обычая. Обычно уважаемого, почетного гостя или родню сажают на почетное место, которое находится на переднем видном месте избы, на переднем крае скамейки или лавки. Слово *эзем* в мордовских языках стало выступать в качестве послелога 'вместо', ср. э. *тонь эземс* 'вместо тебя', м. *фкянь эземс максомс лия* 'вместо одного дать другое'.

Переход слова в служебное слово обусловлен частным употреблением его в соответствующих словосочетаниях. Первоначально сочетание э. *тонь эземс* выражало более конкретное понятие 'на твое место' (на скамейке, на лавке), а не замена одного лица другим, как это понимается в современном языке.

Еще более интересным представляется развитие семантики соответствий слова *эзем* в финском языке. Наряду с исходным значением 'место' приобрело оно значения 'станция' в дальнейшем отсюда 'вокзал', а также *ilmatieteellinen asema* ' метеорологическая станция'; 'положение': *auringon asema* 'положение солнца'; 'позиция': *vallata vihollisen asemat* "занять позиции врага', 'положение, место (в обществе): *saavuttaa itselleen asema yhteiskunnassa* 'добиться положения в обществе'; ситуация: *joutua outoon asemaan* 'попасть в неловкое положение', 'основание'; *kolmion asema* 'положение треугольника'. Слово *asema* выступает как первый компонент во многих сложных словах, ср. *asemamaa* 'страна пребывания', *asemakaava* 'план застройки'.

Как и в мордовских языках, в финском *asema* стало послелогом, ср. э. *сонзэ эземс саемс лия* 'вместо него взять другое', ф. *asemasta*: *käyttää margariinia voin asemasta* 'употреблять маргарин вместо масла'; *mene sinne minun asemestani* 'сходи туда вместо меня'.

Влияние синтагматических связей на его семантику явно подтверждается процессом грамматикализации знаменательных слов и переходом их в служебные слова. Тем самым обнаруживается явное расхождение между исходным вещественным значением слова и его конечным отвлеченным значением.

Например, послелог *ало* 'под' в мордовских языках произошел от древней местной падежной формы **ално*. В языке-основе это слово вступало как знаменательное и имело исходное значение 'низ', 'нижняя часть', ср. ф.-у. **ala*. Превращение основы *ал* 'нижний, низ' в послелог в мордовских языках особую роль сыграло его исходное значение. Эта основа вступала в синтагматические отношения с другими словами постепенно занимала позицию послелога: ср. *пандонть ало* 'под горой', *чувтонть ало* 'под деревом'. Этот послелог, принимая другие падежные форманты, окончательно потерял признаки знаменательности: ср. *модантъ алдо* 'из-под земли', *кудонть алга* 'под домом'.

В дальнейшем основа *ал* – получив производную форму при помощи суффикса *-кс* снова становится знаменательным словом, но уже с заметным семантическим сдвигом. Оно стало выражать понятия:

1.) основания чего-либо; *кудо алкс* 'основание дома';

2.) постель: *чевте алкс* 'мягкая постель'.

Аналогичное семантическое развитие получили мордовские э. *кирда*, м. *крда* 'раз'; *икеле/инголе* 'впереди'; *удало/фтала* 'сзади'; *пуло/пула* 'хвост, коса'; *пель/пяль* 'доля, часть'; *чи/ши* 'солнце'.

Таким образом, в языке под влиянием внутрилингвистических факторов происходит изменение исходного первичного значения. В результате регулярного употребления в соответствующих, семантически допустимых сочетаниях то или иное слово теряет свое лексическое значение, подвергается грамматизации и начинает выполнять функции служебного слова.

Сравнительный анализ семантики финно-угорской лексики мордовских и финского языков показывает, что исторически общие слова из-за разных социально-исторических условий и неодинаковых возможностей функционирования данных языков имеют разный семантический объем. В результате сравнения семантического объема каждого соответствия всю финно-угорскую лексику мордовских и финского языков нам удалось разделить на несколько типов семантических корреляций:

1. Слова, семантический объем которых полностью совпадает в мордовских и финском языках (А=А). Сюда следует отнести такие тематические группы слов, семантика которых связана с важнейшими областями человеческой жизни, а именно:

а) соматические слова: мд. *максо/макса*, ф. *maksa*, 'печень'; мд. *тевеляв/тевляв*, ф. *tävy* 'легкое'; мд. *сур*, ф. *sormi* 'палец' и т.д.

б) названия физических и физиолого-психологических состояний и свойств человека: мд. *козомс*, ф. *köhätä* 'кашлять'; мд. *куломс*, ф. *kuolla* 'умереть' и т.д.

в) названия из сферы природы мд. *ве*, ф. *yö* 'ночь'; *теле/тяла*, ф. *talvi* 'зима' и т.д.

г) ботанические названия мд. *куз*, ф. *kuusi* 'ель'; э. *лепе*, ф. *leppä* 'ольха', и т.д.

2. Слова, смысловой объем которых неодинаков (мд. А = ф. А+В1+В2), ср. мд. *куманжа/плманжа* 'колено', ф. *polvi* 'колено, изгиб, излучина, поворот, поколение, стопа'.

3. Слова, которые выражают родовое понятие в мордовских языках и видовое в финском, ср. мд. *орма/урма* 'болезнь', ф. *urme* 'кровавая рана'; мд. *гуй/куй* 'змея', ф. *kyy* 'гадюка' и т.д. И наоборот, видовое понятие в мордовских и родовое в финском, ср. мд. *озномс/озондомс* 'молиться', ф. *uskoa* 'верить'; *пезэмс/пезомс* 'мыть (голову)', ф. *pestä* 'мыть, стирать' и т.д.

4. Слова, выражающие отношение внеположенности понятий. Значения данной группы слов разошлись так, что трудно говорить об их семантическом тождестве, ср. мд. *инже/инджи* 'гость', ф. *ihminen* 'человек'; мд. *ош* 'город', ф. *otava* 'сеть, созвездие' и т.д.

5. Слова, выступающие в одном языке со свободным значением, в другом несвободным (связанным) значением, ср. ф. *poika* 'сын, мальчик, молодой человек' , мд. *бие, бye* употребляется только как второй компонент сложного слова при названии отдельных населенных пунктов, например: *Орданьбие* 'город Ардатов, село Ардатово', *Кеченьбие* 'село Жабино' Ардатовский район МССР, и т.д.; ф. *kunta* 'род' – мд. *кондя* употребляется только как послелог, ср. *монь кондя* 'как я', *сонзэ кондя* 'как он', *тейть сонзэ кондя* 'делай так, как он'.

Семантика анализируемых лексических соответствий показывает, что наряду с генетической общностью за долгий исторический путь развития языков в результате различных экстралингвистических факторов и внутриязыковых процессов в финно-угорской лексике произошли существенные изменения.

Сравнительно-исторический анализ семантического развития лексики позволил выявить не только особенности эволюции структуры определенного исторического пласта словарного состава, но и тенденции развития и функционирования отделенного языка.

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
DEBRECEN 1994.

A vogul nyelv jövevényigéi

RÉVAY Valéria

A vogul nyelv jövevényigéi részben képző nélkül, tőalakban, részben képzővel honosodtak meg (vö.: Gombocz: Az igeszók átvételéről. Nyr 30: 105–109; Fokos: Jövevényszókutatások. NyK 55: 44; Kiss Jenő: A jövevényigék meghonosítása a finnugor nyelvekben. NyK 74: 314). A következőkben egyrészt a tőalakban meghonosodott igéket vizsgáljuk meg tüzetesebben, majd sorra vesszük azokat a képzőket, amelyek a jövevényszavak mellett leggyakrabban jelentkeznek.

A vogul nyelv jövevényszavai között a legjelentősebb csoportot a zürjén, az orosz és a tatár jövevényszók alkotják. A jövevényszók szófaji megoszlását vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy jóval nagyobb arányban vesznek át névszókat, elsősorban főneveket. A zürjénből átvett szavaknak több mint 30 %-a ige, míg a tatárból ennél kevesebb, az oroszból pedig lényegesen kisebb arányban kerültek át igék a vogulba. 583 orosz jövevényszó között csupán 46 ige található (Kálmán: Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. 106).

Az adatokat Munkácsi–Kálmán Wogulisches Wörterbuch-jából (Budapest, 1986) gyűjtöttem.

A/ Tőalakban, képző nélkül átvett igék

A három nyelv jövevényigéi közül a legtöbb képző nélküli ige a zürjénből került a vogulba. Az oroszból átvett igéknek mintegy egyharmada él tőalakban, míg a tatárból viszonylag kevés képzetlen jövevényige származik. Ezek a tőalakban álló igék azonban mind jól beillenek a vogul nyelv képzett igéinek a sorába, mert szóvégi mássalhangzójuk megegyezik valamely vogul képzővel.

1. *-t*: A *-t* a vogulban deverbális verbumképzőként lehet gyakorító, mozzanatos és műveltető igék képzője (vö.: Szabó Dezső: A vogul szóképzés. NyK 34: 55-74). A zürjén, az orosz és a tatár jövevényigék közül a következők esnek egybe alakilag a vogul nyelv *-t* képzős igéivel:

zürjén: *āśäti* N 'odafigyel' (< *aźźędnị*); *jārti* N 'visszatart' (< *jęrtnị*); *kāsti* N 'emleget, előiďéz' (< *kaźtịnị*); *lēsti* N 'igazít, csillapít' (< *lęśędnị*); *mojti* N 'mesél' (< *mojdnị*); *mokerti* N 'lehajlít' (< *mịkịrtịnị*); *mōrti* N 'mér, megmér' (< **murt*); *ńärti* N 'kapar, gyalul, farag' (< *ńirtnị*); *paśérti* N 'facsar, nyomkod' (< *pịźịrnị*); *rēχti* N 'ráz' (< *rektịnị*); *sakäti* N 'elront, megront' (< *čịkednị*); *sajkäti* 'felkelt' (< *saiködny*); *šamérti* LM 'gyúr, dagaszt' (< *symyrtny*); *sarti* N 'ken, mázol' (< *zịrtnị*); *śurti* N 'vonalaz, von, húz, mintáz' (< *śortny*); *tisti* N 'gyászol, szomorkodik' (< *tęždịnị*). (A zürjén etimológiák Rédei: Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen [Budapest 1970] című munkájából valók.) A felsorolt igék némelyike a zürjénben *-d*-képzős ige: *aźźędnị* (~ *aďďźịnị* 'sehen, erblicken'),

blicken'), amelyet A. Kövesi Magda a deverbális verbumképzők között említ mint ismert alapszóból képzett származékot, ahol a *-d*-képző nem módosítja az alapszó jelentését (A permi nyelvek ősi képzői, 89). A *lēsti* N 'igazít' vogul ige zürjén eredetijében (< *leśednị* 'ordnen, bereiten, anpassen') műveltető *-ed* képző található (Rédei: i.m. 119).

orosz: A tőalakban átvett orosz igék szinte kivétel nélkül *-t*-re végződnek, ami az átvétel módjából ered, mivel jelentő mód jelen idő egyes szám harmadik személyű orosz igének *t* a ragja (Kálmán: i. m. 107-8). Ez viszont véletlenül egybeesik a vogul nyelv gyakori és produktív *-t* képzőjével, és így jól beilleszkedik a képzett vogul igék sorába is: *ušinaiti* LU 'vacsorázik' (< *ужинает*); *opētiti* LU 'ebédel' (< **обедит*); *lusiti* N 'szolgál' (< *служит*); *kuľäiti* (*kuläiti*) N, *kuläiti* LM 'sétál(gat)' (< *гуляет*); *prosťiti* P 'megbocsát' (< *простu*); *tosaťti* LU 'bosszant' (< *досадит*); *kataiṭ-* 'gurul' (< *катает*); *kürit-* LU 'räuchern' (< *курит*); *rūpit-* 'dolgozik' (< dial. *робит*). (A felsorolt vogul igék orosz etimológiái Kálmán Béla idézett művéből valók.)

tatár: *ōrt* T 'hámoz' (< osm. *urat*); *pošat* T 'kiürít' (< baschk. *bušat*); *śērti* N 'fricskáz' (< alt. *čärt*). (A tatár jövevényigék etimológiai megfelelői Kannisto Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen című tanulmányából valók. FUF 17: 1-264.) Ezek az igék tehát az átadó nyelvben is *-t* végűek. A *-t* végű tatár jövevényigék egy másik csoportjáról Kannisto azt tartja, hogy ezek a tatár ige perfekt formájában kerültek át a vogulba: *θkhérti* K 'átkoz'; *jöléχti* 'megesik'; *jasat* T 'elkészít'; *sipérti* 'boronál, seper' (Kannisto: 48, 88, 97, 173).

2. *-m*: A vogulban az *-m* deverbális verbumképző, mozzanatos igeképző.

zürjén: A következő zürjén jövevényigék is -m végűek: *ārtmi* N 'sikerül, megállapodik, cselekszik' (< *arkmiṇị*); *jārmi* N 'szükséget szenved, inségbe jut, rászorul' (< *jęrmiṇị*); *likmi* N 'akad, hozzájut, esik' (< *ľikmiṇị*); *ńārmi* N 'kopaszodik, csupasz lesz' (< *narmiṇị*); *pērmi* LM 'eltűr, elbír' (< *vermiṇị*); *sajmi* N 'megbolondul' (< *sadmiṇị*); *tākmi* N 'megerősödik' (< **takmị*); *vērmi* N 'bír' (< *vermiṇị*).

Az *-m* képző egyébként a zürjénben is megtalálható deverbális verbumképzőként: *ębęsiṣ ľikmis* 'die [offene] Tür erschien', ahol a mozzanatos igeképző a cselekvés hirtelen, váratlan megtörténését fejezi ki (A. Kövesi: 234), így még természetesebb a beilleszkedés a képzett vogul igék sorába.

Orosz és tatár ige nem fordul elő ilyen szóvéggel.

3. *-r*: A vogulban is csak a ritkábban előforduló, ma már nem élő képzők közé tartozik (vö. Szabó: 67), mégis megtalálható a deverbális verbumképzők között gyakorító képzőként. A következő, zürjénből származó *r*-végű igék a zürjénben nem képzett igék, mégis beilleszkednek a vogulban is elhomályosuló *r*-képzős igék sorába: *nari* N 'erőlködve tol, taszít, erőlködik' (< *nịrnị*); *ńēri* N 'ingerel' (< *ńernị*); *pari* N 'véget ér, befejeződik' (< *bịrnị*); *piri* N 'hozzájut valamihez' (< *pęrnị*); *paśri* 'tele van, piszmog'(< *pịźralnị*).

Orosz és tatár ige nem fordul elő ilyen szóvéggel.

4. *-γ* ~ *-k*: A vogulban gyakorító deverbális képzőként található meg (vö. Szabó: 65). A zürjénből kölcsönzött igék között három olyan példa volt, amely *γ* vagy *k* hangra végződik: *pāsγi* 'lyukaszt, fúr' (< *bịckịnị*); *pojki* 'imádkozik, könyörög' (< *paikny*); *saki* 'megromlik' (< *cịknị*).

5. *-j:* A vogul *j*-képző gyakorító és mozzanatos változatáról Szabó azt tartja, hogy csak ritkán fordul elő (i. m. 65; 220). Ezért a zürjén *pērji* 'kiválaszt' (< *bęrjịnị*) és a *śuji*

'nyomkodva töm, kitöm' (< *śujnị*) szintén nem hangzanak idegenül a képzett vogul igék között.

Orosz és tatár példa nincs.

6. *-s:* Ezt a gyakorító deverbális igeképzőt Szabó sok esetben már nem tartja könnyen elemezhetőnek, de az *s* tisztán érezhető gyakorító funkciójának bizonyítására sorolja fel többek között a *pojkśi* 'könyörög' igét (i. m. 64), amelyről viszont Rédei azt mondja, hogy továbbképzett alak : "das Wort drang in die obugrischen Sprachen in einer Form ohne Bildungssuffix und in einer mit dem Suffix *-śị* (*-сьы*) weitergebildeten Form ein" (i. m. 130). A zürjén megfelelők között viszont találunk képző nélküli (< *paikny, paikyny*) és továbbképzett formát (udorai nyj. *пайксъыны* 'жилить, зажилить, отжилить, присвоить чужое, выманить'). Ezek a példák tehát arra utalnak, hogy a szóban forgó ige már a zürjén nyelvjárásokban is jelentkezhetett képző nélküli, illetve továbbképzett formában. Így a zürjénből továbbképzett formában átvett *pojkśi* ige olyan jól illeszkedik a vogul képzett igék sorába, hogy Szabó az *s* gyakorító képzős igék között mint tiszta, egyértelmű példát sorolja fel.

A zürjén *s* képző egyébként frekventatív, illetve reflexív jelentésű deverbális igék megalkotására szolgál (A. Kövesi: 345–350). Ilyen példák még: *jurśi* 'társul vesz' (< *jortašny*); *pōsi* 'űz, hajt' (< **vaš-*); *śakwśi* 'csinál, dolgozik' (< *ćegśiny*); *ūsi* 'elpusztul, meghal' (< *vōšnị*).

Orosz és tatár példa nincs.

7. *-p:* A vogulban mozzanatos képzőként él (Szabó: 217). A következő zürjén eredetű ige volt *p*-végű: *lapi* 'emelkedik, kibír' (< *lịbnị*).

8. *-l:* A vogulban gyakorító deverbális verbumképző. A következő zürjén eredetű igék szintén *l*-végűek: *kāsėli* 'észrevesz, megpillant' (< *kaźalnị*); *mētėlị* 'bérel, felvesz' (< *medalnị*); *pōsėli* 'meghal' (< *pazalnị*); *sakwali* 'széttörik, szétszakad' (< *žugalnị*); *sajkäli* 'felébred, kijózanodik' (< *saikalny*).

Az *l*-képző nemcsak frekventatív, hanem pillanatnyi cselekvést is kifejezhet a zürjénben, tehát az *l*-végű igék már a zürjénben is lehettek képzettek.

Összegzésképpen tehát elmondhatjuk, hogy a vogul nyelv jövevényigéi közül a zürjén jövevényigék leggyakrabban képző nélkül honosodtak meg, de ebben jelentős szerepet játszhatott az a tény, hogy a zürjén nyelv igevégződései, illetve képzett alakban átvett igéi szóvégi mássalhangzójukat vagy képzőjüket tekintve megegyeznek a vogul igeképzők valamelyikével. Így a vogul nyelvtudat akár képzett igének is érzékelheti őket. Az orosz képző nélküli jövevényigék szóvégi mássalhangzójuk tekintetében nem mutatnak olyan változatos képet, mint a zürjén igék, hisz az orosz igék tőalakban csak *t* végződéssel kerülnek a vogulba.

B/ Képzővel átvett jövevényigék

1. A ma képzővel álló jövevényigék is bekerülhettek a vogulba képző nélküli formában, és esetleg csak később vették fel a ma használatos képzőt. A vogul nyelv igésítő vagy honosító képzőiként az *l* és a *t* képzőt szokás említeni (vö. Fokos: i. m. 45; Kiss Jenő: i. m. 314–315). A két képző közül az *l*, illetve ennek változata az *āl* szerepel mind a a három nyelv jövevényigéin, a *t* viszont a tőalakban átvett zürjén, orosz és tatár igék végződéseként ugyan gyakran előfordul, képzőként azonban nem jelentkezik sem a zürjénből, sem az oroszból vagy tatárból átvett igéken. A *t*-végű tatár igék megítélésében viszont né-

mi bizonytalanság mutatkozik, mivel Kannisto a vogul nyelv *t*-végű tatár jövevényigéit a tatár igék perfekt formájának tekinti (pl.: i. m. 115; 48; 53 stb.). Fokos viszont azt írja ugyanezekről a vogul igei alakokról, hogy képzőt vettek fel (i. m. 39), és ezt a felfogást követi Kiss jenő is Fokosra hivatkozva (i. m. 315). Kiss Jenő a *t*-végű igékkel kapcsolatban felveti a honosító képző gondolatát (i. m. 314), ami annál is inkább elképzelhető, mivel az orosz és a tatár jövevényigék esetében nagyon kevés olyan igét találunk, amelyek képző nélküli alakban, de nem *t* szóvéggel kerültek a vogulba. A vizsgált három átadó nyelvben képzőként (l. zürjén, tatár) vagy ragként (l. orosz) él a *t*, de megvan igen produktív és többjelentésű képzőként a vogulban is. E két jelenség együttes hatása járulhatott hozzá, hogy a vogul nyelv "képző nélküli" jövevényigéi olyan nagy számban *t*-végűek, hogy akár igésítő vagy honosító képzőről is beszélhetünk velük kapcsolatban.

2. Mind a három vizsgált nyelv jövevényigéi között találunk *l* képzősöket:

Zürjén: A puszta *l* gyakorító igeképző nem fordul elő a zürjén eredetű jövevényigéken, de ennek *āl* változata megjelenik, melynek *ā* eleméről Szabó azt tartja, hogy megtalálható ugyan több összetett képzőben, de a vogul nyelv nem ad magyarázatot a jelentésére és az alakjára (i. m. 68–69): *pēryētāli* N 'kiforgat' (< *pirkędnį* 'schütteln'; Rédei: 134).

Orosz: *ōpētitli* K 'megbánt, bántalmaz'; *kul'ejtli* K 'sétálgat'; *mājtli* K 'fárad, dolgozik'. Bár a kondai nyelvjárásban is előfordulnak képző nélküli orosz jövevényigék, az *l* képzős forma mégis gyakoribbnak látszik. Kálmán Béla véleménye szerint szórványosan ugyan más nyelvjárásban is megtalálható az *l* képző a jövevényigéken, de főleg a kondai nyelvjárásra jellemző (i. m. 110).

Tatár: Az *l* képzős alak csak a tavdai nyelvjárásban fordul elő: *süjäläl* T 'szeret' (< *süj-* 'lieben, wünschen'; Kannisto 167). A tatárból származó *jōsėli* K 'kényszerít' és *jorli* N, *järli* LM, *järli* ~ *jorli* K igék *l*-jében Kannisto vogul kauzatív vagy faktitív képzőre gondol (i. m. 97; 93). Minden bizonnyal ez jelentkezik a *jarėli* P alakban is. Némely *l* igevég esetében (pl. *picä·l* T 'herél') Kannisto nem gondol kimondottan műveltető képzőre, csupán ennyit jegyez meg: "Das auslautende *l* ist aus anlehnung an einheimische verba auf *-l* zu erklären" (i. m. 162).

3. A jövevényigéken előforduló egyéb képzők:

a) Gyakorító képzők:

-γ: A zürjén eredetű *sūl'γi* 'csörög' (< *źolędnį* 'klingen, hell klingen machen'; Rédei: 149). A zürjén jövevényigéből a vogul elvonja a *sūl*-tövet, és a hangutánzó tövek szokásos képzőjével látja el (Szabó: i. m. 66).

-γėl: A frekventatív *-γ* és *l* elemből álló gyakorító képző (Szabó: i. m. 70) a tatárból tőalakban átvett *sissi* ~ *sisi* N 'szűr' ige mellett fordul elő: *sisγėli* ~ *sissėli* N, *sissėli* ~ *sisėli* LM és *sisseli* LU. A lozvai nyelvjárásban a *γ* elem kiesett, és a tőbelseji mássalhangzó megnyúlt.

-χalt: a *-χal* az összetett gyakorító képzőnek, a *γal*-nak az alakváltozata lehet (Szabó: i. m. 70), melyhez a *t* gyakorító képző járul, s a fent említett *sūl'*-tőből képzett igén jelentkezik: *sūl'χalti* 'csörög', jelentése ugyanaz, mint a zürjénből átvett *sūl'γi* igéé.

b) Mozzanatos képzők a jövevényigéken:

-p: rēśpi ~ *räpśi* K 'rongyolódik, szétfoszlik' (< *rez* 'auseinander gehen'; Rédei: 145); *kunä·lep* T 'tűr' (< tat.).

-t: pōsti LM LU 'legyőz' (< *poźnį* 'es ist möglich'; Rédei 140).

-lt: Az orosz jövevényigék közép-lozvai (LM) nyelvjárásában fordul elő *šal'əlti* 'megszúr' (< жалит; Kálmán: 416).

-lat: Kizárólag a tavdai nyelvjárás orosz jövevényigéi mellett fordul elő: *ušnitlateu-* 'vacsoráznak' (< ужинат; Kálmán: 153); *kovat'latil-* T 'megpatkol' (< *ковает; Kálmán: 183).

-ent (-änt): Kálmán Béla szerint (i. m. 111) csak a nyugati nyelvjárás orosz jövevényigéin jelentkezik ez a mozzanatos vogul igeképző (Szabó: i. m. 68): *upitent-* (< обидит; Kálmán: 147); *šal'enti* 'megszúr' (< жалит; Kálmán 235).

c) Műveltető képzők a jövevényigéken:

-l: jōseli K 'kényszerít' (< tat.; Kannisto: 97); *jorli* N 'megvendégel' (< tat.; Kannisto: 93).

-lt (-ėlti ~ -alti): jurpilti N, *jurpėlti* LM 'imádkozik, bevádol' (< *jurbitnį* 'sich verbeugen; beten; bitten; sich bekreutzen'; Rédei: 101). A zürjénből átvett igéről Rédei azt mondja: "Das *-lt-* im Wort ist eine wogulische Neubildung mit dem Kausativsuffix *-lt-* an Stelle des syrj. *t*" (i. m. 17): *paryėlti: χot- ~ χåt-p. [paryalti]* N 'kiporol, leporol' (< *pirkędnį* 'schütteln'; Rédei: 179).

-pt-: A már említett tatár eredetű *jorli* ige ezzel a műveltető képzővel is előfordul az északi nyelvjárásban: *jorlėpti* 'megvendégel' alakban, az előbb említettel azonos jelentésben.

d) Visszaható képzők a jövevényigéken:

-aχti: Zürjén: *kāsėśaχti* N, *kåšäsaχti* LM 'megegyeznek' (N); 'szeretik egymást' (LM) (< *gyžasny: gažaše;* Rédei: 90); *mētėlaχti* N 'bérbe szegődik' (< *medalnį* 'als Lohnarbeiter in Dienst nehmen'); *ähtχati* 'összegyűlik'; *jerχėltaχti* N 'csikorog, vacog'.

-eχti: muśtanėχti LU 'kínlódik' (< *musti* 'kínoz, gyötör'); *tōštaχti* LM 'köszörül' (< *tōsti* LM 'köszörül'); *poårtaχti: päl-poårtaχti* LM 'felforr' < *pårti ~ poårti* LM 'kikölt' (LM még) 'párol'. A szótárban megadott jelentések alapján nincs különbség az oroszból átvett és a továbbképzett alakok között.

-laχt-: primitlaχti LM 'elkezd' < or.; *piñšäitlaχt-* T 'megesküszik' (< венчат; Kálmán: 265).

-χati ~ -khati: kåštkhati LM 'elfedi az arcát' (< z. *kįsnį* 'anziehen').

-eltaχti: sūl'χėltaχti ~ sūl'yėltaχti N 'csörög'. Szabó szerint gyakori visszaható képző az *eltaχti*, amely *lt* kauzatív és *χt* reflexív elemekből áll.

-āli: pēryėlāli N, *pärrėloåli* LM 'forgolódik' (< z. *bergalnį* ' sich wenden, sich drehen'; Rédei: 177).

e) Szenvedő képző a jövevényigéken:

-want-: suwå nt T 'lesz, keletkezik, kezdődik, válik' (< *sunį* 'erreichen, erlangen, einholen'; Rédei: 275).

A zürjén, orosz és tatár jövevényigék a vogulban tehát nemcsak a sokszor emlegetett *l* és *t* képzővel honosodtak meg, hanem néhány más gyakorító, mozzanatos, műveltető, visszaható és szenvedő igeképzőt is felvehettek. Néhány képző esetében az is kiderült, hogy csupán egy adott nyelvjárásra jellemző (l. *-lat-*). A fenti vizsgálatot csupán a deverbális igealakok körében végeztük el, a denominális verbumképzőkkel itt nem foglalkoztunk.

Rövidítések

K = kondai nyelvjárás
LM = közép-lozvai nyelvjárás
LU = alsó-lozvai nyelvjárás
N = északi nyelvjárás
P = pelimkai nyelvjárás
T = tavdai nyelvjárás

Irodalom

Fokos 1953: Fokos Dávid, Jövevényszókutatások. NyK 55: 3–59.
Gombocz 1898: Gombocz Zoltán, A vogul nyelv idegen elemei. NyK 28: 148–184.
Gombocz 1901: Gombocz Zoltán, Az igeszók átvételéről. Nyr 30: 105–109.
Kálmán 1961: Kálmán Béla, Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. Budapest.
Kannisto 1925: Artturi Kannisto, Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen. FUF 17: 1–264.
Kiss 1972: Kiss Jenő, A jövevényigék meghonosítása a finnugor nyelvekben. NyK 74: 299–333.
Kövesi 1965: A. Kövesi Magda, A permi nyelvek ősi képzői. Budapest.
Munkácsi–Kálmán 1986: Munkácsi Bernát–Kálmán Béla, Wogulisches Wörterbuch. Budapest.
Rédei 1970: Rédei Károly, Die syrjänischen lehnwörter im Wogulischen. Budapest.
Szabó 1904: Szabó Dezső, A vogul szóképzés. NyK 34: 55–74, 217-234, 417–457.

The Suffixes of the Loanverbs of the Mansi Language

One part of the loanverbs of the Mansi language became fully adopted in a radical form, namely without verbal suffixes. But these loanverbs without suffixes often have a *-t* at the end of the verb and this is identical with a suffix (in the case of verbs borrowed from the Komi language), with a termination of verbal conjugation (in the case of verbs borrowed from the Russian language) or with a perfect form (in the case of verbs borrowed from the Tartar language). These verbs without suffixes became adapted to the derived verbs of the Mansi language, because the *-t* is a suffix polysem and productive in Mansi. Some borrowed verbs with a wordstem ending in *-m, -r, -s, -j, -l* were identified as verbs with suffixes in Mansi as these consonants function as verbal suffixes there.
There are also loanverbs with a suffix in Mansi. The most frequent is the suffix *-l*. There are also other suffixes which appear with the verbs of the three above mentioned languages: the suffixes of the frequentative verbs (*-aχti, -eχti, -laχt, -χati ~ -khati, -eltaχti; -āli)*, the suffixes of the momentany verbs *(-p, -t, -lt, -lat, -ent)*, the suffixes of the reflexive verbs (*-γ; -γel, -χalt)*; the suffixes of the causative-factitive verbs *(-l, -t, -pt)* and the suffixes of the passive *(-want)*.

Valéria Révay

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
DEBRECEN 1994.

Nuori runous

Riitta UOSUKAINEN

Kukaan ei vaikene, kukaan ei puhu näistä asioista
kuten minä.
(Jouni Inkala. Tässä sen reuna 1992)

Suomalainen nuori runous puhuu nyt omaperäisemmin ja kantavammin kuin pitkiin aikoihin. Runous on astunut näkyville: kahviloihin, kokoontumispaikoille, kaduille. "Viemme runon sinne, missä se on alunperin syntynyt: ihmisten keskelle leirinuotion ääreen", sanoo eräs runoilija. Siinä, missä muinaissuomalaiset kokoontuivat pirtteihinsä ja pihoilleen lumoutuakseen karismaattisten esiintyjien kalevalaisista runoista ja loitsuista, kerääntyvät 1990-luvun nuoret suosittuihin kahviloihin kivisten kaupunkien sydämessä. Näissä tapahtumissa runoilijat lukevat itse tekstejään, ja usein mukana on muusikko, joka improvisoi runoihin sopivaa musiikkia. Syntyy elävä vuorovaikutustilanne, jossa yleisökään ei jää ulkopuoliseksi.

Muunkinlaisia runoiltoja järjestetään. Kirjailijoiden taloon, Villa Kiveen Helsingissä, kokoontuu pari kertaa kuukaudessa runon ystävien piiri, joka myös kutsuu vieraakseen runoilijoita lukemaan omia runojaan. Näissä tilaisuuksissa on kaikenikäisiä kirjailijoita ja kuulijoita. Jokaisella läsnäolijalla on myös mahdollisuus esittää omia runojaan. – Esimerkkinä rakkaudesta runoon mainittakoon vielä Helsingin yliopiston puheopin opiskelijoiden keväiset katu- ja pihatapahtumat. Ohikulkijat saavat pysähtyä runsaan kahvi- ja runopöydän ääreen ja pyytää omaa mielirunoaan henkilökohtaisesti itselleen esitettynä. Tällaisten tilaisuuksien lisäksi järjestetään Suomessa tietysti runsaasti perinteisempiä runoiltoja, ja radiossa on suosittuja runo-ohjelmia, esimerkiksi kuuntelijoiden toiveruno-ohjelma Runo on vapaa.

Mutta miksi runous, jota herkästi pidetään yhteiskunnassa ja kirjallisuudessa marginaalisena ilmiönä, saa nyt yllättäen nuoret – tai ainakin uteliaimmat heistä – niin sankasti liikkeelle, että mitkään tilat eivät tahdo riittää runoiltojen järjestämiseen? Miksi nuoret runoilijat ovat lähtenneet kammioistaan ja tulleet itse paitsi esittämään runoutta, myös puhumaan sen puolesta?

Suomi elää vaikeaa taloudellista kriisiä ja lama-aikaa. Runous on aina ja kaikkialla nostanut päätään tällaisina hetkinä. Se pystyy reagoimaan niin yksittäisen ihmisen kuin yhteiskunnankin tilanteisiin proosaa nopeammin: sen luonteeseen kuuluvat tiiviys ja näkemyksellisyys. Runous leikkaa lasersäteenä ongelmien ytimeen. Se näyttää yhtä aikaa yksilön ja yhteisön, se kiteyttää menneisyyden ja näyttää välähdyksenä tulevaisuuden visiot. Se on ytimekäs keino käsitellä muutoksia, antaa niille sanat.

Aikaamme sanotaan usein persoonattomaksi, kylmäksi ja materialistiseksi. Kun vielä koko maailma kuohuu ja oma yhteiskuntamme kamppailee kiperien ongelmien kanssa, ei eräs nuori runoilija tämän kaiken keskellä turhaan puhu itsestään kaaoksen matkustajana. Runous on kuitenkin vahva keino etsiä järjestystä kaaokseen ja tukevaa tietä eteenpäin. Se on tapa jäsentää itseään, ympäristöään ja maailmaa. Niin kuin eräs runoilija sanoo: Runossa maailma asettuu kielen varaan, paikoilleen.

Runoilloissa ihminen kohtaa ihmisen, kirjailija yleisönsä silmästä silmään. Silloin eivät auta tyhjät puheet, kalskahtavat korulauseet ja yksittäisen ihmisen unohtaminen, joista aikaamme syytetään. Silloin kantaa vain aito ja tosi: mikä tulee sydämestä, menee sydämeen. Vaikeasti hahmotettavassa ja ahdistavassakin ajassamme ihmiset kaipaavat tunnetta siitä, että taide tulee lähelle ja antaa konkreettisia elämyksiä. Kirjallisuus ei ole enää vain kirjoitusta, vaan se saa rytmin, hengen ja ruumiin. Suora esitystilanne on runollekin testi: jos runo toimii siinä, se kantaa yleensä kirjan kansienkin välissä ja jää eloon.

Runoilloissa palataan suomalaisen runouden alkulähteille: kalevalaiseen sanan mahtiin. Turhaan ei uuden runouden yhteydessä puhuta manaamisesta ja loitsimisesta, kalevalaisista runokeinoista. Kyse on vertauskuvasta: nuori runo puhuu nykykieltä ja sykkii ajan hermolla, mutta sanan mahti ja runoilijan karisma ovat samoja kuin satoja vuosia sitten. Hyvät sanankäyttäjät ovat aina sulkeneet kuulijansa lumottuun taikapiiriin: he ovat yhteisöjensä mahtimiehiä ja -naisia. Siksi heillä on myös suuri eettinen ja esteettinen vastuu, mitä omankin aikamme nuoret runoilijat tähdentävät.

On syytä muistaa sekin, että runous ei ole yhteiskunnallisestikaan vähäpätöinen ilmiö. Viron uudessa itsenäisyysliikkeessä olivat runoilijat yhtenä liikkeellepanevana voimana, ja monet heistä ovat itsenäisessä Virossa asettuneet tärkeisiin kulttuuripoliittisiin tehtäviin. Vaikeina aikoina ovat kansojen vapauspyrkimykset usein kiteytyneet juuri runoiksi, sillä tuolloin ovat runot olleet miltei ainoita väyliä vaalia unelmia ja luoda uskoa niihin. Siitä, kuinka runot voivat ahdistavina yhteiskunnallisina aikoina toimia henkisen vapauden soihtuina, on teillä unkarilaisillakin omat kokemuksenne, samoin kuin siitä, kuinka runoilijat ovat muuttuneessa tilanteessa ottaneet kantaakseen yhteiskunnallistakin vastuuta.

Aikamme suomalainen nuori runo etsii koordinaatteja paitsi omasta historiastamme ja kirjallisuudestamme myös koko muusta maailmasta, varsinkin Euroopasta. Sitä kirjoittaa sukupolvi, joka on viettänyt monet opiskeluaikansa kesät matkustellen eri puolilla Eurooppaa. Sille ovat tuttuja eri kansallisuuksista täpötäydet junat ja retkeilymajojen kielisekamelska. Siksi sen runoissa leimahtaa usein kokemus, jossa kielten ja kulttuurien kuilu ylittyy. Esimerkiksi näin:

Budapestissa
sinä kävelit hevoskastanjan alta
vilkutit minulle sormillasi
menin toisen ikkunan ääreen
että näkisin sinut vielä
kahden ihmisen väliin
leijuu kirja taivas

(Teemu Hirvilammi, Viides vuodenaika 1991)

Kielten ja kulttuurien moninaisuudesta puhuttaessa on muistettava sekin, että Suomessa kirjoitetaan runoutta paitsi suomeksi myös ruotsiksi ja saameksi. Sekä suomenkieliselle että suomenruotsalaiselle nuorelle runolle on tyypillistä, että ne ovat kulkeneet kauas 60- ja 70-lukujen usein poliittisesti julistavasta ja mahtipontisesta runoudesta. On

sanottu, että 80- ja 90-luvulla debytoineet eivät enää ajattele systeemien läpi. Sen sijaan he etsivät kielen rajoja ja kirjallisuuden mahdollisuuksia kommunikaatiovälineenä.

Suomenruotsalainen runous on kaikkina aikoina ollut herkkää reagoimaan virtauksiin ja antamaan muotoa sille, mikä on uutta ja elinvoimaista. Loistavin esimerkki tästä on Edith Södergran. 1910-luvun nuori kapinallinen, jonka syntymän satavuotisjuhlaa vietettiin viime vuonna eri puolilla maailmaa. Hänen runoutensa räiskyvän vahva kieli ja suorastaan maaginen intensiteetti eivät ole menettäneet tehoaan. Samoin kuin Södergranille, on tämänkin hetken nuorille suomenruotsalaisille runoilijoille tyypillistä kielen rikas musikaalisuus ja innovatiivisuus. Luonteenomaista monille kirjoittajille on myös runon graafisesti jännittävä, mutta niukka muoto sekä uusien sanojen luominen. Yksilöön keskittyminen on runojen keskeistä tematiikkaa, mutta yksilön kautta aukeavat spiraalina koko maailma ja sen kuva.

Työttömyys on nyt Suomen vakavimpia ongelmia; erityisesti nuorisotyöttömyys on polttavaa. Nuori runo näkee isänmaansa huolestuneet kasvot ja elää sen kriisin omissa nahoissaan. Silti sitä puhuttavat enemmän yksilön ja hänen lähimmän ympäristönsä todellisuus tai koko kosminen avaruus ja ympäristön tila. Joskus elämän ongelmat, esimerkiksi työttömyys, tuntuvat niin lannistavilta, että paras ase niitä vastaan on musta huumori. Runo turvautuu nauruun:

Selailen työpaikkailmoituksia.
Vapaana olisi portinkannattelijan paikka.
Palkkaus on huono, mutta ylenemismahdollisuudet
aina taivaaseen asti.
(Juhani Ahvenjärvi, Hölkkä 1992)

Yksilön ja yhteiskunnan kannalta vaikeina kausina ei ole kuitenkaan palopuheiden vaan tulevaisuudenuskon ja peräänantamattomuuden aika. Kriisi koettelee meistä jokaista, mutta samalla se luo mahdollisuuden muutokseen ja uuden syntymiseen. Kun seisomme jyrkänteen reunalla, kuiluun hyppääminen ei ole suinkaan ainoa vaihtoehto. Meiltä kysytään tahtoa ja taitoa rakentaa silta kuilun yli:

Jyrkänne on oikea paikka kysyä
omaa nimeään.

Se on oikea aika, paikka
vailla historiaa
oikea hetki katsoa, kaikki
nähdä kielen läpi, puhua selvästi
hulluja, nähdä toivottomuuden läpi
ilman turhaa toivoa
ja toivottomuutta.
(Jyrki Kiiskinen, Silmän kartta 1992)

Vaikeina aikoina kysytään kaikilta lujaa luottamusta elämään. Nuori runo kylvää elämänuskon, huumorin ja toivon pieniä siemeniä yleisönsä sydämiin. Niin kuin hyvä runous kaikkina aikoina se uskoo kaiken kritiikkinsäkin takana taiteen ikuisiin arvoihin: kauneuteen, rakkauteen ja hengen voimaan. Kuten eräs nuori runoilija sanoi viime syksynä: "Tässä maailmassa on kaikki jo sanottu ja kirjoitettu. Silti jokaisen sukupolven on sanottava samat arvokkaat asiat uudelleen, jotta tulevat sukupolvet eivät pääsisi sanomaan, etteivät ne merkinneet sille mitään."

Tämän hetken nuoressa runossa leikkaavat ihmisen elämän suuruus ja pienuus sekä kipeys ja kauneus. Runous aidoimmillaan ei jää marginaaliin, vaan se osoittautuu tilaksi, jossa kaikki lopulta kohtaa. Se antaa rakennuspuita niin yksilön kuin yhteisönkin elämää

varten. Sen arvo on siinä itsessään: sanassa, kielessä, totuuden välähdyksessä. Se ei vain kurkota eteenpäin tai anna lupauksia tulevasta, vaan se tulee lähelle ja puhuttelee sekä lukijaansa että kuulijaansa juuri nyt.

Uskomattoman paljon enemmän maisemaa
kuin mikä ikkunasta näkyy purjeita,
menehtyviä
laivoja, aallokkoja,
toinen toistaan ajavia vaahtopäitä.
Minä olen yksin ja nousen
satunnaisen vyöryn päälle,
ratsastan, mistään piittaamatta
piiskaan kevyet purret,
lannistan kokeneet merenkävijät,
usutan sudet raatojen kimppuun.

Kampaan hiuksia kuin kohtaloita,
tähtään kauemmaksi, syvemmälle,
sykytän voimaa siellä missä on
alku, missä ydin.
(Arja Haapio, 1992)

Junge Poesie

In meinem Vortrag, der am Lehrstuhl für Finnougristik der Lajos-Kossuth-Universität zu Debrecen am 18. März 1993 gehalten wurde, habe ich eine kurze Durchsicht über die jungen Lyriker Finnlands aufgrund der folgenden Werke gegeben:

Juhani AHVENJÄRVI: Hölkkä (1992), Maria AUTIO: Valkoinen ruletti (1988), Eva-Stina BYGGMÄSTAR: I glasskärvornas rike (1986), Agneta ENCKELL: Förvandlingar mot morgonen (1983), Rum; berättelser (1987), Falla (1991), Martin ENCKELL: Gud allen (1989), Teemu HIRVILAMMI: Aika tallaa torakat (1977), Niille jotka dallaa sateessa (1981), Joukkohaudassa et ole yksin (1982), Perheet haihtuvat historiaan (1985), Aniksis – kevät (1987), Puisto ilman penkkiä (1989), Viides vuodenaika (1991), Anne HÄNNINEN: Yön tina sulaa aamuun (1978), Auringonlaskun portaat (1980), Tulitemppeli (1982), Sekuntipilarit (1989), Hedelmäntäysi (1991), Jouni INKALA: Tässä sen reuna (1992), Riina KATAJAVUORI: Varkaan kirja (1992), Jyrki KIISKINEN: Runoilija vaaran rinteellä (1989), Sillä ei ole nimeä (1990), Silmän kartta (1992), Tuomas KILPI: Matkalla Siperiaan (1991), Heidi LIEHU: Meillä on silmät (1990), Mitä ei ollut (1991), Lumottu selli (1992), Tittamari MARTTINEN: Savun negatiivi (1991), Arto MELLERI: Schlagerisseppele (1978), Zoo (1979), Ilmalaiva Italia (1981), Mau-Mau (1982), Johnny B. Goethe (1988), Viiden aistin todistus (1990), Elävien kirjoissa (1991), Lauri OTONKOSKI: Mutta kukaan ei enää tiedä (1990), Harmaan koiran rondo (1992), Annukka PEURA: Kaaoksen matkustaja (1989), Satu SALMINIITTY: Aikataika (1981), Paratiisiaavistus (1983), Elämän huoneet (1986), Raottuvien ovien valo (1989), Palava kirja (1991), Merja VIROLAINEN: Hellyyttäsi taitat gardenian (1990), Mårten WESTÖ: Vid trösken (1990), Som om det fanns (1992).

Riitta Uosukainen

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN 1994.

Hány nyelven beszél(je)nek a mordvinok? (A mordvinság megmaradásának esélyei)

ZAICZ Gábor

1. A mordvin nép nyelvi, néprajzi és embertani szempontból közismerten két nagy csoportra oszlik: az oroszországi Mordvin Köztársaság keleti részén, a Szura folyó környékén élő erzákra és a Mordvinföld nyugati vidékein, a Moksa folyó völgyében lakó moksákra. Az erza és a moksa közti nyelvi különbségekre hivatkozva a szovjethatalom első két évtizedében két mordvin irodalmi nyelvet hoztak létre, egy-egy központi erza és moksa nyelvjárást irodalmi szintre emelve.

A belföldi mordvin kiadványok – a hagyományos egyes számú megjelölés helyett – az 1930-as évektől kezdve hol mordvin n y e l v r ő l, hol pedig mordvin n y e l v e k r ő l tesznek említést. A második világháború után a mordvin és orosz nyelvészek a nyelv megjelölésére már úgyszólván kivétel nélkül többes számot használnak (a viszonylag csekély számú ellenpéldára vö. М. Н. Коляденков: Предисловие. In: М. Е. Евсевьев: Избранные труды. Том 4. Основы мордовской грамматики. Саранск 1963. 5. l.; Б. А. Серебренников: История мордовского народа по данным языка. In: Этногенез мордовского народа. Саранск 1965. 237. l.; Р. В. Бабушкина: Некоторые фонетико-морфологические особенности мокшанских личных имен... In: Ономастика Поволжья. 4. Саранск 1976. 162. l.; Д. В. Цыганкин – М. В. Мосин: Эрзянь келень нурькине этимологической словарь. Саранск 1977. 47., 113. l.; А. П. Макаркин (szerk.): Поволжские финны /краткий очерк истории и развития мордовского народа/. Москва 1991. 3., 111. l.; stb.). A korábbi munkák újraközlésekor, régi kéziratok publikálásakor a gyakran már nem élő szerzőnek "idejétmúlt" nézetét nem ritkán a mai szakember kommentárja – s a többes szám helyességének bizonygatása – kíséri (vö. pl. Д. Т. Надькин: Комментарии. In: Проблемы мордовско-русского билингвизма. Саранск 1985. 159. l.).

Külföldön az 1960-as évekig egységesen e g y nyelvként tartják számon a mordvint, de E. Lewy 1965-ben (UAJb. 36: 136), majd három évvel később Erdődi József (Erzamordvin szövegek... Bp. 1968. 10., 221. l.), s nyomukban többen (vö. Zaicz Gábor: NyK 78: 174., 2. sz. jegyzet) olykor – vagy ritkábban: rendszeresen – mordvin n y e l v e k r ő l, azaz erza és moksa nyelvről beszélnek. Napjainkban az e g y mordvin nyelv eszményének Oroszországon kívül (is) vannak hívei (nálunk pl. Keresztes László és jómagam) és ellenzői (pl. a magyar Salamon Ágnes, a finn Merja Salo), néhány elismert szakember pedig nem kíván a kérdésben állást foglalni, noha ezzel olykor némileg önellentmondásba keveredik (vö. pl. Sirkka Saarinen: Sananjalka 33 [1991]: 146., a 3. bekezdés 1. és 7. sora).

Dolgozatomban előbb a két mordvin irodalmi nyelv különbségeit foglalom össze dióhéjban, majd mordvinföldi tapasztalataim felhasználásával teszek néhány közérdekű, a mordvinság megmaradása szempontjából megítélésem szerint kulcsfontosságú megállapítást.

2. Melyek az erza- (E) és a moksa-mordvin (M) irodalmi nyelv közötti legfontosabb eltérések? Felsorolásomban röviden ismertetem az 1990. évi debreceni finnugor kongresszusi előadásomban (vö. Beitrag zur Typologie und Statistik des Erza- und Mokscha-Mordvinischen /eine vergleichende Untersuchung/. CIFU–7/3C: 7–13. l.) elhangzottakat a mordvin fonológia, morfonológia, morfológia és szókészlet különbségeiről a két irodalmi nyelv tekintetében.

Ami a f o n o l ó g i á t illeti, a M irodalmi nyelv fonémarendszere az E-éhoz képest többlethangokat tartalmaz: az *ä* és a redukált *ə* magánhangzót, valamint öt zöngétlen mássalhangzót (*J, L, Ľ, R, Ŕ*). Közismertek az E és a M közti szabályos magán- és mássalhangzó-megfelelések. Azt is régóta tudjuk, hogy a két irodalmi nyelv között az elkülönítő jegyek főképpen hangtani jellegűek, s fonetikai természetű az alaktani és lexikai eltérések többsége is. E hangtani különbségek tapasztalataim szerint nem mennek a kölcsönös megértés rovására, ha az eltérő mássalhangzó- vagy magánhangzó-fonémá(ka)t tartalmazó E és M morféma egyébként anyagilag (etimológiailag) egyezik egymással.

A m o r f o n o l ó g i a területén a két irodalmi nyelv között mindössze a következő különbségek figyelhetők meg (a példaanyag közreadásától itt eltekintek): 1) A toldalékok közül a lativusi *v* ~ *j* az E-ban megőrződött, a M-ban ellenben vokalizálódott. 2) A M-ban törvényszerűen – szóbeli helyzetétől függetlenül – bekövetkezik a dentális zárhangok elíziója, az E-ban viszont csak szóbelseji mássalhangzó-torlódás esetén kerül explozívakiesésre sor. 3) A magánhangzó-harmónia az E-ban korlátozott mértékű, és főleg középső nyelvállású magánhangzót tartalmazó toldalékokban jelentkezik, ezzel szemben a M-ban az illeszkedésnek csak halvány nyomait lehet felfedezni: csupán néhány alsó nyelvállású toldalékból mutatható ki. 4) A M-t általában első szótagi hangsúly, az E-t pedig szabad, bármely szótagot kiemelő szóhangsúly jellemzi.

Az E és a M közti m o r f o l ó g i a i eltérések könnyen és egzakt módon megragadhatók egy modern mordvin leíró nyelvtan (Keresztes László: Chrestomathia Morduinica. Bp. 1990) morfémaanyagának statisztikai feldolgozása révén. Az egybevetés azt eredményezi, hogy az E és a M morfémák legalább 80%-ukban hangalakilag megegyeznek, ill. csupán fonetikai természetű eltérésre utalnak. Anyagi különbözőségük következtében a morfémák csak az alábbi esetekben nem tekinthetők egymás fonetikai változatának (etimológiai megfelelőjének), illetőleg nincs nyomuk a másik irodalmi nyelvben:

I. IGÉK

1. Személyragok:

Indicativus praeteritum 1 (determinatív ragozás)

Subj Pl 2 a) obj Sg 3 E *-ink* M *-śť*

b) obj Pl 3

Imperativus (determinatív ragozás)

Subj Pl 2 a) obj Sg 3 E *-ink* M *-śť*

b) obj Pl 3

2. Képzők:

deverbális		E *-ľe-*	M –

II. NÉVSZÓK

1. Főnévi esetragok:

causativus		E –	M *-nksə*

2. Birtokos személyragok:

nominativus, egy birtok	a) Sg 1	E *-m*	M *-źə*
	b) Sg 2	E *-t/-ť*	M *-ćə*
	c) Sg 3	E *-zo/ -ze*	M *-c*
nominativus	d) Pl 2	E *-nk*	M *-ńťə*
	e) Pl 3	E *-st*	M *-snə*

3. Képzők:

denominális (női név)		E *-ńi*	M *-ŕä*

III. IGENEVEK

particípiumképzők:

a) participium perfectum	E *-ź*	M *-f*
b) agens participium	E *-vt/-vť*	M –

A példaanyagból kitűnik, hogy az anyagukban eltérő alaktani elemek leginkább a birtokos személyragozásban jelentkeznek. Még hozzátehetjük: a determinatív főnévragozásban számos esetben szerkezeti-funkcionális eltérések tapasztalhatók, minthogy a moksa-mordvin – az erzával ellentétben – esetrag helyett jóval gyakrabban használ névutós szerkezetet.

A szókészleti különbségek nyomon követhető például a két kis mordvin etimológiai szótár (Д. В. Цыганкин–М. В. Мосин: Эрзянь келень нурькине этимологической словарь. Саранск 1977; М. А. Келин–М. В. Мосин–Д. В. Цыганкин: Мокшень кялень нюрькяня этимологическяй словарь. Саранск 1981) címszóanyagából kiindulva. Számításaim szerint az erza-mordvin szófejtő szótárban a 902 E címszó közül 685-nek van a M-ban etimológiai megfelelője (75,94%), a moksa-mordvin szótárban pedig 1039 M címszó közül 890-nek az E-ban (85,66%). A címszavaknak tehát átlagosan 80,80%-a a másik irodalmi nyelvben is megvan, és e lexémák anyagi eltérést nem, legföljebb csak fonetikai különbséget mutatnak. – Említést érdemel, hogy a nyelvtanok példaszavaiként hagyományosan közölt mordvin lexémák pl. a határozószói, módosítószói és kötőszói szófajkategóriákban mindössze a következő eltérésekre utalnak: E *ušoso* (M: Ø) 'kívül'; E *už* (M: Ø) 'vajon', E *vana* (M *vov*) 'íme', E *vot* (M *vaga*) 'lám', E *śeχ(ťe)* (M *śembədə)* 'leg-'; E *natoj* (M *nəľńə*) 'sőt', E *mik* (M: Ø) 'még, sőt', E *buťi* (M *kəda*) 'ha'. A két irodalmi nyelv 23 leggyakoribb névmása és húsz legsűrűbben használt névutója között legföljebb csak csekély fonetikai eltérés észlelhető – anyagi nem –, s ez a megállapítás érvényes a tagadószónak és a tagadó segédigéknek, továbbá például a számneveknek E és M alakjára is.

Említett előadásomat értékelve Merja Salo felveti annak lehetőségét (vö. Vir 1990. 466), hogy a lexikai hasonlóságok és különbségek elbírálására az általam alkalmazott eljárásnál hatékonyabb lehet a két irodalmi nyelv leggyakoribb ezer szavának egybevetése. Tekintettel arra, hogy mordvin gyakorisági szótárral egyelőre nem rendelkezünk, ebből a célból statisztikát O. Je. Poljakov 1379 címszóból álló moksa-erza szójegyzékéről készí-

tettem (vö. Атянь-атяньке и синь кяльсна. Саранск 1991. 48–64), egymástól megkülönböztetve 1) a hangalakilag azonos, 2) egymástól csak fonetikailag eltérő, 3) hangtestükben különböző, ill. a másfajta képzés miatt a másik irodalmi nyelvet ismerők számára nehezen vagy egyáltalán nem érthető szavakat. A vizsgálat során hangalaki azonosságot tapasztaltam 519 esetben (37,64%), csupán csekély fonetikai eltérést pedig 598 alkalommal (43,36%), vagyis a szerző szándéka szerint a leggyakoribb mordvin szavakat tartalmazó jegyzék szóanyaga véleményem szerint pontosan 81%-ában tökéletesen érthető a másik irodalmi nyelvet beszélőknek is. A fennmaradó 262 szó (19%) morfológiai, ill. lexikai eltérései viszont – mint azt egy másik, azonnal bemutatandó ellenőrző elemzés is bizonyítani fogja – a mordvin közösségben élők számára nem jelenthetnek megoldhatatlan feladatot.

Ismert, hogy a moksa irodalmi nyelv – fonológiai, ill. helyesírási okokból – nehezebben érthető az erzát beszélők részére, mint fordítva. Ebből következik, hogy egy erza szövegből egy moksa legalább annyit megért, mint egy moksa szövegből egy erza. Hogy ezúttal is egzakt számadatokhoz juthassak, a Mokša című moksa-mordvin irodalmi folyóirat 1993. júliusi számából többé-kevésbé találomra kiválasztottam egy kétoldalas, 1080 szóból álló, mai köznyelvi szöveget tartalmazó interjút (készítette: Grigorij Pinjaszov főszerkesztő, címe: "Лемдемасть ялгакс..."; 51–52), s azt erza-mordvinra "fordittattam" Nyina Kazajeva aspiránssal. Ifjú erza-mordvin munkatársam (akinek segítségét ezúttal is köszönöm) kérésemre megjelölte a számára ismeretlen szavakat a szövegben. Tény: szóban hozzátette, hogy nem teljesen biztos minden egyes moksa végződésben; mindenesetre munkája során viszonylag ritkán kellett moksa-mordvin–orosz szótárt a kezébe vennie: mindössze 45 esetben (ez a szöveganyagnak csupán 4,17%-a) nem volt neki világos a szövegben található moksa-mordvin szóalak (megjegyzendő: a gyakran ismétlődő szavak, mint pl. a mdM *vov* 'nos, íme' csak első két-három előfordulásukkor kaptak aláhúzást). A másik irodalmi nyelv megértésének tehát, s ezt mordvinföldi tapasztalataim is megerősítik, nincsen akadálya sem beszélt, sem pedig írott nyelvváltozat esetén (ugyanígy nyilatkozik Mészáros Edit; vö. A Reguly Társaság Értesítője 6 [1993]: 11).

Összegezésképpen véleményem szerint teljes bizonyossággal elmondható: a mordvin fonológia, morfonológia, morfológia és szókészlet egyaránt arra utal, hogy az erza és a moksa irodalmi nyelv közötti különbségek nem számottevőek, hiszen átlagosan csupán minden ötödik nyelvi jegy egybevetésekor észlelhetünk anyagi eltérést. A s z i n t a x i s területén pedig teljes mértékű a szerkezeti és funkcionális azonosság a két irodalmi nyelv között.

3. A mordvinságnak, a legszétszórtabban élő oroszországi finnugor népcsoportnak – saját köztársaságukban is alig 30%-uk él, s ott is két orosz lakos jut egy mordvinra – a lélekszáma sajnos egyre kevesbedik, a legutóbbi négy évtizedben a csökkenés aránya meghaladta a 10%-ot, s az 1989-es népszámlálás alkalmával már csak 1 154 000 ember tekintette magát mordvinnak, sőt ezeknek is csupán kétharmad része – 67,1%-a – nevezte a mordvint anyanyelvének. A. P. Makarkin úgy gondolja (vö. Поволжские финны... Москва 1991. 107–111): nem a példátlanul nagy területi megosztottság az egyetlen oka a nyelvvesztés egyre gyorsuló tempójának. Az anyanyelv feladásának veszélyei közé tartozik a – nagyobb városokba történő költözés következményeképpen létrejövő – mordvin–orosz (sőt sajátos módon: erza–moksa!) vegyesházasságok nagy száma. A mordvin–orosz és az erza–moksa szülők gyermekeinek már orosz lesz az anyanyelvük, s az

unokák rendszerint nem is értenek mordvinul. A mordvin szülők is általában kizárólagosan orosz tannyelvű iskolába járatják lányaikat-fiaikat, minthogy Mordvinföld közép- és felsőfokú iskoláiban a mordvin fiataltól az orosz nyelvnek ugyanolyan (felső) fokú ismeretét követelik meg, mint az orosz anyanyelvűektől. Ezzel is összefüggheti, hogy 1991-ben a Mordvin Köztársaság 825 iskolája közül csupán 63 általános iskolában folyt mordvin nyelvű (erza vagy moksa) oktatás, s az oktatáspolitika a legutóbbi időszakban sem vett mindig kedvező irányt: 1992-ben például az újonnan megválasztott kulturális miniszter a mordvin nyelv használata ellen foglalt állást. A mordvin anyanyelvű diákok a legutóbbi időkig – sok helyen mindmáig – sajnálatos módon nem ismerkedhettek meg a mordvin történelem, a nemzeti kultúra értékeivel. Nemzeti öntudatuk emiatt rendkívül alacsony fokú, így könnyen kialakulhat bennük a nemzeti nihilizmus érzése. A fiatalok – olykor még ma is – egyenesen szégyellik magukat mordvinnak nevezni, ennélfogva a kérdőívek feldolgozása után a statisztikákba oroszként kerülnek be. Még a *mordvin* népnevet is gyakorta – az oroszok által elterjesztett – csúfnévnek tekintik, s az anyanyelvét egyelőre őrző lakosság, főleg a falvak népe erzának vagy moksának hívja magát és rokonságát.

A felsoroltakból következik, hogy döntő jelentőségű a mordvinság nemzeti öntudatának a növelése. Ez elérhető 1) a mordvin nép történelméről, nyelvéről, hagyományairól, szokásairól készített népszerűsítő munkák kiadásával, s azok eljuttatásával mindenhová, ahol csak mordvinok élnek; 2) régi népi motivumok révén a mordvin nép zenei és dalkultúrájának megszilárdításával; 3) a példát mutató nagy mordvin elődök portréjának megrajzolásával; 4) a rokon finnugor népekkel történő szoros együttműködéssel a kultúra, a gazdaság minden területén. E Makarkin által említett feladatok megoldása terén az elmúlt egy-két évben szép eredményeket mutat fel a mordvin könyvkiadás, népeink között mindinkább erősödnek a kapcsolatok, s a nyelvoktatás is tett egy lépést előre.

Mindezek mellett a nemzeti öntudat növelésének – bár tudva tudom, hogy most ismételten rendkívül kényes témát vetek fel – volna még egy igen hathatós fegyvere: a hetven éve mesterségesen, politikai indíttatással kialakított két irodalmi nyelvből egy ugyancsak mesterséges, de e g y s é g e s mordvin irodalmi nyelvet kellene véleményem szerint formálni. Ha egyszer a két irodalmi nyelv között, mint kimutattam, nem számottevőek a nyelvi különbségek, akkor nem kívánatos, és tudományos szempontból is indokolatlan meghagyni e nyelvi megosztottságot, mely az egységes nemzettudat megizmosodását gátolja, a mordvinság fennmaradásának az esélyeit csökkenti.

A mordvin nép első kongresszusán (Szaranszkban, 1992. március 14–15-én) az erza- és moksa-mordvin résztvevők túlnyomó többsége oroszul szólalt fel, és vitatta meg a mordvin nemzet újjászületésének és védelmének módozatait. Ezen az egyik felszólaló nem egészen egy évszázadot prognosztizált népének, ha az értelmiség jobban beszél oroszul, mint anyanyelvén, és – tehetjük hozzá – az erzák és a moksák legtöbbnyire meg sem kísérlik egymással másképp a kommunikációt, mint orosz nyelven. Sajnos ez a kongresszus nem igazolta, hogy a mordvin értelmiségben él valamiféle közös nemzettudat, sőt az indulatok az erzák és a moksák között annyira eluralkodtak, hogy a szem- és fültanú "kívülálló a vität hallgatva úgy érezhette, mintha olyan történelmi pillanat részese lenne, amikor szeme előtt fejeződik be egy nép kettéosztódási folyamata" (Mészáros Edit: A Reguly Társaság Értesítője 6[1993]: 11–12). Ilyen körülmények között azt a kongresszusi határozatot, mely szerimt az erza- és a moksa-mordvint az orosz mellett a Mordvin Köztársaság hivatalos állami nyelvévé kell tenni, tudtommal azóta sem iktatták törvénybe. Az

1990-ben megalakult, a mordvin nyelv és kultúra fennmaradásáért küzdő két intézményre: a Vajgel' (Hang) nevű Mordvin Nyelvtudományi Társaságra és a Mastorava (Földanya) nevű politikai szervezetre rögös út vár tehát, hogy nemzetmentő tevékenységüket sikerrel tudják folytatni.

A mordvin kollégák egy része nem látja ma időszerűnek a két mordvin irodalmi nyelv tudatos közelítését. Az erza és a moksa merev elválasztásának egyenes következménye napjainknak az a gyakorlata, hogy ha például egy erza-mordvin előadó külföldön ismerteti – mordvin nyelvjárások címen – a népnyelvi sajátosságokat, akkor tájékoztatójában automatikusan kizárólag az erza dialektusokról tesz említést. A mordvinság mai küzdelmeiről, szemléletmódjáról szólva Salamon Ágnes nem minden alap nélkül állapíthatja meg: "Ma még távoli céljuk egy svájci mintára szerveződő, a jelenleginél önállóbb Mordóvia létrehozása, ahol nemcsak az erzák és a moksák, hanem a területen élő tatárok, baskírok, csuvasok, oroszok és más nemzetiségűek is együtt alkotnának államot és nemzetet" (FUD 2[1991]: 207).

4. 1993 április-májusában, mordvinföldi oktató- és kutatóutamon én a következő tényekkel szembesültem.

1) Mordvinföld fővárosában, Szaranszkban csak igen szűk kör beszél egymással mordvinul: az erzák az általuk ismert erzákkal, s a moksák az ismerős moksákkal. Tekintettel arra, hogy az emberekbe belesulykolták: a) eleve csupán orosz nyelven lehet érvényesülni, b) az erza és a moksa k é t nyelv, ezek beszélői így nem is érthetik egymást, például az erza-mordvin a moksa-mordvinnal rendszerint nem hajlandó anyanyelvén beszélni. Mivel pedig a felmérések szerint, ha egy nyelvi kisebbség százalékos aránya nem haladja meg a 15%-ot, akkor az a kisebbség nyelvileg halálra van ítélve, Szaranszkban – és más mordvinföldi városokban – a helyzet rendkívül kritikusnak mondható, hiszen itt a lakosságnak éppen 15–15%-a lehet erza és moksa.

2) A mordvin nyelv oktatása a Mordvin Köztársaságban csak alapfokon, az általános iskolákban folyik. A tankönyvek a legutóbbi időkig nem törekedtek arra, hogy – pl. rövid szövegek közreadásával – a másik mordvin irodalmi nyelv leggyakoribb szavait is ismertessék a tanulókkal, és ezzel azok megértését nagymértékben megkönnyítsék, s értesüléseim szerint az erza-mordvin szerzők többsége ma is idegenkedik a tankönyvekben moksa-mordvin anyagrészek közlésétől. A középiskolák 10–11. osztályában mordvin nyelvoktatás sehol sincs, és a szaranszki egyetemen is csupán a mordvin szakos – továbbá 1992 óta: a finnugor szakos – hallgatók ismerkedhetnek meg a sajnálatosan kettéválasztott erza és moksa tanszéken a n y a n y e l v ü k ö n nyelvük rendszerével és történetével (az anyanyelvi szakra felvételt nyert hallgatók száma 30–30, az első éves finnugor szakos hallgatóké pedig 10–10 lehet a két tanszéken). A főváros tanárképző főiskoláján is csak az – itt egységes – anyanyelvi tanszéken a m o r d v i n a tanítás nyelve, mindenütt másutt az egyetemeken és a főiskolákon oroszul folyik az oktatás. Megjegyzést érdemel: a moksa-mordvin egyetemi oktatók arról panaszkodnak, hogy az erza-mordvin kollégák nem kívánnak velük együttműködni, s ezzel magyarázható például, hogy az ő összehasonlító erza–moksa óráikra erza hallgatók nem járnak.

3) Még mordvin, sőt erza–erza, ill. moksa–moksa értelmiségi (köztük nyelvész, nyelvtanár stb.) szülők gyermeke is jóval gyengébben tanul meg Szaranszkban anyanyelvén, mint oroszul, mert otthon rendszerint sajnos nem a mordvin beszéd dominál. Hogyan is mondtam 1993. április 20-án az egyik szaranszki általános iskola erza-mordvin tanárai-

nak és tanulóinak? *"Źardo mon pačkoďiń Saransk ošov, jutiń ošoń uľćaľńeva, eźiń maŕa eŕźań di mokšoń vajgeľ. Ťe moń kojse beŕan, veď koda mon sodan, eŕźaľńeďe di mokšoľńeďe Saransk ošso malav kavsońgemeń tišča. Buľi tiń a karmatado tonavtomo ejkakšonk ťiŕiń keľse, to tink nućkank źardojak a maŕasiź ťiŕiń keľenk, i mastor langstońť ovše jomiť ńeť mazij keľńe"* (vagy: *mazij mokšeŕźań keľeś*). – Amikor Szaranszkba értem, s a város utcáin sétáltam, nem hallottam erza és moksa hangot. Ez véleményem szerint rossz, mert úgy tudom: alig nyolcvanezer erza és moksa él Szaranszk városában. Ha ti nem anyanyelveteken fogjátok tanítani gyermekeiteket, akkor unokáitok soha sem hallják többé anyanyelveteket, és a földről teljesen kipusztul[nak] ez[ek] a szép nyelv[ek]. (Elhangzott a TV2 április 27-i adásában.)

4) A Szaranszkban fogható két központi televízióműsor egyike, a TV2 hétköznap délutánonként alig egy-két órában sugároz anyanyelven műsort, és ráadásul: hogy hétfőtől péntekig, mondjuk du. 5 és 7 között mikor van mordvin – mikor erza, mikor moksa –, mikor pedig orosz műsor, az előzetesen tudtommal sehol sincs pontosan jelezve. Az adások nyelve ugyan állítólag kiderül az újságárusnál – elvileg – kapható rádió- és televízióműsorból, de én efféle hetilappal a Szaranszkban eltöltött közel két hónap alatt nem találkoztam. A tévénézőnek tehát akarva-akaratlanul gyakran orosz nyelvű összekötő programokat kell végigülnie, miközben az anyanyelvi műsort várja a képernyő előtt.

5) A mordvin fővárosban – néhány *kši* 'kenyér', *lovso/lofcə* 'tej' felirattól eltekintve – a feliratok, az információk kizárólag orosz nyelvűek. Vannak ugyan erza és moksa napilapok, irodalmi és ifjúsági folyóiratok (Эрзянь правда / Мокшень правда, Сятко / Мокша, Чилисема / Якстерь тяштеня), de azokat – mivel a városi emberek hozzászoktak az oroszhoz, a fiatalság meg jóformán csak azt ismeri – viszonylag kevesen olvassák. A szaranszki Mordvin Könyvkiadó mindenesetre az elmúlt néhány évben számos kitűnő művet adott ki anyanyelven, s remélhetően van megfelelő olvasótábora is, mert e kiadványok nagy részének a helyi könyvesboltokban hamar nyoma vész, s a könyvek megjelenéséről magam is csak bibliográfiákból, ill. a kiadó munkatársaitól kapott ajándékkötetek alapján szerezhettem tudomást. (A kiadó a gyermekek részére örvendetesen kezd már kis moksa és erza szövegeket egyaránt közölni, ilyen pl. a "háromnyelvű" Содак мезе тя/Угадай-ка/ Содак мезе те" című találóskérdés-gyűjtemény [Szaranszk 1992], melyből az ifjúság – többek között – összehasonlíthatja az erza és moksa irodalmi nyelven írt mondókákat.)

6) A mordvin nyelvű színház sajnos igen mostoha körülmények között tengeti életét. Az ún. "Nemzeti színház" épületében, pontosabban az épület egy kis helyiségében csak időnként kerül sor moksa- vagy erza-mordvin stúdióelőadásra, de hogy pontosan melyik irodalmi nyelven és mikor, arról a portán ügyeletet teljesítő személy sem tud számot adni (olykor az előadás címe alapján arról sem lehet felvilágosítást kapni, hogy az erzául vagy moksául fog-e elhangzani), a teljes színházi repertoárról és az elkövetkező hetek-hónapok műsoráról pedig nyomtatott – vagy akár kézzel írott – tájékoztató nem létezik.

Ma a mordvinföldi m o r d v i n számára is – ahol a köztársaság lakóinak 57–60%-a orosz, 32,5%-a mordvin (moksa és erza), 5%-a tatár – az a természetes, hogy oroszul beszél, oroszul tanul, orosz nyelvű híreket hallgat, orosz nyelvű sajtóterméket, könyvet olvas, orosz nyelvű színházba, moziba jár. Vagy a fiatal erza-mordvin költőt, Alekszandr Arapovot idézve: "Эрзянь масторсо телетне – рузонь, / Моротне – рузонь, /

Сёрматне – рузокс, / Ансяк лайшемась эсенек." [Mordvinföldön a tél orosz, / A dal orosz, / Az írás orosz, / Csak a sírás a miénk.]

5. A mordvinság jelenlegi helyzetét röviden összegezve úgy látom, hogy napjainkban a mordvin nép – minden bizonnyal utolsó alkalommal a történelmében – választút előtt áll. Ha a mordvin értelmiség, köztük az egyetemek és a főiskolák tanárai és hallgatói az egységes mordvin nemzeti tudat jelentőségét a mordvin nép és nyelv fennmaradásának érdekében felismerik, akkor egyúttal az azt elősegítő egységes nemzeti nyelv mellett törnek lándzsát. A Vajgel' 1990. novemberi alakuló ülésén A. P. Feoktyisztov már konkrét javaslatokat is tett a nemzeti nyelv egységesítése céljából. Én a magam részéről úgy látom, hogy ha a mordvin fonológia az e r z a irodalmi nyelv alapján egyszerűsödik, az irodalmi nyelvek fő lexikai eltérései pedig szinonimikus különbségeknek tekintendők, akkor csupán a morfológia okozhat megoldandó – igaz, fogas – kérdéseket (szintaktikai eltérések nincsenek). Nem tartanám kizártnak azt a lehetőséget, hogy az egységesítés az alaktan területén is elsősorban az erzából kiindulva történne meg.

Három esztendeje Feoktyisztov indítványa nem aratott osztatlan sikert, a témát akkor nem mindenki sorolta a legégetőbb feladatok körébe. 1993 decemberében azonban, amikor az egységes mordvin helyesírási normák kialakításának kérdéskörében önálló konferenciát rendeznek Szaranszkban, igenis van helye e kérdés újabb, nyomatékos felvetésének. Ha majd az erza és a moksa saját anyanyelvjárásán – nem pedig oroszul – fog egymással társalogni (mint pl. a dán, a norvég és a svéd is angol helyett anyanyelvén fordul skandináv nyelvrokonához, udvariasan a másik irodalmi nyelvből ismert szavakat alkalmazva), ha majd a televízió, Ukrajnától a Csendes-óceán partvidékéig vehető mordvin nyelvű műholdas adásában, az alig néhány hónapnyi ismerkedés-megszokás elmúltával jó egymillió mordvin számára érthető nyelven fog szólani, ha majd az iskolákban, az egyetemeken és főiskolákon, egy sor intézményben az erza és a moksa nem lesz egymástól hermetikusan elzárva, akkor teljes határozottsággal kijelenthető: a mordvin nyelvnek, és ami ezzel szorosan összefügg, a mordvin népnek v a n jövője. Ahogy 1990-ben elhangzott finnugor kongresszusi előadásomban is utaltam már rá, éppenséggel az 1993. decemberi szaranszki nyelvészkonferencián részt vevő kollégák is lehetnek egy mordvin nyelvművelő-nyelvvédő mozgalomnak az elindítói és mozgatói. Magától értetődik, hogy mindenekelőtt a beszélt népnyelv alapján lehet és kell az egységesítendő mordvin irodalmi nyelvet gazdagítani, a nyelvjárások ősi szókincsének, a rokonértelmű szavaknak, továbbá belső szóalkotásoknak (a szóképzéseknek, szóösszetételeknek stb.) felhasználásával, s a szaknyelvek terminológiájának kialakításakor is kerülendők az idegen (orosz) jövevényszavak, amennyiben a mordvin dialektusokban vagy nyelvemlékekben eredeti szóelemeknek is van nyoma. E téren jó példával jár V. Sz. Scsemerova közelmúltban napvilágot látott Эрзянь-рузонь валкс. Русско-эрзянский словарь (Szaranszk 1993) című purista kétnyelvű szótára. Újabb lépésként pedig véleményem szerint hézagpótlónak ígérkeznek a végre az orosz nyelv kiiktatásával megszerkesztett, kiadásra váró erza–moksa és moksa–erza értelmező kéziszótárak.

Ha a mordvin értelmiség e nyelvvédő-nyelvújító tevékenységnek – a nyelvin túl – tudománypolitikai, sőt túlzás nélkül: n e m z e t m e n t ő jelentőségét maga is felismeri, nyilván szívesen vállalkozik egy effajta, megfelelően és átgondoltan előkészítendő misszióra. Az oroszok, törökök és más népek tengerében élő, ma még harmadik legnépesebb finnugor közösségnek, a mordvinságnak a jövője, ha a nép maga is akarja, talán mégis-

csak reményekre jogosíthat, amennyiben a hatalmas, kontinensnyi területen megtelepedett mordvinok egymással kizárólag anyanyelvükön beszélnek. Mindebben egy megegyezésen alapuló, egységes mordvin irodalmi nyelv kialakítása, mely nyelvforma egyben megszüntetné az egységes nemzettudat megerősödését gátló nyelvi megosztottságot, jelenthetné a hatékonyság, az eredményesség biztosítékát.

*

A nyelvpolitikai helyzetre jellemző, hogy jelen cikk orosz nyelvű változata – a szerző kérése ellenére – nem hangozhatott el a Szaranszkban, 1993. december 17–18-án tartott mordvin anyanyelvi konferencián. – *A szerk.*

Wieviel Sprachen sollen die Mordwinen sprechen?
(Die Fortbestandsmöglichkeiten der Mordwinen)

Der Verfasser faßt zuerst die Unterschiede zwischen den beiden mordwinischen Literatursprachen kurz zusammen, dann macht er unter Aufgebot seiner Erfahrungen in der mordwinischen Republik einige wichtige Feststellungen, die hinsichtlich des Fortbestandes der Mordwinen bedeutungsvoll befunden werden können.

Nach der Vergleichung der Phonologie, Morphonologie und Lexik der beiden Literatursprachen konstatiert er, daß es keine bedeutenden Unterschiede zwischen ihren Systemen gibt: neben den Übereinstimmungen und den kleinen phonetischen Differenzen kann man nur bei der Vergleichung jedes fünften Sprachelementes (20%) materielle (morphologische, etymologische) Differenze finden. Unter diesen Umständen ist es unerwünscht und in wissenschaftlicher Hinsicht unbegründet, die sprachliche Zweiteilung, die die Festigung des einheitlichen Nationalbewußtseins behindert und die Möglichkeiten des Fortbestandes der Mordwinen vermindert, zu belassen.

Deshalb sollte man nach der Meinung des Verfassers aus den beiden Literatursprachen, die vor 70 Jahren künstlich, wegen politischen Gründen geschaffen wurden, eine ebenso künstliche, aber einheitliche mordwinische Literatursprache zustandebringen. Wenn sich die mordwinische Phonologie aufgrund der erzanischen Literatursprache vereinfachen könnte und die wichtigsten lexikalischen Unterschiede der heutigen Literatursprachen zum Ausdruck synonymischer Differenze gebraucht werden könnten, könnte nur die Morphologie Probleme verursachen. (Zwischen den beiden Dialekten gibt es nämlich keine syntaktischen Unterschiede.) Vorerst müßte man die zu vereinheitlichende mordwinische Literatursprache aufgrund der gesprochenen Volkssprache bereichern, unter Berücksichtigung des uralten Wortschatzes der Dialekte, der Synonyme und der inneren Wortbildungsarten (Wortbildung, Zusammensetzung). Beim Schaffen der Terminologie der Fachsprachen sollte man die fremden (russischen) Lehnwörter meiden, wenn die Spuren der ursprünglichen Wortelemente in den mordwinischen Dialekten und Sprachdenkmälern vorhanden sind.

Die Zukunft der Mordwinen, die in einem Gebiet von der Größe eines Kontinents leben, kann uns auch trotz der nicht zu günstigen, in Saransk gemachten Erfahrungen zu einigen Hoffnungen, zu vorsichtigem Optimismus berechtigen, wenn das Volk es selbst auch wünscht, wenn die Erza und Mokscha miteinander nicht russisch, sondern in ihrem eigenen Dialekt sprechen.

Gábor Zaicz

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN 1994.

Ismertetések – Rezensionen – Katsaukset – Рецензии

H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch

Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Unter Mitarbeit von Hans-Hermann Bartens, Aleksandr Feoktistow und Grigori Jermuschkin bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki. – Bd. I (A–J). 1990. – Bd. II (K–M). 1992. – CV + 1305 l. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII/1–2, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 59)

A Helsinki Finnugor Társaságnak és a Nyelvtudományi Kutató Központnak, valamint az Orosz Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének közös kiadásában megjelenőben van Heikki Paasonen négy kötetesre tervezett, etimológiai utalásokat is tartalmazó mordvin nyelvjárási szótára. Az eddig kiadott két kötet mellett – értesüléseim szerint – 1994 áprilisa óta a harmadiknak anyaga is nyomdában van, és a befejező kötet munkálatai is előrehaladott stádiumba jutottak. A teljes mű megjelenése után szándékomban áll részletes ismertetést írni e mordvinisztikai és egyúttal finnugor lexikológiai vonatkozásban is korszakos jelentőségű munkáról. Mindazonáltal úgy érzem: debreceni finnugrisztikai sorozatunknak – elsősorban mordvin tematikájú dolgozatokat tartalmazó – 3. kötete különös alkalmat szolgáltat arra, hogy a hazai szakembereknek, érdeklődőknek – ha némi késéssel is – legalábbis felhívjuk a figyelmét a hosszú évtizedek óta várt szótári munkában ilyeténképpen előállt örvendetes fordulatra.

A hatalmas anyagot végleges formába öntő főszerkesztő, Martti Kahla az első kötet német és orosz nyelvű előszavában (VII–IX; XIX–XXI) röviden összefoglalja a szótár keletkezésének közel egy évszázados történetét. A mordvin nyelvjárási szóanyagot Paasonen és nyolc, mordvin anyanyelvű munkatársa 1889 és 1912 között gyűjtötte. A feldolgozatlanul maradt terjedelmes lexikológiai anyagot, hosszú évekkel a nagy finn nyelvtudós halála (1919) után – Paavo Ravila javaslatára – Kaino Heikkilä vette gondozásába. Az egyébként keveset publikáló Heikkilä magiszter életének – 1936-tól, 1971-ben bekövetkezett haláláig – meghatározó elemévé vált Paasonen kéziratos anyagának kiegészítése, ellenőrzése, a szócikkek véglegesítése, mindez párosulva a szótár szerkezetének, a szócikkek szóbokrosítás szerinti elrendezésének kidolgozásával. Az 1970-es évek első felében Hans-Hermann Bartens (1970–1973), majd Raija Bartens (1973–1975) folytatta az ellenőrző, ill. az egységesítő munkát. 1981 óta folynak a szótári anyag kiadásának munkálatai Martti Kahla vezetésével, majd a végleges kézirat felülvizsgálatába két kitűnő, mordvin anyanyelvű nyelvész kollégának, A. P. Feoktyisztovnak és G. I. Jermuskinnak a bevonásával, akik az átírás és a helyesírás, a jésítés és a redukált hangok jelölése, az orosz jelentések megadása és kiegészítése terén nyújtottak és nyújtanak rendkívüli segítséget.

A kiadó előszavát a szótár használatát megkönnyítő, ugyancsak kétnyelvű tájékoztató követi (X–XVIII; XXII–XXX). Ebből többek között megtudhatjuk, hogy a mordvin nyelvjárási szótár a szóbokrosítás alapján történő rendezői elvet – nyilván gyakorlati okokból – akkor is követi, ha a képzés már az átadó (orosz) nyelvben megtörtént, noha – tehetjük hozzá – pl. a *duχ* címszó alatt szereplő *duš* és *duša*, ill. *dušoj* voltaképpen különkülön átvételek az oroszból. A címszó erza és – amennyiben nincs erza – moksa szóalak egyaránt lehet, az erza adatok következésképpen megelőzik a moksákat. A két fő nyelvjáráscsoporton belül az egyes tájszavak felsorolásának rendje ugyancsak Heikkilä elgondolását tükrözi. A címszavak mordvin származékai szigorúan meghatározott sorrendben (vö. XI, ill. XXIII) követik egymást. A szójelentések németül és – gyakran a szerkesztők utólagos, szögletes zárójeles kiegészítéseként – oroszul is meg vannak adva. Ezek után találhatók a Paasonen följegyezte, de még közöletlen, vagy az ő általa, ill. munkatársai által publikált (vö. JSFOu 9 és 12 [1891–94]; MSFOu 77, 81, 84, 91, 161, 162, 176, 178 [1938–81]) szövegek példamondatai.

A minden részletre kiterjedő szerkesztési utasítás után A. P. Feoktyisztov orosz nyelvű összegzése áll (LX–LXXXVI) az erza- és moksa-mordvin nyelvjárási sajátosságokról (Angela Plöger német fordításában: XXI–LVII). A mordvin nyelvjáráscsoportok, különösen a moksa taglalása során a moksa-mordvin szerző érdekes megállapításokat tesz a Paasonen-anyagra vonatkozóan is (vö. XXXIII–XXXIV = LXII, XLII = LXXI, LV = LXXXIV, LVII = LXXXVI), és a rejtélyes soksa (kevert erza) nyelvjárás jellemzőit az elsők között foglalja össze (XLI–XLII = LXX–LXXI; – vö. korábban: A.V. Jakuskin: OMdD 1 [1961]: 197–293, 3 [1963]: 49–82; legújabban: D. V. Cigankin: FUD 3: 7–10). Feoktyisztov tanulmányához szemléltetőanyag is kapcsolódik: a mordvinok lakta területek térképe Paasonen négy kutatóútjának (1889–90, 1890, 1898–99, 1901) útvonalát is bemutatja, egy másik térkép pedig a mordvin nyelvjárások földrajzi megoszlását ábrázolja, megkülönböztetve egymástól 1) a moksa-mordvin, 2) az erza-mordvin, 3) a kevert mordvin és 4) az erza-mordvin hatásnak kitett moksa-mordvin nyelvjárásokat (vö. LVIII–LIX).

A mordvin nyelvjárások jegyzéke (LXXXVIII–XCIX) összesen 209 – rendszerint kis hatósugarú, gyakran csak egy falu nyelvére szorítkozó – erza- és moksa-mordvin tájszólás rövidítésük szerint rendezett listáját adja meg, nagyjából egyenlő arányban képviselve a két fő nyelvjáráscsoportot. Különös érdeklődésre tarthat számot néhány olyan rövidítés, mely erza, ill. moksa nyelvjárásként is fel van sorolva (vö. E:Gor és M:Gor, E:Kard és M:Kard, E:Leb és M:Leb, E:Sar és M:Sar, E:Sarat és M:Sarat, E:Simb és M:Simb, E:Tamb és M:Tamb, E:Temn és M:Temn).

Az általános rövidítések jegyzéke (C–CIII) etimológiai értékű rövidítéseket is közöl, mind a rokon nyelvek (különösen a "tscher.") és az átadóként számba jöhető (iráni, török, orosz) nyelvek vonatkozásában, mind pedig a mordvin belső keletkezésű szavakkal kapcsolatban (ez utóbbiakra vö. "Ableit.", "dem.", "deskr.", "kontam.", "onomat.", "Par.-Wort", "Redupl." stb.).

A szakirodalmi rövidítések jegyzéke (CIV–CV) elsősorban Paasonen munkásságához – azaz a szótárhoz – kapcsolódó, rendszerint régebbi forrásokra utal.

A szótár eddig közzétett első két kötetének összesen 1305 lapján a mordvin ábécé betűrendjében (vö. XVIII = XX) az A-tól M-ig kezdődő szavak (családostul) találhatók, a tájékoztatómban már közölt rend szerint: a bőségestől a hapaxig a legkülönfélébb mérté-

kű nyelvjárási adatolással, német és orosz nyelvű értelmezéssel, gazdag példamondat-anyaggal és azok német fordításával. A szócikkek végén Paasonen és a szótári anyagot feldolgozó munkatársak rendszeresen felhívják a figyelmet az orosz és török jövevényszavakra, de bizonyos rokon (cseremisz) és iráni nyelvi adatokra vonatkozóan is előfordulnak szórványos utalások. Az etimológiai jelzésekben Paasonen a kresztomátiájának szójegyzékében alkalmazott gyakorlatot követi; a szögletes zárójelek között megadott szófejtési kísérletek - a kiadó szíves szóbeli tájékoztatása alapján – nem tőle származnak, ezek K. Heikkilä, H.-H. Bartens, M. Kahla és A.P. Feoktyisztov megjegyzései.

Reméljük, hogy a mordvin lexikográfia történetében e korszakhatárt jelentő munkának harmadik kötete legkésőbb 1995-ben, a jyväskyläi finnugor kongresszus tiszteletére megjelenik, s az utolsó kötetre sem kell aztán két-három évnél tovább várni. A szövegszerkesztővel készült szótár számítógépes német és orosz jelentésmutatóját a tervek szerint Juhani Lehtiranta állítja majd össze (Kahla szóbeli közlése). Számítógéppel különösen ajánlható a legkülönfélébb szóföldrajzi, szógyakorisági stb. statisztikák igen izgalmas eredményeket, arányokat sejtető mutatóinak összeállítása is.

1971–72-es finnországi tanulmányutamon nem állt már módomban K. Heikkilä magiszterrel és az ő irányításával készülő Paasonen-szótár kéziratával behatóbban megismerkedni. Másfél, majd jó két évtizednek kellett ezután eltelnie ahhoz, hogy M. Kahla szívességéből (személyesen, ill. Maticsák Sándor közreműködésével) a kéziratba újólag betekinthessek, ahhoz pedig Heikkilä halála után mintegy húsz esztendőnek, hogy kiadó főszerkesztői tevékenységének köszönhetően a Paasonen–Heikkilä-szótár napvilágot láthasson. A befejező kötet kiadását követően – ismétlem meg a bevezető sorokban már leírtakat – behatóan elemző értékelést kívánok készíteni a szótárról – Feoktyisztov nyelvjárási csoportosításától a szócikkek felépítéséig, dialektológiai és szófejtő részeinek taglalásáig. De annyit már most leszögezhetek, hogy a Mordwinisches Wörterbuch puszta megjelenésével a mordvin nyelvészeti kutatások egyik alapművévé válik, s hangtani, sőt alak- és képzéstani tanulmányoknak ugyanúgy kiindulópontja lehet, mint nyelvjárási és etimológiai vizsgálódásoknak.

Zaicz Gábor

Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen
(Hrsg. Loránd Benkő; Red. Károly Gerstner, Antónia S. Hámori, Gábor Zaicz)
Band I (A–Kop). Akadémiai Kiadó, Budapest 1993. L + 1–794.

Az új magyar etimológiai szótár (Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen, röv. EWUng) A magyar nyelv történeti–etimológiai szótárára (TESz) épül, ennek szerves folytatója. Magába foglalja az etimológiai kutatások mindazon eredményeit, amelyek az 1961-ben elkezdődött munkálatokat, majd a három kötet és mutató megjelenését (1967–1976; 1984) követően születtek. A szótár szerkesztői és munkatársai Benkő Loránd vezetésével 1982-től folyamatosan, nagy ütemben dolgoztak és dolgoznak a német nyelvű monumentális munka megjelentetésén.

Az előszóban és a szótár használatához készített útmutatóban a szerkesztők dióhéjban ismertetik a magyar nyelv történetét, az etimológiai szótárelőzményeket, és körültekintően indokolják az új mű kiadásának okait és céljait.

Az etimológiai szótár használója előtt hamar kitűnnek a TESz-hez képest végrehajtott változtatások. (Az elvekre vö. Zaicz: Benkő-Emlékkönyv 655–659.) A szócikkek határozottabbak, tömörebbek lettek. A helykihasználást példásan gazdaságos, a rövidítések célszerűek és következetesek, az olvasó így igen könnyen megbarátkozik az adatdús kötetekkel.

A címszavak tára némileg eltér a TESz-től, ugyanis nem mindig a legegyszerűbb alakváltozat szerepel címszóként, hanem sokszor az a származékszó, amelynek a legrégebbi első előfordulása adatolt. E tekintetben az új szótár előrelépést jelent, hiszen számos új forrás (pl. az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár eddigi kötetei, a Documenta Hungariae Antiquissima stb.) tett hozzáférhetővé újabb, a TESz-ben szereplőnél régebbi adatot. A címszók bokrosítása logikus, az újabb keletű összetett szavak is szerepelhetnek címszóként. Szemléletes újításnak számít, hogy a nem köznyelvi címszavakra szimbólumok utalnak, és ragozási kód is található a nem magyar anyanyelvű olvasók számára. Az új szótár számításaim szerint csaknem ezerrel kevesebb címszót fog tartalmazni, felvesz viszont sok olyat is, amely a TESz-ben nem szerepelt.

A legfontosabb adatokat, alakváltozatokat, ezeknek forrásait követik a szójelentések, majd a szó eredetének kérdésében a szerkesztőbizottság állásfoglalása. Az etimológiai részt a bizonyítóanyag zárja: az ősi szavak esetén a legfontosabb rokon nyelvi megfelelők, kölcsönszók esetén az átadó nyelvi alakok következnek. Ezt a részt kiegészítik a megjegyzések, utalások más címszavakra, korábbi nézetek rövid cáfolata stb.

A szócikket az irodalomjegyzék zárja. A legfontosabb forrás rendszerint a TESz, ezért, ha ehhez képest nincs változás, csak erre található utalás, minden egyéb esetben a TESz után ennek megjelenése óta végzett kutatások legfontosabb szakirodalma áll.

Az első kötet (három füzet) 4745 címszót tartalmaz *(a- ... koppant)*. A címszavak eredet szerinti megoszlása – kissé mechanikus és egyszerűsített – számítás szerint a következő táblázatban látható:

betű	**A, Á**		**B**		**C**		**Cs**		**D**		**Dzs**		**E, É**	
ősi	34	8,37	7	1,14	0	–	15	4,36	6	1,84	0	–	31	9,90
innováció	132	32,51	189	31,03	55	29,72	183	53,19	83	25,53	0	–	164	52,39
iráni	1	0,21	0	–	0	–	0	–	0	–	0	–	2	0,63
török	15	3,69	58	9,52	0	–	24	6,97	17	5,23	1	20,00	10	3,09
szláv	22	5,41	75	12,31	7	3,78	43	12,50	33	10,15	0	–	10	3,19
német	24	5,91	80	13,13	58	31,35	17	4,94	31	9,53	1	20,00	25	7,98
latin	81	19,95	23	3,77	30	16,21	3	0,87	64	19,69	0	–	37	11,82
neolatin	11	2,70	29	4,76	10	5,40	14	4,06	17	5,23	0	–	5	1,59
nemzetközi	65	16,00	89	14,61	11	5,94	10	1,90	41	12,61	2	40,00	17	5,43
cigány	1	0,21	1	0,16	1	0,54	5	1,45	4	1,23	0	–	0	–
egyéb	16	3,94	16	2,62	8	4,34	8	2,32	3	0,92	1	20,00	5	1,59
ismeretlen	15	3,69	42	6,89	12	6,48	22	6,39	26	8,00	0	–	7	2,23
címszó össz.	406	100%	609	100%	185	100%	344	100%	325	100%	5	100%	313	100%

betű	F		G		Gy		H		I, Í		J		(K)	
ősi	73	13,79	0	–	5	6,41	68	13,17	16	7,27	8	8,42	20	2,49
innováció	205	38,75	92	28,93	25	32,05	266	51,55	96	43,63	42	44,21	237	29,55
iráni	0	–	1	0,31	0	–	2	0,38	1	0,45	0	–	0	–
török	2	0,37	4	1,25	26	33,33	7	1,35	11	5,00	2	2,10	47	5,86
szláv	5	0,94	51	16,03	0	–	23	4,45	12	5,45	10	10,52	92	11,47
német	96	18,14	45	14,15	5	6,41	58	11,24	10	4,54	8	8,42	109	13,59
latin	56	10,48	36	11,32	3	3,84	21	4,06	40	18,18	10	10,52	113	14,08
neolatin	20	3,78	16	5,03	0	–	4	0,77	4	1,81	1	1,05	38	4,73
nemzetközi	54	10,20	43	13,52	1	1,28	32	6,20	21	9,54	7	7,36	98	12,21
cigány	0	–	1	0,31	0	–	1	0,19	0	–	0	–	1	0,12
egyéb	1	0,18	4	1,25	0	–	6	1,16	0	–	5	5,26	4	0,49
ismeretlen	17	3,21	25	7,86	13	16,66	28	5,42	9	4,09	2	2,10	43	5,36
címszó **össz.**	529	100%	318	100%	78	100%	516	100%	220	100%	95	100%	802	100%

A számításba a bizonytalan etimológiákat a szerkesztők által legvalószínűbbnek tartott minősítés szerint vettem föl.

Az ősi szavak esetében a szótár közli minden egyes finnugor nyelvnek rendszerint egy (nyelvjárási) adatát, a felsorolásban – az Uráli Etimológiai Szótárral (UEW) ellentétben az obi-ugor nyelvektől a finnségi nyelvek és a lapp felé haladva. A finnségi nyelvek közül, terjedelmi okokból, általában csak a finn megfelelő szerepel. A szamojéd nyelvi adatok rendszerint a jurákra, a szelkupra és a kamasszra korlátozódnak, az elmaradt nyelvekre az adatok után álló "usw" utal. A rokon nyelvi adatok hangalakja és jelentése elsősorban az UEW alapján van megadva, de a legújabb szakirodalom feldolgozása révén az eredet bizonyossági fokának megítélésében, egyes rokon nyelvi adatok felvételében, az alapnyelvi formák kikövetkeztetésében nem ritkán el is tér a szerkesztőség. A valószínű és a bizonytalan egyeztetések esetében az új szótár az UEW-nél nagyobb mértékben, rendszeresen rámutat a finnugor etimológia nehézségi tényezőire. Ha például egy múlt századi Budenz-etimológiát követően csupán az MSzFE-t és a TESz-t értékeli alapvetően fontos forrásnak, akkor e két művön kívül az irodalomjegyzék általában mást nem tartalmaz. A bibliográfiában vagy csak az MSzFE, vagy csak az UEW szerepel, attól függően, hogy szófejtésében az uráli etimológiai szótár jelentős mértékben különbözik-e az MSzFE-től. Ha igen, akkor az UEW-n kívül rendszerint az új etimológia lelőhelyét is megadják.

Az iráni, török, szláv, újlatin kategóriát gyűjtőelnevezésként fogom föl, bár a török szavak között jócskán található oszmán, kun vagy besenyő megjelölés, hasonlóan a szláv szavak egy részéről is sokszor kideríthető a konkrét átadó nyelv. Az újlatinba nem vettem bele a németen keresztül átvett francia elemeket, ezek a német csoportba kerültek, ugyanúgy mint a német mintára keletkezett tükörkifejezések is.

A nemzetközi szavak kategóriájába soroltam a vándorszavakat is.

Az innovációs szavak csoportja igen nagyra duzzadt azáltal, hogy ebbe kerültek a hangutánzó és hangfestő szavak, a (játszi) szóképzés, az összetétel, szóhasadás, elvonás, névvegyülés stb. útján keletkezett elemek, a nyelvújítás termékei, s nem utolsó sorban az ún. fiktív (passzív) tövekből keletkezett származékok. Az utóbbi csoport Benkő Loránd monográfiájának eredményeit dolgozza bele a szótárba, látszólag megnövelve a szófejté-

sek arányát. Az ismeretlen elemek számának ilyeténvaló csökkentése látványosan javítja a szófejtési statisztikát, végeredményében azonban nem oldja meg teljesen a problémát. Tény, hogy minden nyelvi szinten és nyelvben számolhatunk spontán innovációval, azaz szóteremtéssel, az etimon ősi eredete vagy jövevény volta mégsem zárható ki az esetek nagy részében.

Az egyéb kategória tartalmazhat szórványos jövevényszavakat pl. az angolból, az örményből, valamilyen kaukázusi nyelvből, a jiddisből, sőt a permi nyelvekből átvetteket vagy olyan eseteket is, amelyek besorolása egyik kategóriába sem illett.

A teljesen ismeretlen szavak száma meglehetősen kicsire zsugorodott. Összehasonlításul megemlítem, hogy az osztják nyelv nagyszabású etimológiai szótárában a címszavaknak mintegy 40%-a minősül ismeretlen eredetűnek, Wolfgang Steinitz ugyanis az általa szerkesztett első füzetekben még elég bőkezűen osztotta az onomatopoetikus minősítést, halála után azonban a szerkesztőbizottság óvatosabban élt ezzel a minősítéssel, így az ismeretlen eredetű szavak aránya az 50%-ot is eléri (vö. Keresztes: NyK 82 [1980] 390; 84 [1982] 288). Ezzel szemben a magyar etimológiai szótár első kötetében az ismeretlen eredetű szavak száma mindössze 261, arányuk az összes címszóhoz mindössze 5,5%! A köznyelvi szavak közül ilyenek például a következők: *agyag, ágyú, akar, alak, alkot, ápol, arány, ás, bádog, bagoly, bajusz, bakó, bal, bárca, becs, begy, béke, beteg, bezzeg, birs, bitó, bízik, bokor, boly, bögre, bök, börtön, bukik, bunkó, buta, bűn, comb, csak, csal, csarnok, csempe, csen, csótány, csupa, csülök, csüng, dac, darázs, denevér, dér, derelye, díj, dísz, döf, dög, dudva, dúl, durva, düh, edény, éger, épít, erszény, eszköz, fedd, fösvény, függ, fűrész, gém, góc, gond, gödör, gőz, gyanú, gyatra, gyáva, gyenge, gyep, gyér, gyors, győz, gyúlik, halk, hamar, harcsa, has, hely, híg, hír, hisz, hitvány, hiúz, hő, húg, húr, idegen, inda, izzik, józan, juh, kabar, kacat, kamasz, kan, kanál, kancsó, kandúr, káprázik, karám, karcsú, kebel, kelme, kém, ken, kén, kérész, kese, kéve, kócsag, kocsonya, kofa, konok, kópé* stb.

A magyar nyelv eredetének kutatása természetesen példaértékű, eredményeit mindenütt jegyzik és elismerik. Az új magyar etimológiai szótár munkaközössége – a TESz alkotóihoz képest nagyrészt frissebb, fiatalabb munkaerőket felvonultató nyelvészgárda – igen jó munkát végzett. Pozitívan értékelhető, hogy e közösség tagjai ezúttal kiléphettek a névtelenség homályából, a bevezetőben ugyanis kirajzolódik a munkamegosztás. Ez természetesen nem kisebbíti Benkő Loránd főszerkesztői érdemeit, hanem még inkább aláhúzza nevelői kvalitásait. Kár, hogy az óriási mű nem szövegszerkesztővel készült – mint például a finn etimológiai szótár hasonló típusú új változata –, a további kiadások, ill. változtatások, valamint a szómutató készítése a hagyományos technikával igen nagy erőfeszítéseket fog megkívánni a nyelvészektől.

Az Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen nem teszi a TESz-t szükségtelenné, de tőle teljesen függetlenül és egészen önállóan is használható, és nélkülözhetetlen kézikönyve lesz a nyelvész szakembereken kívül az egyéb humán tudományok művelőinek, valamint az érdeklődő közönségnek is. Érdeklődéssel várjuk a sorozat mielőbbi sikeres befejezését és a szómutatót is.

Keresztes László

Tamotsu Koizumi, An Introduction to Uralic Linguistics
Tokio 1991. 268 l.

A kézikönyv bevezetőjében (i–xiii) a szerző a könyv célját vázolja, ismerteti a finnugor nyelvek kiejtési sajátosságait, továbbá közli a nyelvtani szakkifejezések és a rövidítések jegyzékét. A könyv három fő fejezetre oszlik: 1. az uráli népek, 2. az uráli nyelvek, 3. praeuráli kérdések.

Az első fejezetben (1–54) Koizumi az uráli népek ismertetését a családfával, a népek elnevezésével és lakóhelyükkel kezdi. Foglalkozik Kelet-Európa és Szibéria faunájával és flórájával. A tájékozódást térképek könnyítik meg. A különböző nyelvcsoportokat és társadalmakat a közös szókincsen keresztül mutatja be. Először a finn-permi ág fejlődését követi nyomon, kitér a balti finn nyelvek és a lapp nyelv kialakulásának problematikájára, majd rátér e nyelvek más nyelvekkel való kapcsolataira, s ezen keresztül mutatja be történeti és nyelvtörténeti fejlődésüket. A lapptól és a balti finnektől indul el, s a volgai és a permi népeken keresztül jut el az obi-ugorokhoz, a magyarokhoz és a szamojédokhoz.

A második fő fejezetben (55–218) részletesen foglalkozik az uráli nyelvészet alapkérdéseivel: a fonológiával, morfológiával és a mondattannal. A hangtani fejezetekben felsorolja a legjellemzőbb mássalhangzó- és magánhangzó-megfeleléseket, foglalkozik a morfonológiai alternációkkal, a hangsúllyal és a morfémaszerkezetek főbb típusaival. Az alaktan névszókkal foglalkozó fejezetében az egyes uráli nyelvek esetragozási paradigmáit veti össze. Ügyes megoldás: a birtokos személyragokat a névmások című fejezetben tárgyalja. Külön foglalkozik a melléknevekkel és a számnevekkel. Fontos részét alkotja a kézikönyvnek az igeragozásról szóló terjedelmes fejezet. A mondattanban a modalitás, a névutózás és a birtoklás kifejezéseinek ismertetése után rátér a participiumok és a gerundiumok kérdéseire, a mellékmondatpótló szerkezetekre. Az egyszerű mondat szórendi szabályait az OFUJa 1 párhuzamos szövegeiből vett párhuzamos példákon szemlélteti. Röviden foglalkozik a mellérendeléssel is.

A harmadik fejezet (219–232) az urál-altaji és az indo-uráli hipotézisről szól.

Függelékként válogatott irodalomjegyzék (233–241) és ragozási paradigmák (242–264) találhatók. A kézikönyvet részletes angol nyelvű tartalomjegyzék zárja (265–268). Enélkül az európai olvasó nehezen igazodna el a japán nyelvű olvasmányban!

A szerző jól ismeri a finnugor (uráli) nyelvek rendszerét és fejlődését. Az irodalomjegyzék arra vall, hogy Koizumi egyaránt beledolgozta a régi és az új szakirodalmat a kézikönyvbe. Példáiban és ragozási táblázatában az egyszerűsített fonematikus hangjelölést használta, bár ettől néhol – valószínűleg nyomdatechnikai okokból – eltérés is található. A lapp átírást Nielsentől vette át. Ennek alapján a nyelvtörténeti jelenségek könnyebben érthetők, a mai norvég-lapp irodalmi kiejtés azonban már alaposan különbözik ettől. A kézikönyv gondos munka, a latin betűs neveket és példákat nézve kevés hibát vettem észre benne. Ilyenek pl. (lapszámmal): (173) fi. *Liisa rakastetaan* helyett *Lisaa rakastetaan.* (176) md. *neje-ms, neja-vo-ms* helyett *ńeje-ms, ńeja-vo-ms,* (178) m. *a ács-ak* helyett *az ács-ok,* (178) Nem helyes az *ad-at-om ad-at-ol ad-at-ja* sor középső tagja, (187) md. *il'azam* helyett *il'azan,* (200) *ul'ińest lamo kniga-nzo* helyett *ul'ńest lamo kńiga-nzo.* (242) A fi. Px3 *talo-on* alak nem létezik a *talo-nsa* mellett. A *Vn* típusú toldalék csak függő esetekben használható, pl. *talo-a-an, talo-ssa-an.* (244) A md. lativus *v* – bár pl. határozott formája nincs – elég produktív a mai nyelvhasználatban. (248) vog. *kol-*

ḭl helyett *kol-əl*, (249) m. *ház-vá, házak-vá, ház-val, házak-val* helyett *ház-zá, házak-ká, ház-zal, házak-kal*, (252) fi. *eivat* pro *eivät*, (259) vog. *lowińti* többes számú alakjaiból kimaradt a *t*, helyesen tehát: *lowińt-ew* stb.

A könyv jó papíron tetszetős kivitelben jelent meg. Kedves színfoltként egy-egy fénykép is bemutatja az uráli embereket a japán olvasóknak és tanulóknak.

Közismert, hogy az utóbbi időben Japánban is tért hódít a finnugrisztika, és egyes japán egyetemeken érdeklődnek a finnugor nyelvészet iránt. Tamotsu Koizumi professzornak jelentős szerepe van e tekintetben, és színvonalas uralisztikai kézikönyve minden bizonnyal tovább gyarapítja a kérdés iránt érdeklődők számát mind az egyetemeken, mind a művelt japán nagyközönség körében.

Keresztes László

Tamotsu Koizumi, A Lappish (Sami) Grammar
Tokio, 1992. 207 l.

Japánban is komoly érdeklődés mutatkozik a finnugor stúdiumok iránt. A kutatások egyik kézzelfogható bizonyítéka Tamotsu Koizumi 1992-ben megjelent lapp nyelvtana (A Lappish Sámi Grammar).

A kötet felépítése: a bevezetőben általánosságban szól a lapp népességről, lakosságról, bemutatja a lappok történelmét, az embertani vonatkozásokat, a lapp (sámi) nevek eredetét és e nyelv nyelvjárásait: 1. Déli lapp, 2. Umei, 3. Pitei, 4. Lulei, 5. Norvég-lapp, 6. Inari-lapp, 7. Koltta, 8. Kildini, 9. Ter- vagy Turjalapp.

Az első rész helyesírással és kiejtéssel kezdődik. A magán- és mássalhangzók leírása és a fokváltakozás bemutatása történik itt; a fejezetet a hangsúly, hanglejtés zárja.

A második rész a szorosabban vett nyelvtan. A hagyományos szófaji kategóriák vizsgálata következik: ige, főnév, melléknév, számnév, igenevek, névmások, határozószók stb. Ebben a leghosszabb fejezetben található a magyartól részben vagy egészben eltérő nyelvtani fogalmak: az igemódok közül a lehetőségi mód, a páratlan szótagú igék ragozása, a passzív formák, a viszonyszók többsége, mely névutóként és elöljáróként egyaránt használatos; a cselekvésszó (nomen actionis), amely *-ás/-és* képzős főnévvel fordítható pl. *čallin* 'írás'; a Gerund I., azaz, az egyidejűséget kifejező határozói igenév pl. *guladettiin* 'hallás(a) közben'; a Gerund II., azaz a Lakótól állapothatározói igenévnek nevezett szófaj stb.

A harmadik fejezet: mondattan.

A negyedik részben néhány rövid lapp olvasmányt közöl a szerző (pl. *Rieban ja guolli-bivdi — A róka és a halász).*

A függelékben többek közt ragozások, a mássalhangzók fokváltakozása, táblázatok és egy szójegyzék található.

A kézikönyveket, segédkönyveket felsoroló bibliográfia nagyon alapos, külön öröm, hogy Lakó György 1986-ban megjelent Chrestomathia lapponicáját is megemlíti, vétlen elírású 1686-os datálással.

A könyvészeti adatok közül magam talán az alábbiakat hiányolom: Erkki Itkonen: Inarilappisches Wörterbuch II-III. (1987-89); Mikko Korhonen: Johdatus lapin kielen historiaan (1981) és Pekka Sammallahti lapp-finn szótára (1989).

Az új helyesírással megadott lapp példákban a nagyon hosszú mássalhangzók jelölése tér el Sammallahti Sámi-suoma sátnekirji szótárbeli jelölésétől. Koizuminál pl. *busssá* 'cica', Sammallahtinál *buš'sá*.

A japánul írt könyv minden szempontból megfelel a korszerű lapp nyelvtudomány követelményeinek.

Máté József

Tryggve Sköld, Wortstudien
Festschrift Tryggve Sköld zum 70. Geburstag am 2. November 1992
Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 109.
Almqvist and Wiksell International, Stockholm, 1992. 253 l.

Az 1922. november 2-án született svéd nyelvész, Tryggve Sköld 70. születésnapja alkalmából az ünnepeltnek értékes szellemi ajándékkal kedveskedtek tanítványai.

A kiváló nyelvtudós német, finn, angol és svéd nyelvű publikációiból összeállítottak egy Wortstudien kötetet.

Tryggve Sköld svéd apa, norvég anya gyermeke, az apa, Hannes Sköld a lundi egyetem összehasonlító indoeurópai nyelvtudomány docense. A nyelvek és a nyelvtudomány iránti érdeklődés tehát megvolt a családban, miként a művészetek iránti vonzalom is.

Tryggve Sköld humán gimnáziumban érettségizett 1942-ben. Észak-Svédországban, Norbottenben katonáskodik, szabad idejében részt vesz egy finn kurzuson. Bár északi nyelvekből, pedagógiából és németből államvizsgázik az uppsalai egyetemen a háborút követően, 1946-ban, főszakként folytatja finnugor nyelvi tanulmányait. 1949-ben házasodik meg, norvég felesége filológiával, szanszkrittal, irodalomtörténettel foglalkozik. 1951-ben Sköld fél évet Finnországban, Valkeakoskiban dolgozik, hogy finn nyelvtudását tökéletesítse. 1955-ben licenciátus lett a finnugor nyelvtudományban. Érdeklődésének gyújtópontjában a lapp és ennek északi jövevényszavai állnak. Hat nyarat tölt Gällivareban a lappok közt, de a lappon kívül általánosan elismert finnugor etimológussá képezi magát. 1958-ban licenciátusi vizsgát tesz az északi nyelvekből is, és ezzel a kiválasztott kutatási területen mindkét oldalról felkészült.

Miután az uppsalai egyetemen 1961 májusában a lapp nyelv skandináv jövevényszavainak kritériumairól szóló disszertációval habilitált, ősztől az egyetem docense lett. Az őszi szemeszter kezdete előtt az újdonsült docens a kemény munkát az ő sajátos módján pihente ki, Helsinkibe ment, ahol a nyarat egy nyomdában dolgozta végig. 1964–65-ben Jyväskyläben a svéd nyelv megbízott professzora. 1971-ben Finnországban az oului egyetemen az északi filológia professzora. 1973-ban a finn, lapp intézetben finn tanszéket nyitott az umeai egyetemen. 1987-ig dolgozott ott.

Majdnem minden munkája szótanulmány, mely az északi nyelvek, a lapp és a finn körében mozognak. Például: A számi (lapp) szavak kronológiájáról és eredetéről; A legkorábbi nyelvi kapcsolatok a lappok és a skandinávok között; Egy északi jövevényszó a lappban; Lapp szó az '*ezüst*'jelölésére; A finn *osa* 'rész' indo-iráni jövevényszó?; A finn *valjaat* 'lószerszám, hám' balti jövevényszó; Finn szó a 'tíz' jelölésére; A finn *raato* 'dög, hulla' germán jövevényszó?

Axel Gruendstroem Die wissenschaftlichen Veröffentlichungen von Tryggve Sköld 1953–1992 című összeállításában a svéd nyelvész e kötetben közölt publikációinak kiegészítéseként tudományos munkásságát mutatja be (243–248).

A bibliográfiát követően a könyv utolsó fejezete az Acta Universitatis Umensis kiadványainak felsorolása (249–253).

Egy publikációjának magyarra fordított részletével mutatjuk be az etimológus Tryggve Sköldöt.

A számi (lapp) szavak kronológiájáról és eredetéről

Amikor a nyelvet etimológiai szempontból tanulmányozzuk, annak (ti. a nyelvnek) szókészlete két csoportra osztható: „örökölt szavak" és jövevényszavak.

Az örökölt szavak olyan szavak, amelyek a nyelv korábbi időszakából származnak, és a jövevényszók olyan szavak, amelyek más nyelvekből kölcsönződtek a nyelv történetének egy bizonyos idején.

Ahhoz, hogy meghatározzuk az örökölt szavak korát, kényelmes dolog a kérdéses nyelvnek és a rokon vagy vele kapcsolatos nyelvnek a modelljét használni, ami egy fára emlékeztet.

A modellt és annak nevét a múlt század végi német nyelvészektől vették át. Ezt a modellt jogosan kritizálták és kritizálják, mert vannak gyenge pontjai, de ez mégis napjainkig hasznos pedagógiai eszköz (137).

Sköld a következő módon mutatja be az uráli családfa modelljét. A lapp szó *noai'di* varázslót jelent. Ez összefügg két másik finnugor nyelvi megfelelővel, nevezetesen a finnel és a vogullal. A finn szó *noita* 'varázsló', a vogul *ńajt* 'varázsló, boszorkány, sámán'.

Ha megnézzük az uráli családfát, látni fogjuk, hogy le kell mennünk a lapp és finn nyelvtől a PFU kor idejéig, hogy megtaláljuk azt az ágat, mely a vogulhoz vezet. Az ábra alapján azt mondhatnánk, hogy a szónak már meg kellett lennie a PFU-ban is. Ilyen módon lehet mondani valamit a szó relatív kronológiájáról. Természetesen lehetséges, hogy a szó már létezett a PU nyelvben is, de kihalt a szamojédban. Egy másik, kevésbé valószínű lehetőség az, hogy egy megfelelője ma is létezik valamely szamojéd nyelvben, de még nem jegyezték fel.

Az abszolút kronológiáról nem tudhatunk biztosat A vélemények nagyon is eltérnek, de feltételezhetjük, hogy a PFU legalább néhány ezer évvel Krisztus előtt befejeződött.

Különböző jövevényszó-rétegek vannak a lappban. Itt mi csak finn és skandináv jövevényszavakat vizsgálunk.

A számi és a finn valaha egy és ugyanazon nyelvek voltak. Nem sokkal azután, hogy két nyelvre osztódtak, abban az időszakban még csak csekély különbségek voltak közöttük. Ha egy szó abban a fázisban kölcsönződött, akkor most lehetetlen megkülönböztetni azt az öröklött szótól. Azok a szavak, amelyek azután kölcsönződtek, hogy bizonyos

hangtörvények kezdtek érvényesülni, könnyebben felismerhetők. Ezeknek a hangtörvényeknek a segítségével megkaphatjuk a kölcsönzés viszonylagos időrendjét. Egy szó földrajzi elterjedtsége bizonyos segítségül szolgálhat annak megállapításában, hogy vajon öröklött szóval van-e dolgunk vagy finn jövevényszóval. Ha a szót csak azokon a helyeken jegyezték fel mostanáig, ahol az emberek finnül beszéltek és beszélnek, akkor több mint valószínű, hogy az jövevényszó, mintha ezt olyan helyen is feljegyezték volna, ami kívül esik ezen a területen.

Úgy fest, hogy azok a tudósok, akik a lapp *ibmil* 'isten' szót finn jövevényszónak tartják, konszenzusra jutnak. E szót minden nyelvjárásban feljegyezték, amelyben lappot beszélnek, így ez valószínűleg régi jövevényszó.

A legdélibb és a legkeletibb alakok *ji*-vel kezdik a szót, Rörosban *jipmələ* 'isten' és a Ter nyelvjárásban *jimmel* 'id'. Finnmarkenben a számi *ibmil i*-vel kezdődik, úgy tűnik, a kezdő *ji-* alakból fejlődött. Ezek mellett az alakok mellett vannak *ju-* kezdetű formák is, mint a lulei lapp *Jubmel* 'id'. Sköld jobbnak tartja a *ju*-val kezdődő alakokat itt tárgyalni. Valószínűleg ezek későbbi kölcsönzések, mint a *ji*-k. Ha a lulelapp *jubmel* öröklött szó lett volna, akkor az *u-* magánhangzó a finn *jumala* szóban *í*-val lett volna képviselve a lappban. A finn szótő *-m*-jének *-bm-* felel meg a lappban. A nazális hang így egy feltételezett azonos helyen képzett (homorgán) zárhangot képez ebben a nyelvben. Ez egy természetes fejlődés, és azt mutatja, hogy a kölcsönzés meglehetősen régi. A lapp *-e-* és a finn *-a*-val egyezően a 2. szótagban ugyanabba az irányba mutat. A szó így régi jövevényszónak tűnik a lappban. Így ez esetben abszolút kronológiát lehetetlen megállapítani. A cseremisznek megfelelő szó a *jumo* 'ég, magas isten'. Látjuk, hogy a finnek és a lappnak van egy közös végződése és ez nem fordul elő a cseremiszben. Ez is azt jelzi, hogy a lapp szó a finnből kölcsönződött, hiszen a finn *jumala -la* végződése valószínűleg finn képző. Néhány dialógusban a magánhangzó lekopott (kiesett). A finn *jumala* és más nyelvi megfelelőik etimológiáját illetően a tudósok eltérő véleményen vannak. Paasonen azt javasolja, hogy a *juma* szótő a régi indoirániból jövevényelem: a szanszkrit *dyumān* 'mennyei, égi, fényes, ragyogó'. Ezt a magyarázatot azonban semmiképpen nem lehet bizonyosnak tekinteni. A szó többi etimológiai magyarázata is bizonytalan.

A skandináv jövevényszavakat könnyebb kimutatni, mint a finn kölcsönszavakat és könnyebb megbizonyosodni időrendjükről. A skandináv nyelvek történetét alaposan tanulmányozták. Már alig pár száz évvel a Krisztus utáni időkből vannak feljegyzéseink, és sokkal megbízhatóbb a hangtörvények abszolút kronológiája, mint a finn és a lapp hangtörvények kronológiája.

A lapp *sáiʼva* szó jelentése Polmakban és Karasjokban: friss víz, víz a folyóban vagy tóban; Koutokeinoban: tó, akármilyen eléggé nagy folyó nélkül, ami belefolyna és néhány adatközlő hozzáteszi: vagy bármilyen eléggé nagy folyó nélkül, ami kifolyna belőle. Ez jól ismert kellene,hogy legyen mindazoknak, — véli Sköld — akik érdeklődnek a lappok régi hiedelmei iránt. Ez a szó kétségkívül az ősskandinávból kölcsönződött, Sköld szerint nem később, mint Krisztus után 700-ban. A szó természetesen ugyanaz, mint az angol *tenger* jelentésű *sea*. A számiban a szó több irányban fejlődött.

Máté József

HUNGAROLINGUA 1, HUNGAROLINGUA 2
Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen 1991, 1993.

Debreceni Nyári Egyetem (The Debrecen Summer School) has been specializing in teaching Hungarian to foreigners since 1927. This is the oldest institution of its kind in Hungary having more than 60 years of experience in this field. The teaching staff has always been made up of experienced, qualified teachers who have conveyed a modern language teaching package containing a realistic portrait of Hungary.

The Summer School started making a new four-part course material called HUNGAROLINGUA in 1990, the first part of which was published in 1991. (It contains a textbook divided into 12 units with colour pictures and illustrations; 2x60 mins videotapes, 2x60 mins audiotapes with scripts; grammatical exercises on a floppy disc; 2quadrilingual dictionary and workbooks.) The teaching material was written by an experienced staff (Edit Hlavacska; István Hoffmann, Tibor Laczkó, Sándor Maticsák) with the leadership of István Hoffmann. Since its publication the material has met the demands both of the teachers and both of the participiants of the intensive, 2-week winter course and the 4-week summer course. Nowadays the HUNGAROLINGUA material plays an important role in teaching Hungarian as a foreign language.

In the following I would like to introduce the contents of volumes 1 and 2, and to present a small part of volume 1, and to comment on possible classroom presentation.

The first volume of HUNGAROLINGUA gives a hand to "survive" in every day situations, for example: Meeting People, Asking the Way, Getting Accommodation, In A Restaurant, Shopping. Certainly, the topics include the location of the language course, the city of Debrecen and the University Campus. Topics like The Family, The Flat, Travelling and Leisure Time Activities (Birthday Party, Going on a Trip) are also covered. These situations are not coherent, still they make a continuous story, because of the same place and characters. The familiar characters help even self-study students to feel themselves at home when speaking Hungarian. Now we are going to watch a dialogue of Unit5 which takes the student to a restaurant. The surroundings are natural: the noises of a restaurant, gipsy music, the clinking of cutlery and crockery can also be heard.

When covering Unit5 the characters are already familiar, we greet them as members of the family. (Those who havealready participated in a summer course may recognize that particular restaurant and even the menu.) The vocabulary of this dialogue is based on that of the previous units and because of the situation it is easily understood. The essence of our method is, on the one hand, to help students recognize speech-acts and, on the other hand, to brave them reproduce the most important expressions in certain communicative situations.

The package contains two 60mins videotapes with the most important dialogues. Having watched the scene in the restaurant [24.06–28.39] we can begin thediscussion. At this point we recommend the *Video Workbook* in which the short and easy instructions help quick checking (pp39–44). Parts of the dialogues can and must be watched several times. The duration of the clip is given in minutes and seconds together with the opening and closing sentences, e.g. [2.51–3.03] [Á, itt jön – kedves vagy.] etc. The various questions of the Video Workbook serve quick comprehension, e.g. "Egy étteremben vagy.

Ételt és italt kérsz. Nézd meg újra! Írd le a kérdéseket! Ki mit mond? Ellenőrizd a válaszokat!" (See p42).

The whole "script" can be found in the *Textbook* HUNGAROLINGUA 1 (pp67–70). This unit contains one of the most difficult phenomena of Hungarian grammar: the objective structure. The unit includes all the allomorphs of the accusative form in singular (*-t, -at, -ot, -et, -öt*; e.g. *salátát, hidegtálat, fagylaltot, szendvicset*; see p62), and the dialogue is based on the forms of definite conjugation. This structure cannot be easily familiarised; not only by English-speaking students but by students of other mother tongues, because of its redundant nature: the Hungarian language marks the object three times with the definite article, the objective ending and the verbal suffix. In the English language there is only the definite article to determine the object, nominal objects cannot be marked with other grammatical means. Students have to comprehend this unique Hungarian grammatical phenomenon. Exercises in the textbook have already prepared the accusative forms in singular (p62), regarding different nominal stems. This scene in the restaurant focuses on the verb forms in objective structures (pp67–69). Exercises in the book (pp70–71) and in the workbook (pp36–38) clarify the usage. Unit5 is also suitable for practising the demonstrative pronouns (p66) and the definite and indefinite articles (p72). Each unit ends with patterns of word-order and negative sentences. There is a *Key* to all exercises in the book. At the end of the second video cassette you can find an additional video clip (Mit együnk? p126), on the same theme but with different characters and vocabulary. Either acomposition as homework assignment or group presentation in the classroom can mean final recapitulation.

The *Dictionary* includes 1500 Hungarian headwords and their English, German and Frech equivalents. It also contains the most complicated cunjugational and declinational forms: in the case of nouns the possessive 3rd person singular, the accusative singular and the nominative plural; in the case of verbs the 3rd person singular, the infinitive form and the imperative 3rd person singular.

Further listening comprehension exercises can be found on *two audio tapes* and in the booklet *"Phonetical Exercises"*. The dialogues with smaller alterations are recorded on the tapes and according comprehensive questions are listed in the booklet (pp41–44). The package contains *a floppy disc with grammatical exercises and tests* for consolidation after covering every three units.

The second part (HUNGAROLINGUA 2) has been finished in summer 1993. The first and second parts are closely associated, they contain the basic structures of Hungarian language and those every day situations learners of the language can get into most often. The first part was done completely in Debrecen. The scene of the second part is Budapest. Topics are widened: how to spend the holidays, how to rent a car, how to effect an insurance? Drivers should know what exactly to do after a knock. Needless to say, students of Hungarian take part in more pleasant "accidents": though duty-free marriages are out of fashion, a lot of Hungarian citizens marry foreigners. The courting, the proposal, the wedding ceremony and marriage itself need thorough preparation from the linguistical point of view as well. The second volume of HUNGAROLINGUA introduces the student to the world of services and sport events. Scenes of the first volume also appear with extended vocabulary and more complicated grammar.

According to plans it will be a four-part language teaching package. The third and fourth parts will contain more specific knowledge,will demonstrate the nuances of the language, its stylistic complexity, discuss special topics (e.g. colloquial language, the language of business etc.).

The language teaching package has been widely used by universities, language schools, self-study students both in Hungary and abroad. HUNGAROLINGUA and the Grammar have reached 40 countries of the five continents. The NTSC transcript of the video made it available in the USA, the Far-East and Australia. The material is appropriate both for classroom work and for self-study. As far as we know, this is the first, up-to-date audio-visual teaching material in the world, wishing to give a reliable command of both spoken and written Hungarian.

The World Fair will be organized in Hungary in 1996. This international programme will hopefully enhance the interest in our country and language. We hope that this modern language teaching package will live up to the expectations and attract more people to study Hungarian.

László Keresztes

László Keresztes, A Practical Hungarian Grammar
Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen 1992. 173 pp.

Now *A Practical Hungarian Grammar* intended for foreign learners is also available encluded in the HUNGAROLINGUA language teaching package. It gives special attention to areas of particular difficulty and focuses not only the raising and solving theoretical problems but on the facts that are of great importance to any one not only linguists. The peculiarities of Hungarian speech sounds, their oppositions and alternations, the system of Hungarian word forms, the rules governing the combination of bases and the numerous suffixes, as well as the various processes underlying word-formation are treated in detail. The section on syntax offers the reader guidance on the syntactic rules governing morphological categories.

A Practical Hungarian Grammar, as suggested by its title, puts the emphasis primarily on the practical aspects of the description of language: it takes into consideration the spoken varieties of the continuously changing system, and focuses on the facts which are of great importance to anyone wishing to have a good command of modern Hungarian. The book, however, also gives help to foreigners whose level of proficiency enables themto study the works of classic Hungarian literature. Thus, it mentions some archaic literary forms and constructions with which readers have to be familiar if they would like to understand the language used, for example, by the great figures of 19th century Hungarian literature (e.g. Petőfi, Arany, Jókai etc.).

A Practical Hungarian Grammar is primarily intended for foreign learners of Hungarian who are interested not only in the linguistic facts acquired in the classroom, but also in a systematic presentation of these facts. The grammar can be used not only by foreigners but also by teachers of Hungarian who teach their mother tongue in foreign countries and who wish to look at their mother tongue as a foreign language. The grammar has also been published in Hungarian (*Gyakorlati magyar nyelvtan*) and German (*Praktische ungarische Grammatik*).

Sándor Maticsák

Е. И. Ромбандеева, История народа манси (вогулов) и его духовная культура
Северный Дом, Сургут, 1993. 208 ст.

Az Észak-szibériai Regionális Könyvkiadó 10000 példányban jelentette meg a vogul szerző munkáját. A kiadást az obi-ugor népek szociális, gazdasági, nemzeti és kulturális újjászületésének tudományos kutatóintézete támogatta.

Rombangyejeva az 1958 óta gyűjtött és jórészt az 1990–91-ben egy komplex kutatócsoport vezetőjeként feldolgozott anyagát rendezte ebbe a könyvecskébe, melyet örömmel kezdtem el olvasni arra gondolva, hogy nyelvrokonainknak mintegy hatvan évvel ezelőtt még írásuk sem volt, s puszta létük is kérdésessé vált, s lám, ma már saját értelmiségük törekszik a hagyományok megőrzésére, megismertetésére.

A könyv ajánlása széles rétegeknek szól: filozófusoknak, szociológusoknak, folkloristáknak, történészeknek, etnográfusoknak, régészeknek, a vogul és más finnugor népek gyerekeit tanító történelemtanároknak az alapfoktól a felsőoktatásig; propagandistáknak, idegenvezetőknek és muzeológusoknak. Első kísérlet egy olyan tankönyv megteremtésére, melyből A manysi nép története és szellemi műveltsége elnevezésű 120 órás tantárgyat lehetne oktatni a vogul közép- és felsőfokú tanintézményekben a szerző által kidolgozott tanterv alapján.

Az írás műfaja az ún. népszerű-tudományos értekezés, melyet akár az iskolás gyerek is megérthet. Nyelvezete egyszerű és kellőképpen bőbeszédű.

A szokások leírását hitelessé, közelivé teszik a Rombangyejev család tagjaival kapcsolatos történetek. A szülőfalu bemutatása, édesanyja felidézése líraivá varázsolják, a szépirodalmihoz közelítik prózáját. Az olvasó jól teszi, ha úgy fogadja be, mint népmesét szokás. A történetet ugyan már számtalanszor hallotta, egyes részeket másképpen ismert, az ismétlődéseket elfogadja agya-füle pihentetőjének, s a naivságokon való bosszankodás helyett még boldog is, hogy volt szerencséje a mese újabb változatát hallani az illető kultúra autentikus hordozója jóvoltából.

Az *Előszó*ban Rombangyejeva a könyv előzményeként saját, a tárgyban megjelent írásaira hivatkozik (3–5). Más név nem fordul elő. Bizonyos magyar és finn tudósokat említ mint szövegek lejegyzőit és kiadóit.

A *Bevezetés* a vogulok nyelvi, földrajzi hovatartozásáról ír, majd Gorkij- és Propp-idézetekre támaszkodva a folklór fontosságát bizonygatja. A szerző szerint, akik őelőtte foglalkoztak az obi-ugorok hitvilágával, távoli kultúrák képviselői voltak, nem ismerték fel hitük lényegét, s tiszteletlenül viszonyultak hozzá. Javaslom, tekintsük az efféle megállapításokat mesemondói túlzásnak, hiszen tudván tudjuk, hogy Grigorij Novickij óta történt már egy s más a finnugrisztikában.

A vogulok hitvilágát a matriarchátus-korabeli temetési szertartásból eredezteti (10). A vallás második fokozata a *χara kan*, melyen férfiak és nők is részt vesznek, a harmadik fok pedig a *purlaχtie kan, tōrumkan* csak férfiak közreműködésével játszódik le.

Érdekes a családalapítási szokások tipizálása az apajogú társadalomba való átmenet lépcsőfokaiként (12–13).

A vogul (manysi) népnek a Földről és a világról alkotott elképzelései című fejezetben (14–, sajnos nem egyértelmű, meddig tart) a föld és a földi élet keletkezéséről, az ember, a növények és az állatok létrejöttéről szóló mítoszokat ismerteti, külön részt szentelve a medve származásának. Elemzi *A föld keletkezésének szent regéjé*t, melyből megállapítja, hogy a) az élet forrása a víz volt, b) az ember már létezett a szárazföld megjelenése előtt,

c) a földet a víz alól a vas *lūli* (értelmezés, fordítás nélkül!) madár hozta fel, a föld kerek és forog, d) az első fa a cirbolyafenyő volt, e) az asszony aktívabb volt, mint a férfi, f) megvolt a fehér holló is (18–19). A világ rétegei és a közöttük levő kapcsolat egy ábrán szemlélhető (19–21). Az égitestekről szóló hiedelmek (21–22) antropocentrikusak, a csillagképek elnevezéseiben az ember hétköznapi tárgyai, állatai jelennek meg. *A manysi nép története a folklór alapján* című fejezetecskét (22–23) akár ki is lehetett volna hagyni.

A vogul népköltészet műfajai és előadásmódjai (23–32) részben a műfajok felsorolása: 1) teremtésmítoszok, 2) hősénekek, 3) ősök szellemét idéző énekek, eskük, ráolvasások, 4) medveénekek, 5) medveünnepi szatirikus dalok, 6) lírai dalok, Munkácsi nyomán "sorsénekek", 7) mesék, 8) gyermekmesék, 9) találós kérdések, 10) szólások és közmondások, 11) erkölcsi tanítások és tiltások; majd rövid jellemzésük következik. A mesemondási szokásokat saját gyermekkori emlékképeiben jeleníti meg.

A történelmi formációk tükröződése a manysi népköltészetben (32) című fejezet az ősközösségi társadalomnak mind a matriarchális, mind a matriarchális szerveződési formáját kimutatja a szövegekből.

A családalapítás ősi és modern módjai (32–35): 1) A fiatal lánynak egy idősebb asszony segít férjet keresni. A nő viszi házába a férfit. 2) A lány indul férjet keresni. A férfi házában próbára teszik. 3) A férfi "véletlenül", nyíllövéssel talál feleséget. A mese szerint a rendesebb férfi jobb asszonyt talál. 4) A férfi ügyességgel, rablással szerez magának feleséget. 5) A napjainkig élő leánykérés. A nő adásvétellel kerül hozományával együtt a férje otthonába. 6) *Mis*-nő és vogul férfi titkos házasságáról is szólnak mesék.

A szerző arra a következtetésre jut, hogy a *mōś* és *por* elnevezések nem törzsi-nemzetiségi csoportokat, hanem két önálló etnoszt jeleznek (34–35). Rajtuk kívül más népek létezését is feltételezi. A mesékben megjelenik az Urál hegység európai részén élő magas kultúrájú *por*, az ázsiai uráli *por*, mely alacsonyabb fejlődési fokon állt, a nyugati uráli *mōś*, mely később átvándorol az Urál túloldalára, és összeházasodik a *mis māχum* gazdag népével. Cáfolja az ún. duális exogámia meglétét, melyet Szokolova (З. П. Соколова, Социальная организация хантов и манси в XVIII–XIX вв. Москва, 1983.) tévedésének tart. Az előzőekben ismertetett népeket *A mōś és por emberekről szóló monda* elemzésével mutatja be (36–39). Megjegyzi, hogy a *por* szó a *pōri* 'idegen (nép)' származéka.

Érdekes a Tejútról, a jávorszarvasról és a *mōśχum* férfiról (39–41), az égi erő homályáról (41), a déli meleg vidékről (41–42), a Pecsora folyóról (42–43), a nagy "tüzes vízről" (43–45) szóló mondák interpretálása a migráció szempontjából.

A vogul személynevek (45–50) eredeti és újabb változatainak bemutatása és etimologizálása során ismét Szokolovával vitázik.

A manysi népszokások (50–132) című fejezet a könyvecskében a legterjedelmesebb. A védőszellemek, ősök kultuszáról szóló rész a Nyelvtudományi Közlemények 86. számában 1984-ben publikált írásának orosz nyelvű változata.

A *χara kan* (65–70) az erdőbe, vízbe, háborúba odaveszettek emlékhelye. Itt folyik a szertartás, ahol nagy szerepe van az ételáldozatnak és a fák tiszteletének.

Az ősök szellemének szimbolikus ábrázolásáról szólva (70–74) cáfolja a totemizmus meglétét, a *mōś* és *por* frátriáknak a medvétől, illetve a nyúltól (Szokolova 331–332) való származtatását. Közli az ismert szellemősök listáját is (74–80).

A szigvai vogulok házassági szertartására vonatkozó anyagot először teszi közzé (80–89). A házasságkötés mindkét módját bemutatja: a lányrablást és a leánykéréssel kezdődő s lakodalommal befejeződő modernebb változatot is.

A szigvai vogulok szertartásai gyerekszületéskor (89–100) már korábban is olvasható volt (elsőként Diószegi Vilmos: Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker. Budapest, 1963.).

A temetési szertartást (100–117) 1962-ben írta le Diószegi Vilmos útmutatásai alapján, s később tette hozzá saját megfigyeléseit, valamint édesanyja és nővére kiegészítéseit. A részletes leírás a halál pillanatáról a 4–5 éves gyászidőszak végéig kíséri figyelemmel a hátramaradt családtagok előírásos viselkedését.

A szigvai vogulok medveünnepi szertartását (118–132) saját gyermekkori emlékein kívül 1958-as, ill. 1984-es feljegyzéseit használva jeleníti meg. Élvezetes olvasmány.

A *Zárszó*ban (132–134) felhívja a figyelmet arra, hogy sietni kell a gyűjtőmunkával, hiszen az öregemberekkel együtt a néphit és a szokások is eltűnnek.

A *Függelék*ben (135–203) hat vogul mondát közöl. Az első átvétel (Kannisto–Virtanen–Liimola: Materialen zur Mythologie der Wogulen. MSFOu. 113. Helsinki, 1958.), a többi Rombangyejeva saját gyűjtése. A szövegeket cirill betűs átírásban közli jelölve a fonológiailag jelentős magánhangzó-hosszúságot. A vogul eredeti mellé orosz fordítást is készített, s szükség szerint lábjegyzetekkel könnyíti a megértést.

A kiadványt egy rendkívül szűk és sajtóhibákkal teletűzdelt *Irodalomjegyzék* zárja (204–205).

A könyv szerkesztése eléggé elnagyolt. A *Tartalomjegyzék* (206–207) sem segíti a jobb tájékozódást: nem lehet például megkülönböztetni a fő- és alcímeket, a nagyobb fejezeteket. Nagyon hiányzik a tárgy- és névmutató, mellyel ki lehetett volna küszöbölni az állandó ismétléseket.

A címben ígért vogul történelem továbbra is a mondák homályában marad. Kronológiai utalás még a vártnál is kevesebb fordul elő.

Egyértelmű nyereségként számolhatjuk el viszont az eredeti szövegek közlését, mely nagy örömére szolgálhat mind a nyelvtanulóknak és -tanítóknak, mind a kutatóknak. Ez és efféle adatok is szükségesek lesznek ahhoz, hogy egy olyan tudós írhasson valóban igényesen a témáról, aki nemcsak a vogul nyelvet ismeri, hanem a finnugrisztika műveléséhez szükséges többit is. A tudományos színvonal mindenesetre fontosabb követelmény, mint a tősgyökeresség.

Reméljük, vogul is lesz, mi is leszünk még akkor.

Salamon Ágnes

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN 1994.

In memoriam

†Andrássyné Kövesi Magda
(1910–1992)

A Folia Uralica Debreceniensia második kötetét 1991-ben az ő tiszteletére állították össze kollégái, tanítványai, tisztelői, s már búcsúznunk is kell a debreceni egyetem finnugor tanszékének volt tanárától, aki 1992. július 3-án 82 éves korában elhunyt.

A budapesti egyetemen 1935-ben kapott tanári diplomát, de családi körülményei, majd a háború megakadályozták abban, hogy szépen induló tudományos munkásságát (doktori disszertáció 1933-ban, tanulmány a Virittäjäben 1934-ben) tovább folytathassa. Csak mintegy húsz év múlva, 1952-ben teremtődtek meg a feltételei a nyugodtabb munkavégzésnek. Nyugdíjazásáig – addig is mintegy húsz év telt el – több mint ötven munkája jelent meg, köztük kandidátusi értekezése: A permi nyelvek ősi képzői (Akadémiai Kiadó. Bp., 1965). Munkásságában fontos szerepe volt a finnugor alaktani kérdéseknek (szóképzés, névszóragozás, igeragozás). Sokat foglalkozott a permi–előmagyar érintkezésekkel. Jelentősek a magyar nyelvjárási, nyelvjárástörténeti és nyelvtörténeti tanulmányai is. Kitűnő tanár volt, akire kollégái, tanítványai mindig emlékezni fognak.

Életéről, munkásságáról az alábbi helyeken olvashatunk:

Finnugor életrajzi lexikon (Szerkesztette Domokos Péter). Tankönyvkiadó. Bp., 1990.

Jakab László–Keresztes László: Finnugor nyelvészet a debreceni egyetemen. A debreceni KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai. 51. szám. Debrecen, 1979.

Jakab László–Keresztes László: A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914–1990). Uo. 55. szám. Debrecen, 1990.

Kálmán Béla: Andrássyné Kövesi Magda 70 éves. NyK 82 (1980): 357.

Keresztes László: Andrássyné Kövesi Magda 70 éves. MNyj. 23 (1980): 3–9.

Кельмаков, В. К.: Венгерские учение об удмуртском языке. Венгерские учение и пермская филология. Устинов [Ижевск] 1987. 143–177 (158–160).

Kiss Antal: Andrássyné Kövesi Magda 80 éves. FUD 2 (1991): 5–11; Andrássyné Kövesi Magda tudományos munkássága. Uo. 11–14.

Kiss Antal: Andrássyné Kövesi Magda (1910–1992) MNyj. 31 (1993): 185–6.

*

(Búcsúbeszéd a sírnál. Diósgyőr, 1992. július 16.)

„Tuled ualnum de num ualallal" – híres sorai az Ómagyar Mária-siralomnak. Sorok, amelyekkel Magdi néni is foglalkozott. Hiába fordulunk azonban most már feléje, hogy mit jelent a *valállal* szó, nem jön válasz, és fájón érezzük a *válnum* szó jelentését. Hiába fordulunk most már feléje, csak utolsó, néma üzenetét látjuk, szemünkkel, ahogy ez a Halotti Beszédben is írva van: *ysa pur es chomuv uogmuc*. Bizony, por és hamu vagyunk. Csak por és hamu? Nem.

Csak a test az, amely porrá válik.

A lélek él tovább, örökre, Magdi néni hite szerint is.

És él tovább a tudós: világos, szépen megírt tanulmányait ismerős és ismeretlen egyaránt újra és újra fellapozhatja. És ekkor megelevenednek a szavak, amelyeket ő írt le, megelevenednek a mondatok, ahogy azt ő fogalmazta meg, megelevenednek a gondolatok, az ő gondolatai.

És él tovább az ember: emlékeinkben, bennünk, akik személyesen ismertük őt, és csak velünk együtt fog majd végképp kihunyni. Él bennünk Magdi néni, az ember, sokféle formában: feleségként, anyaként, bennem főleg tanárként, nyelvjárásgyűjtéseken tapasztalt vezetőként, mindig segíteni kész kollégaként.

Csak a test az, amely porrá vált. Csak a testtől búcsúzom most a magyar és a finnugor nyelvtudományi tanszékek munkatársainak nevében, volt kollégái és tanítványai nevében, a debreceni Magyar – Finn Baráti Kör tagjainak nevében.

Csak a könnyűvé vált test az, amely most megpihen. Requiescat in pace.

Kiss Antal

†Erkki Itkonen
(1913–1992)

1992. május 28-án hunyt el Erkki Itkonen, nemzetközileg az egyik legismertebb finn nyelvész. Erkki Itkonenre mindenekelőtt mint a finnugor nyelvészet nagyhírű tudósára emlékezünk. E tudományterületen elért eredményeinek köszönhetően nevezték ki 1950-ben a Helsinki Egyetemen a finnugor nyelvészet professzorává, és 1963-ban a Finn Akadémia tagjává választották.

Erkki Itkonen tudományos pályáját mint lappológus kezdte. Elsősorban a lapp nyelv magánhangzórendszerével foglalkozott. 1939-ben megjelent doktori disszertációjának témája a keleti lapp magánhangzó-rendszer fejlődése (*Der ost-lappische Vokalismus vom qualitativen Standpunkt aus mit besonderer Berücksichtigung des Inari- und Skoltlappischen*). A mű nagy előrelépést jelentett a lapp hangtörténeti kutatásokban, jelentőségét napjainkig megőrizte. Ez különösen bámulatra méltó, ha figyelembe vesszük, hogy a mű megírásakor mindössze 26 éves volt. A kutatás a keleti lapp hangzórendszer kvantitatív felépítésének és kialakulásának kérdésével folytatódott. A kutatási téma nagyon problematikusnak tűnt, a kutató viszont hajthatatlannak abban, hogy a kérdést egyszerűsítse, hiszen Itkonen négyszer dolgozta át teljes egészében a művét, és eredményeit csak ezt követően, 1946-ban hozta nyilvánosságra.

Az 1940-es években hangtani érdeklődését Itkonen más finnugor nyelvekre is kiterjesztette, először a mordvinra, majd a cseremiszre és a permi nyelvekre. Ekkor vált lappológusból széleslátókörű finnugristává. Ennek az időszaknak legfontosabb eredményei az 1946-ban megjelent *Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen*, valamint az 1954-ben megjelent *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen*. E művek alapvetően megváltoztatták a finnugor nyelvek magánhangzóinak történetéről vallott addigi felfogást. A finnugrisztikában e munkák együtt említendők Wolfgang Steinitz 1944-ben megjelent *Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus* című alapművével, minthogy Itkonen épp Steinitz nyomán indult el. Itkonen bizonyos értelemben Steinitz legjobb tanítványa volt, mert éppen abban látott fontos feladatot, hogy Steinitz eredményeit kiigazítsa. (Hiszen jobb dolog nem is történhet egy kiemelkedő tudóssal, mint hogy méltó ellenfelet kap.) Itkonen igyekezett bebizonyítani, hogy magyarázatában Steinitz túlságosan az osztjákra és a cseremiszre támaszkodik, ezért hibás a végkövetkeztetése. Honti László elemezte nemrég behatóbban ezt a vitát a Magyar Nyelv című folyóiratban (vö. 1993. 1. sz. 113.).

A finnugor nyelvek alapos megismerése sem bizonyult Itkonen számára végcélnak, mivel az évek során egyre tudatosabban kezdte kutatni a finnugor nyelveket az általános nyelvészet kontextusában. Világosan kitűnik ez legfontosabb művéből, az 1966-ban megjelent *Kieli ja sen tutkimus* című nagyívű opusból, amelyben a finnugor nyelvek páratlanul széleskörű ismerete szolgál illusztrációul a nyelvekről általánosságban alkotott alaposan átgondolt, egyéni véleményének igazolására. Itkonen érdeklődésének alakulásában igen logikusnak, sőt szükségszerűnek tűnik, hogy tudományos nézőpontja a strukturalizmushoz közelített, ez viszont azt feltételezi, hogy az egyes nyelvek vizsgálata alárendelődik a nyelvi univerzálék kutatásának.

Nyelvészeti felfogását tekintve Itkonen kezdettől fogva radikális volt, az új irányzatok korai alkalmazóinak egyike. Tudományos pályafutását a finn újgrammatikus E. N. Setälä asszisztenseként kezdte, ez idő tájt az újgrammatizmus a finn nyelvtudomány alapvető paradigmája volt. Ennek ellenére már doktori disszertációjában funkcionalista elemzésre törekedett. Későbbi tudományos tevékenységében egyre világosabbá vált, hogy finnugrisztikai kutatásunk általa fokozatosan eltávolodott a pozitivizmustól és egyre erőteljesebben kötődött a strukturalista metodologiához. Nyelvészeti felfogása észrevehetően több ponton elsősorban Hermann Paul és André Martinet nézeteihez kapcsolódik. Itkonenhez közel áll Paulnak a hangtörvényekről alkotott felfogása és a pozitivista nyelvkutatásról vallott véleménye, Martinet-re emlékeztet viszont abban, ahogyan a strukturalista elméletet alkalmazta.

Itkonen a strukturalista megközelítést nem a hagyományos nyelvészet alternatívájának tekintette, hanem egymás kiegészítőinek vélte. Ennek megfelelően, miután a *Kieli ja sen tutkimus* című könyvében részletesen bemutatta a strukturalista irányzatokat, megállapította, hogy "nem lehet elfogadni azt a szembenálló megközelítési módot, amit a strukturalizmus képvisel a tradicionális nyelvészettel szemben." Ezt a megállapítást értelmezhetjük úgy is, mint Itkonen gondolati mélységének megnyilvánulását: képes volt különböző paradigmákat összekötni, de úgy is, hogy sok más nyelvésszel ellentétben ő a nyelvtörténész szemszögéből közelítette meg a kérdést, számára a strukturalizmus olyan eszközöket nyújtott, melyekkel a nyelv diakron invariánsait lehetett megragadni. Így

Mikko Korhonen a diakron aspektust hangsúlyozva "dinamikus strukturalizmusként" jellemezte Itkonen nyelvészeti felfogását. Nem maradt ismeretlen Itkonen számára a strukturalizmus utolsó periodusa, a nyelvet jelrendszerként értelmező szemiotika sem, *Kieli ja sen tutkimus* című művének bevezető része egyértelműen bizonyítja, hogy Itkonen már az 1960-as években megértette (vö. 40–41), hogy a szemiotika módszere fontos szerepet fog játszani az elkövetkezendő időszakban.

Utolsó évtizedeiben Itkonen tudományos tevékenysége ismét főként az etimológiai kutatásokra összpontosult, ami természetesen kezdettől fogva elengedhetetlen összetevője volt hangtörténeti kutatásainak. Ennek egyszerűen az a magyarázata, hogy 1956 után, Toivonen halálát követően Erkki Itkonen, Aulis J. Joki és Reino Peltola elkészítette a *Suomen kielen etymologinen sanakirja* II-VI. kötetét. E kötetek megjelenése után a szerzők rövidesen hozzáláttak egy új etimologiai szótár összeállításához (*Suomen sanojen alkuperä. A–K.* Helsinki 1992), hogy az újabb kutatási eredmények figyelembe vételével kiegészítsék a korábbi etimológiákat. Ebben a munkában Itkonen halála előtti utolsó hetekig részt vett.

Erkki Itkonen nyelvészként vált ismertté, de a nyelv iránti érdeklődése a kultúra, sőt a kultúrán kívüli értékek iránti érdeklődésének volt a része. Ez már abból is kitűnik, hogy Itkonen a nyelv segítségével történettudományi kérdések felé fordult a finnugrisztika legrégibb hagyományait követve. Sokoldalúságát tükrözi 1966-ban megjelent tanulmánykötete a finnugor nyelv- és történettudományok köréből (*Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta*). A néprajzi problémafelvetés sem volt idegen számára, ezt igazolja egyrészt az északi fény születéséről szóló koltta-lapp meséről 1959-ben írt cikke a Virittäjäben, másrészt a Kalevala Társaság 1960-ban megjelent évkönyvében írt tanulmánya a lapp folklór két nőalakjáról és szibériai megfelelőikről.

Itkonen széles látóköre leginkább mégis a lapp nyelvhez és a lappsághoz fűződő kutatásaiban válik egyértelművé. A lapp hangtörténet mellett elmélyült a lapp nyelv ortográfiájának gyakorlati alakításában is, és a lapp irodalmi nyelv megerősítésén is fáradozott. Az utóbbihoz kapcsolódik, hogy például lapp szótárt és nyelvkönyvet állított össze és lapp nyelvű szövegeket adott ki. Itkonennek lappok iránti érdeklődését azok a tények is bizonyítják, hogy fiatal korától kezdve tagja volt a Lapp Művelődési Társaságnak. 1934–50 között szerkesztette a lapp *Sabmelaš* újságot, és részt vett egy lapp énekeskönyv összeállításában. E kis finnugor nép kulturális értékeinek megőrzése érdekében végzett kimagasló munkájáért a budapesti Reguly Társaság 1992-ben tiszteletbeli tagjává választotta.

Erkki Itkonen neve Magyarországon is jól ismert. A magyar nyelvhez és a magyarsághoz fűződő kapcsolata nem csupán egy részterülete volt finnugrisztikai érdeklődésének. Kitűnően beszélt magyarul, a magyar nyelv és a magyarság iránti szeretetét néha úgy is kifejezte, hogy barátai örömére kívülről szavalt Petőfi verseket. Tudományos érdemeire való tekintettel a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság is tiszteletbeli tagjává fogadta, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem díszdoktorává avatta.

Tuomo Lahdelma

†Mikko Korhonen
(1936–1991)

1991. augusztus 19-én váratlanul elhunyt Mikko Korhonen professzor, a finnországi és az egyetemes finnugrisztika kiemelkedő egyénisége. Szerény személyisége, hatalmas tudásából eredő tekintélye alkotóan volt jelen a finnugrisztikában, nagyszabású tudományos terveinek félbemaradása nagy vesztesége a nemzetközi nyelvészvilágnak.

Mikko Korhonen 1936. október 14-én született Kuopióban, Savo fővárosában. 1957-ben érettségizett. Egyetemi tanulmányait Helsinkiben végezte többek között Erkki Itkonen tanítványaként. Érdeklődése kezdettől fogva a nyelvészet felé vonzotta, s igen fiatalon, 31 éves korában doktorált. Értekezésében a lapp nyelv igeragozási rendszerének kialakulásával foglalkozott (*Die Konjugation im Lappischen. Morphologisch-historische Untersuchung. I.* 1967. *II.* 1974). 1967-ben habilitált, 1973-ban a finnugor nyelvészet professzorává nevezték ki. Finnugrisztikai kutatásainak egyik fő vonala mindvégig a lapp nyelvészet maradt. Lapp nyelvtörténeti eredményeit korszerű kézikönyvben összegezte (*Johdatus lapin kielen historiaan.* 1981) A keleti lapp nyelvjárások irodalmi írásának kimunkálásában is aktív részt vállalt. Gondos tanulmányokban fejtegette a lapp nyelvnek a balti finn nyelvekhez és a többi finnugor nyelvekhez fűződő kapcsolatát. Ezen keresztül eljutott az őstörténet, a paleolingisztika problematikájához. Szinte nincs a finnugrisztikának olyan részterülete, amelyhez ne szólt volna hozzá komoly tanulmányok sorával. Foglalkozott hangtani és alaktani kérdésekkel, nyelvtipológiával, és módfölött izgatták a nyelv keletkezésének és fejlődési szakaszainak problémái. Bármibe fogott, komoly tanulmányok, szakkönyvek, kézikönyvek láttak munkája nyomán napvilágot. Minden műve igen széleskörű ismeretanyagról tett tanúbizonyságot: pontos ismeretei voltak mind az egyes finnugor nyelvekről, mind a nyelvcsaládunkról. Sajtó alá rendezte Yrjö Wichmann votják szótári anyagát (*Wotjakischer Wortschatz.* 1987). A finnországi finnugrisztikai kutatások összefoglalása is a tudománytörténet igen hasznos kézikönyvvé vált (*Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918*). Mikko Korhonen sikeresen alkalmazta a nyelvtudomány modern eredményeit és módszereit, új perspektívákat nyitva ezáltal a történeti-összehasonlító módszer fejlesztése irányában. Élete és munkássága utolsó szakaszában a Finn Akadémia kutatóprofesszoraként az emberi nyelv keletkezésének motívumait vizsgálta: behatóan tanulmányozta az uráli nyelvcsalád strukturális és tipológiai kérdéseit (*Kielen synty*; a könyvet Korhonen jegyzetei és kéziratos hagyatéka alapján Ulla-Maija Kulonen rendezte sajtó alá 1993-ban).

Tudományos munkássága mellett feltétlenül ki kell emelni oktatói és tudományszervezői tevékenységét. Igen sikeresen gondoskodott a finnugrisztika kutatói utánpótlásának neveléséről. Hosszú évekig volt titkára, majd elnöke a helsinki Finnugor Társaságnak, szerkesztője, majd főszerkesztője a Finnisch-ugrische Forschungen című folyóiratnak. A finn nyelvi lektorok és vendégtanárok miniszteriális bizottságának elnökeként sok hívet és barátot szerzett mindazokon a külföldi egyetemeken, amelyeken finn lektorok tanítanak.

Kimagasló tudományos és tudományszervezői érdemei elismeréséül a Magyar Tudományos Akadémia az ötven éves tudóst 1986-ban tiszteleti tagjává választotta.

Abban a korban élt és alkotott, amikor még nem volt lehetőség kijutni a kisebb finnugor népekhez. 1971-ben együtt voltam vele egy kis kutatócsoporttal Leningrádban a

Herzen Intézetben, ahol – lapp nyelvmesterek híján – nagy érdeklődéssel hallgatta a vogul adatközlők megnyilatkozásait. Noha már régebben ismertem, az egy hetes szállodai szobaközösség során barátságba kerültünk. Jó hangulatú esszmecseréket folytattunk akkor is, később is nyelvészetről, politikáról, művészetről. Bárhol megjelent és megnyilatkozott, szavait és szerény személyiségét tisztelettel fogadták. Amikor halálhírét meghallottam, azonnal éreztem, hogy pótolhatatlan veszteség érte a nemzetközi finnugrisztikát: egy mérföldkő kidőlt, nélküle más irányt vesz tudományszakunk, mint amerre vele folytatódott volna ...

Tudós barátunkra szeretettel emlékezünk, mert munkáiban meghatározóan tovább él közöttünk.

Keresztes László

†Dmitrij Tyimofejevics Nagykin
(1934–1992)

1992. július 14-én, Helsinkiben váratlanul elhunyt Dmitrij Tyimofejevics Nagykin, erza-mordvin nyelvész, egyetemi tanár, költő, kultúrpolitikus.

Nagykin Mitro 1934. május 28-án született Ivanybijo faluban (Lukojanov/Nyizsnyij-Novgorod megye) erza-mordvin családban. Az érettségi után orosz nyelv és irodalom szakra vették fel a Gorkiji (ma ismét Nyizsegorodi) Egyetemre. Dagesztánban, majd a Gorkij megyében tanított. Kezdettől fogva érdekelte a nyelvészet, s 1964-ben felvételt nyert aspirantúrára Szaranszkban, ahol a Mordvin Minisztertanács hatáskörében működő nyelv- és irodalomtudományi intézetben tanult és dolgozott 1972-ig. Részt vett az erza értelmezőszótár adatgyűjtő munkálataiban. Közben 1968-ban sikeresen megvédte erza-mordvin morfológiai témájú kandidátusi disszertációját (Морфология нижне-пьянского диалекта и говора Присурья эрзя-мордовского языка). 1972-ben a szaranszki M. Je. Jevszevjev Tanárképző Főiskola mordvin nyelvészeti tanszékére nevezték ki tanszékvezető tanárnak. Itt kutatott és dolgozott haláláig, oktatta és nevelte a mordvin anyanyelvi tanárok százait. 1982-ben megvédte a mordvin igetövekről írt doktori disszertációját (Основа глагола в мордовских языках). 1984-ben professzori rangban folytatta munkáját.

Tudományos munkái felölelik a mordvin nyelvészet egész területét, a hangtantól az alaktanig, a nyelvjáráskutatástól a lexikológiáig és a névtanig. Mordvin nyelvészeti kutatásait nyelvtankönyvekben is kamatoztatta: a mordvin tannyelvű iskolák számára több nyelvtankönyvet is közzétett.

Nagykint a mordvin nép költőként és fordítóként is megismerhette és tisztelhette. Verseiből áradt az anyanyelv szeretete. Három kis verseskötetet publikált: *Kuśťemat (Lépcsők, 1977), Čačoma eľe (Szülői öl, 1983), Eŕamoń luv (Az élet fonala, 1989)*, s egyet még kisiskolások számára is közzétett. Petőfi-verseket fordított erza-mordvinra, és vezetője volt a mordvin bibliafordító munkacsoportnak. Egy Helsinkiben rendezett fordítói konferencián érte a halál.

Nagykin aktív közéleti szereplést is vállalt. Alapítója és első elnöke volt a Mastorava (Földanya) mordvin művelődési társaságnak. Azok közé tartozott, aki a mordvin nép nemzetté válásának folyamatában az egységes irodalmi nyelv kimunkálását tartotta szükségesnek. Hangoztatta a nyelvművelésnek, a nyelvújításnak a fontosságát, az anyanyelvi oktatás és mordvin közéleti nyelvhasználat bevezetését. Cselekedeteit a józan megfontoltság jellemezte. Mint a legtöbb költő ő is álmodozott: egy Volgán túli mordvin autonóm területről, ahol még romlatlan a nyelv, élő a népköltészet, s meglennének a reális feltételek a mordvin nyelv hivatalossá tételére.

Dmitrij Tyimofejevics Nagykin kiváló finnugor nyelvészkollégánkra, barátunkra tisztelettel gondolunk: *Večkeviks jalgaj, kadovat mel'ezeńek!*

Keresztes László

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
DEBRECEN 1994.

In honorem

Zum 80. Geburtstag von Béla Kálmán

Professor Béla Kálmán, ordentliches Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, wurde am 28. Februar 1993, am Tag der Kalevala, 80 Jahre alt.

Vor zehn Jahren, anläßlich seines 70. Geburtstages, widmete ihm Árpád Sebestyén eine Grußbotschaft und würdigte seine bisherige wissenschaftliche Tätigkeit in einer Festschrift im Rahmen unseres Jahrbuchs ausführlich und auf feierliche Weise (vgl. MNyj. XXV, 5–26): "Béla Kálmáns Werk, so umfangreich es auch ist, ist noch keineswegs fertig, vollendet, abgeschlossen: eine nach Jahren geordnete Aufstellung weist Zeichen der Erweiterung, nicht des Nachlassens auf." (vgl. ebd. 5) Die letzten zehn Jahre haben den Nachweis der Richtigkeit dieser Feststellung erbracht.

Béla Kálmáns Lebenslauf können wir so zusammenfassen:

Er ist am 28. Februar 1913 im Dorf Lakompak im Bezirk Sopron (heute Lackenbach, Burgenland, Österreich) geboren. 1936 legte er die Lehramtsprüfung in den Fächern Ungarisch und Französisch ab. Er unterrichtete in verschiedenen Mittelschulen, zugleich absolvierte er ein Doktoratsstudium. 1938 promovierte er in der finnougristischen Sprachwissenschaft. Nach den Kriegsjahren und nach seiner Heimkehr aus der Gefangenschaft wurde er Dekanatssekretär an der Budapester geisteswissenschaftlichen Fakultät, dann ab 1949 war er Mitarbeiter der sprachwissenschaftlichen Abteilung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Er setzte seine linguistischen Forschungen im Bereich des Wogulischen fort: er begann die Sammlung aus dem Wogulischen von Bernát Munkácsi für eine Drucklegung vorzubereiten und nahm an der Erstellung des Sprachatlas' sowie eines grammatikalischen Lehrwerks der ungarischen Sprache für die Mittelschule teil. (Vgl. László Deme, Tudománytörténeti adalék [Forschungsgeschichtliche Beiträge]. Festschrift zum 70. Geburtstag von Loránd Benkő. Bp. 1991, 142–43.)

Das Jahr 1952 brachte in Béla Kálmáns Leben eine Wende: auf Vorschlag von Géza Bárczi wurde er zum Universitätsprofessor ernannt und als Leiter des Lehrstuhls für Finnougristik an der Debrecener Universität berufen. Und wie Árpád Sebestyén schrieb: "Bárczi hatte völlig recht: der damals schon seit 18 Jahren publizierende Béla Kálmán widmete sich den verschiedenen Bereichen der sprachwissenschaftlichen Forschung in einer Breite, daß es fast gleichgültig war, mit welchem Lehrstuhl man ihn betraute." (MNyj. XXV, 6). (Unser Jubilar war in dieser Zeit – bis 1956 – Mitglied der Ungarischen Arbeiterpartei.) "Die Zeit erbrachte dann den Nachweis: Die Wahl von Bárczi und von den Organen, die seinem Vorschlag gefolgt sind, war richtig: Béla Kálmán betreute und betreut bis heute alle seine bisherigen Forschungsgebiete in ergiebiger Weise weiter, er

trieb sie auf ein immer höheres Niveau und er erschloß sogar noch neue Bereiche für seine Tätigkeit." (Vgl.: MNyj. XXV, 7.)

Béla Kálmán wirtschaftete mit den Talenten, die ihm anvertraut worden waren, in hervorragender Weise und er erfüllte die Hoffnungen und Erwartungen, die man auf seine Berufung zum Professor gesetzt hatte, voll und ganz. 1957 verteidigte er seine akademische Habilitationsschrift, 1973 berief ihn die Ungarische Akademie der Wissenschaften zum korrespondierenden, 1982 zum ordentlichen Mitglied. "Nicht alltäglich ist die Leistung, die Béla Kálmán in der ungarischen und internationalen finnougristischen Forschung erbracht hat." (Vgl. Sebestyén: MNyj. XXV, 10.) Seine Forschungsleistung ist außerordentlich fruchtbar und vielseitig: sie umfaßt fast das gesamte Gebiet der Linguistik: Die Reihe von selbständigen Arbeiten reicht von wissenschaftlichen Mongraphien über ungarische und fremdsprachige Universitätslehrbücher bis zu populärwissenschaftlichen Publikationen, dazu kommt seine Präsenz in heimischen und ausländischen Fachzeitschriften, er publizierte und publiziert eine bedeutende Menge an populärwissenschaftlichen und sprachpflegerischen Artikeln in der Tagespresse. Außerdem trug er zur Vermittlung der in- und ausländischen Fachliteratur bei. Er ist ein unermüdlicher Kritiker höherer akademischer Prüfungsarbeiten und Lektor von wissenschaftlichen Abhandlungen und Lehrbüchern. Zudem erwarb er sich auch Verdienste als Übersetzer von Werken finnougrischer Belletristik ins Ungarische. Béla Kálmán ist ein Linguist sowohl in wissenschaftlicher als auch in allgemein menschlicher Hinsicht, der auf sehr hohem Niveau und in verständlicher und unmittelbarer Weise dem Publikum die Resultate seiner Forschung in der Tagespresse oder in öffentlichen Veranstaltungen, wie zum Beispiel der "Woche der ungarischen Sprache", zu vermitteln vermochte.

Die Lajos Kossuth Universität in Debrecen verlieh Béla Kálmán in Anerkennung seiner 32jährigen Forschungs- und Lehrtätigkeit als Lehrstuhlleiter im Jahre 1988 den Titel eines Ehrendoktors.

Seit 1983 setzt Béla Kálmán seine Tätigkeit im Dienste der finnougristischen und ungarischen Linguistik mit ungebrochenem Schwung fort. Dies wird durch das Erscheinen von fünf Buchpublikationen bezeugt, unter denen das wissenschaftliche Wörterbuch des Wogulischen (Bernát Munkácsi–Béla Kálmán, *Wogulisches Wörterbuch*. Akademie-Verlag. Bp. 1986) am bedeutendsten ist. In diesem Zeitabschnitt erschien auch seine Antrittsrede an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (*Szövegtan és tipológia* [Textlehre und Typologie], Bp. 1984.). Überdies nahm er an der redaktionellen Tätigkeit des Europäischen Sprachatlas' (ALE) aktiv teil. Seine Schaffensfreude zeigen auch 47 Artikel (vor allem finnougristische Schriften zu Themen der wogulischen Linguistik, zur Namenskunde und zur Dialektologie, sowie Nachrufe), 7 weitere Beiträge (zu den Themen Wissenschaftsgeschichte und Literatur), 62 kleinere Publikationen (hauptsächlich zur Sprachpflege und Populärwissenschaftliches) sowie 40 Rezensionen. Diese Leistungen allein würde gewiß jederman gern als ein Lebenswerk für sich akzeptieren!

Zu seinem Geburtstag wünsche ich dem 80jährigen Béla Kálmán im Namen seiner Mitarbeiter und Schüler viel Gesundheit im Kreis seiner Angehörigen und weitere erfolgreiche und heitere Jahre des Schaffens.

László Keresztes

Zum 75. Geburtstag von Edit Vértes

In unserer Zeitschrift richtete Béla Kálmán vor nicht langer Zeit eine Grußadresse an Frau Professor Edit Vértes anläßlich ihres 70. Geburtstags und nun können wir der emeritierten Professorin für Finnougristik bereits zu einem weiteren Jubiläum gratulieren.

Edit Vértes ist am 31. Mai 1919 in Budapest geboren. Nach dem Abitur ließ sie sich an der Budapester Universität in den Fächern Ungarisch und Italienisch einschreiben, aber schon bald darauf wechselte sie zu Mathematik und Physik. Dank ihrer anfänglichen Beschäftigung mit ungarischer Sprachwissenschaft blieb ihr Interesse für Linguistik und innerhalb derer für die Finnougristik auch später erhalten. Parallel mit den Fächern Mathematik und Physik studierte sie auch das Fach Finnougristik. 1941 promovierte sie sogar mit einem Thema aus dem Bereich des Ostjakischen (*Az osztják személynévmások* [Die ostjakischen Personalpronomen], 1943). Offenbar lenkten ihre Lehrer an der Universität ihr Interesse in die Richtung und diese Orientierung bestimmte auch ihre weitere Laufbahn.

Die Kriegsjahre waren das ungünstigste, was einem jungen Wissenschaftler am Anfang seiner Laufbahn widerfahren konnte, im Krieg traten ja nicht nur die Fragen des wissenschaftlichen Lebens in den Hintergrund, sondern einige vielversprechende junge Talente kehrten von der Front nicht wieder zurück. Und auch für diejenigen, die heimkehrten, bedeutete der Krieg sowohl in Ungarn als auch in Finnland einen Bruch. Nach dem Ende des Krieges setzte eine Neuorganisation des Wissenschaftsbetriebs ein - nach der bekannten Weise: Akademiker wurden von der Akademie entfernt und zugleich richtete man nach Parteirücksichten neue Professuren ein, nicht immer den wissenschaftlichen Erfordernissen entsprechend. Edit Vértes war dazu gezwungen, den schwereren Weg zu gehen. Anfangs unterrichtete sie in Mittelschulen, ihre Stimmbänder erlaubten es ihr aber nicht, die Laufbahn einer Lehrerin fortzusetzen. So gelangte sie – über einen kleinen Umweg – als Mitarbeiterin an die sprachwissenschaftliche Abteilung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Hier bedeutete die Mitarbeit an dem etymologischen Wörtbuch mit dem Titel "*A magyar szókészlet finnugor elemei*" [Finnisch-ugrische Elemente des ungarischen Wortbestandes] einerseits ein knappes Auskommen, andererseits erwies sich diese Arbeit als eine gute Schule, um den Mitarbeitern die finnougrische Lautgeschichte und Etymologie in Fleisch und Blut übergehen zu lassen. Parallel zur gemeinsamen Arbeit bestand auch die Möglichkeit, eigene Forschungsvorhaben durchzuführen, Edit Vertes setzte also ihre linguistischen Forschungen im Bereich des Ostjakischen fort und habilitierte sich 1958 (*Keleti osztják névmásragozás* [Pronomendeklination im Ost-Ostjakischen]). An eine Karriere als Universitätslehrerin durfte sie nicht denken, daran hinderte sie einerseits ihre Stimmbändererkrankung, andererseits waren die Lehrstühle zum damaligen Zeitpunkt besetzt. Ihre Vorliebe für die Wissenschaft, ihr wissenschaftliches Pflichtgefühl vermochte Edit Vértes auf der Bahn zu halten, die sie mit besonderen Aussichten und Erfolgsversprechen nicht gerade anlockte. Schon damals hätte sie gerne die ostjakische Sammlung von József Pápay herausgegeben, aber mit der Arbeit betraute man jemanden anderen. Das Augenmerk der Finnougristischen Gesellschaft in Helsinki richtete sich zum Glück auf sie und sie erhielt den Auftrag, bisher unpubliziertes Textmaterial mit Fachkommentar aus einer Manuskriptsammlung von Karjalainen und Paasonen zur Drucklegung vorzubereiten. Den Auftrag nahm

sie mit Freude an und sie begann mit der peinlich genauen, ihr viel Geduld und Ausdauer abverlangenden Tätigkeit. Die sprachlichen bzw. linguistischen Aspekte jener Fragen, die auftauchten, faßte sie 1976 in ihrer Habilitationsschrift zu den ostjakischen Phonemen zusammen (*Az osztják fonémák kölcsönhatása* [Wechselwirkung der ostjakischen Phoneme]). Den Nachlaß der beiden finnischen gelehrten Sammler gab sie zwischen 1964 und 1980 in 7 Bänden der Mémoires-Reihe heraus.

Das Jahr 1984 brachte eine unerwartete Wende für sie: Nach der Emeritierung von Béla Kálmán wurde sie als Professor an den Lehrstuhl für Finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft der Lajos-Kossuth-Universität zu Debrecen berufen. Ihre wissenschaftliche Tätigkeit setzte sie mit gewohntem Schwung fort, nur die Lehrtätigkeit bedeutete für sie eine neue Herausforderung. Mit gewisser Spannung wartete sie darauf, wie sie von den Studenten aufgenommen werden würde. Sowohl zur Wissenschaft als auch zur Lehre verhielt sie sich kritisch und selbstkritisch. Ihre Vorlesungen bereitete sie mit großer Sorgfalt vor, weswegen ihr – auch nach eigener Aussage – weniger Zeit für die wissenschaftliche Arbeit blieb als an der Akademie der Wissenschaften. Das ist eben relativ, sie stellte immerhin zwei Universitätslehrbücher zusammen (*Bevezetés az uráli népköltészetbe* [Einführung in die uralische Volksdichtung], 1985 – zusammen mit Rózsa Lovas, und *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága* [Die Glaubenswelt unserer sibirischen Sprachverwandten], 1990). Nach einigen konnte mit voller Intensität die Bewahrung von Nachlässen fortsetzen. Mit unvergleichbarer Energie forderte sie die Rettung der ostjakischen Sammlung von József Pápay. Das im Sommer 1988 erschienene Probeheft (*Pápay József osztják hagyatéka – Ostjakischer Nachlaß von Joseph Pápay*) fand ein günstiges Echo. Die Arbeit an der Ausgabe setzte sie auch nach ihrer Emeritierung 1989 fort und unter Mitwirkung von László Jakab erschienen zwischen 1990 und 1994 weitere fünf Bände der *Bibliotheca Pápayensis*. Dadurch wurde praktisch das ganze Material der ostjakischen Heldenlieder und Lied- bzw. Sagenfragmente usw. von Pápay mit ungarischer Übersetzung für die Forschung zugänglich. Noch 1989 erschien auch der letzte Band des Nachlasses von Steinitz (*Ostjakologische Arbeiten. Band III.*), an dem Edit Vértes in bedeutendem Umfang mitgewirkt hat. Schade, daß die wirtschaftliche Krise in Finnland die weitere Veröffentlichung des Nachlasses von Karjalainen und Paasonen nicht zuließ. Das Verzeichnis der wissenschaftlichen Publikationen von Edit Vértes bis 1989 stellte Edit Jakab zusammen (vgl. FUD 1, 11–17).

Die fünfjährige Forschungs- und Lehrtätigkeit von Edit Vértes in Debrecen blieb bei uns allen in lebhafter Erinnerung. Obwohl sie früher das Gebiet der Ostjaken nie besucht hatte (dazu kam es erst 1991 im Rahmen einer kurzen Reise nach Westsibirien), konnte sie trotzdem mit großer Begeisterung von den Ostjaken sprechen, von der Mythologie der finnougrischen Völkerschaften in Sibirien, von den Sibilanten, von den Problemen der ostjakischen und finnougrischen Lautbezeichnung und Lautgeschichte. Die Namen von Karjalainen, Paasonen und Steinitz verbinden sich eng mit dem Namen von Edit Vértes, mit deren fünfjähriger Tätigkeit kam eine Epoche in der Geschichte des Lehrstuhls für Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft in Debrecen zu Ende.

Jetzt, nach fünf Jahren, wünsche ich der Jubilarin im Namen ihrer Schüler und Mitarbeiter viel Gesundheit zur Verwirklichung ihrer wissenschaftlichen Vorhaben.

László Keresztes

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.
DEBRECEN 1994.

Berichte

1. Personalstand des Lehrstuhls für Finnougristik an der Lajos-Kossuth-Universität zu Debrecen. Im Zeitabschnitt von 1. Januar 1991 bis 30. Juni 1994 waren am Lehrstuhl **folgende Mitarbeiter ständig angestellt:** Institutsvorstand Dozent Dr. László Keresztes, Oberassistent Dr. Antal Kiss, Assistent Dr. Sándor Maticsák (ab September 1992 ungarischer Lektor an der Universität in Jyväskylä). Die Tätigkeit eines finnischen Lektors hat anfangs Pirkko Lehto ausgeübt, dann ab September 1991 Heidi Vaarala, und dann ab September 1993 Tuula Jäppinen. Im September 1992 begann die Tätigkeit von Anu Kippasto, der ersten estnischen Lektorin. Als ständige Teilzeitangestellte war Hochschuldozentin Valéria Révay tätig. Ab August 1991 erweiterte sich der Personalstand des Lehrstuhls um die turkologische Oberassistentin Klára Agyagási (von Februar 1993 bis Juni 1994 forschte sie als Humboldt-Stipendiatin an der Universität Mainz). Die Arbeit von Assistenten übten mehrere Personen aus: Edina Balogh (Februar bis Juni 1993), Éva Hajdu (August 1993 bis Februar 1994), teilzeitangestellte Oberassistentin war Ágnes Salamon (März bis Juni 1994), wir betrauten außerdem den Mittelschullehrer Dr. József Máté öfters mit Lehraufträgen. Als Demonstratoren dienten Éva Hajdu, Krisztina Varga und Judit Molnár.

Im Berichtzeitraum hielten am Lehrstuhl viele namhafte Fachleute vor den Studenten der Finnougristik und des Finnischen **Gastvorträge:** M. V. Mosin (Saransk/Mordwinische Republik, Herbst 1991), Anu Kippasto (Tartu/Estland, Herbst 1991), Lars-Gunnar Larsson (Uppsala/Schweden, Frühling 1992), D. V. Cygankin (Saransk/Mordwinische Republik, Herbst 1992), Tuomo Lahdelma (Jyväskylä/Finnland, Herbst 1992), László Honti (Groningen/Niederlande, Frühjahr 1993), Ilkka Savijärvi (Joensuu/Finnland), Ago Künnap (Tartu/Estland, Frühjahr 1993), Ingrid Schellbach-Kopra (München/Deutschland, Frühjahr 1993), Kalevi und Kaarina Pöykkö (Jyväskylä/Finnland, Herbst 1993). Finnische, estnische und mordwinische Stipendiaten waren Gäste des Lehrstuhls, es gelang auch, sie teilweise in den Sprachunterricht einzubeziehen. Die Lehrkräfte am Lehrstuhl hielten an ausländischen Universitäten Gastvorträge bzw. Sprachkurse.

2. Lehr- und Forschungstätigkeit. Finnougristik haben sieben Personen absolviert (1991: Judit Nagy, 1992: Edina Balogh, 1993: Éva Hajdu, Katalin Szabó, 1994: Zita Kóbor, Judit Molnár, Krisztina Varga), das Fach finnische Sprache und Literatur, das seit Herbst 1991 eingerichtet ist, absolvierten neun Personen (1993: Edina Sztanev, 1994: Beatrix Benkő, Ilona Hatvani, Julianna Kiss, Balázs Makray, Márta Nagy, Emőke Takács, János Tassy, Csilla Varjasi). Das Doktorat erwarben drei Personen: Edit Bogár (*A lapp madárnevek rendszere* [System der Vogelnamen im Lappischen], 1991), Sándor

Maticsák (*A Mordvin Köztársaság településneveinek etimológiai és szerkezeti elemzése* [Etymologische und strukturelle Analyse der Ortsnamen der mordwinischen Republik], 1992), József Máté (*A lapp növénynevek rendszere* [System der lappischen Pflanzennamen], 1992). Klára Agyagási habilitierte sich (*A volgai török nyelveket ért korai orosz hatás* [Die frühe Einwirkung des Russischen auf die wolga-türkischen Sprachen], 1993).

3. Auslandsreisen. Studenten und Lehrkräfte erhielten und gewannen ausländische Stipendien, außerdem leistete man Einladungen zu Gastlehraufträgen Folge und nahm an internationalen Konferenzen aktiv teil.

Auf Einladung der Universität von Saransk konnten der Lehrstuhlleiter und zwei Studenten der Finnougristik (Éva Hajdu, Katalin Szabó) – in Gesellschaft finnischer Forscher – im Juli 1991 an einem dialektgeographischen Praktikum im Gebiet des Mordwinischen teilnehmen. Das Zentrum der Feldforschungsübung befand sich in Kosogory, im Gebiet der Erza. Von dort aus unternahm die Expedition Ausflüge in die Ortschaften Mokschalej Guzyncy, St. Najmany, anschließend wurde die Expedition von Saransk bis in die Ortschaft Podlesnaja Tavla fortgesetzt. Inzwischen gelang es, eine Transkription des gesammelten Ton-Materials – Märchen, Lieder, Interviews – anzufertigen. Im November 1991 nahmen drei Lehrkräfte des Lehrstuhls eine Einladung zum 25. Jubiläums-Symposion des finnougrischen Lehrstuhls in Groningen an (Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und slavischen Sprachraum).

Im Januar 1992 besuchten drei Lehrkräfte und sieben Studenten, die finnisch studieren, drei Universitäten in Finnland (Helsinki, Jyväskylä, Joensuu), um Kontakte herzustellen. László Keresztes und Antal Kiss hielten in Jyväskylä und in Joensuu eine Vortragsreihe für Studenten der Hungarologie und Finnologie. Als Ergebnis dieser Reise entstand eine permanenter, regelmäßiger Studenten- und Lehreraustausch, in erster Linie mit der Universität in Jyväskylä, und im Rahmen eines TEMPUS-Projekts auch mit der Universität in Joensuu.

Im November 1992 hielt László Keresztes eine Vortragsreihe an der Universität in Uppsala vor Studenten der Finnougristik.

Im Januar 1993 hielt Antal Kiss in Joensuu einen Ungarisch-Kurs ab, László Keresztes hielt in Jyväskylä vor Studenten der Hungarologie eine Blockvorleseung. Im März 1993 nahm László Keresztes mit einem Vortrag (*Teaching Hungarian at Debrecen Nyári Egyetem*) an der University of Pennsylvania an einer vom dortigen Penn Language Center veranstalteten Konferenz teil (Philadelphia, USA), wo sich Ungarisch-Lehrer an nord-amerikanischen Universitäten trafen.

Im Sommer 1993 nahm László Keresztes außerdem mit einem Vortrag (*Сохранение языкп обских угров как условие самоуправления аборигенных народов*) an der wissenschaftlichen Tagung des IV. Internationalen Folklore-Festivals in Hanty-Mansijsk (Rußland) teil. (International Scientific Practical Conference: Searching of self-governing forms of aboriginal people of Khanti-Mansiisk autonomous district; 30. Juni bis 1. Juli 1993.)

Anfang September 1993 hielt László Keresztes an der geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität zu Oslo seinen Habilitationsvortrag (*The determinative conjugation in the Finnougrian languages*, s. FUD 3, 19–33). Darauf erfolgte mit 1. Juli 1994 seine Berufung zum Professor für finnisch-ugrische Sprachen an der Universität Oslo.

Im Herbst 1993 veranstaltete man an der Karls-Universität zu Prag die internationale Tagung der osteuropäischen Lehrer skandinavischer Sprachen (Nordisk lektorskonferens i Prag, 17. bis 20. November 1993). Neben dem Lehrstuhlleiter nahm daran die finnische Lektorin Tuula Jäppinen teil. Die Konferenz behandelte die aktuellen Fragen des Sprach- und Literaturunterrichts unter Berücksichtigung der neuen politischen Lage in Europa.

Im Frühjahr 1994 hielt sich László Keresztes auf Einladung der Universität Jyväskylä und der Finnischen Akademie der Wissenschaften vier Monate (2. Januar bis 30. April) in Jyväskylä auf. Zu seinen Vorhaben zählten: 1) Organisation eines finnisch-ungarisch-estnischen Forschungsteams und Eröffnung von kontrastiven linguistischen Forschungen, 2) Abhaltung einer Blockvorlesung im Bereich der kontrastiven Linguistik vor Studenten der Finnologie und der Hungarologie, 3) Ausarbeitung eines akademischen Anrechnungssystems für die Studienrichtung Hungarologie, 4) Mitwirkung an der Organisationskommission für den VIII. Internationalen Finnougristen-Kongreß. In dem Zeitabschnitt fanden zwei internationale Tagungen in Jyväskylä statt: 1) Symposion zur Didaktik des Ungarischunterrichts (9. bis 10. März 1994), 2) finnisch-ungarisch-estnisches linguistisches Symposion (27. bis 28. April 1994).

Im April 1994 nahmen László Keresztes und Sándor Maticsák an der Konferenz anläßlich des hundertjährigen Jubiläums finnisch-ugrischer Studien an der Universität Uppsala teil (Lapponica et Uralica. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Unterricht, 20. bis 23. April 1994). Der Titel des Vortrags von László Keresztes: *Die Aufnahme von K. B. Wiklunds Arbeiten in Ungarn.*

Anfang Mai 1994 nahm Sándor Maticsák an der XXI. Kielitieteen päivät Konferenz zur finnischen Sprachwissenschaft in Oulu (Finnland) teil. Titel seines Vortrags: *Suomen ja unkarin sijapäätteiden toissijainen käyttö.*

Im Juni 1994 hielt László Keresztes auf die Einladung der Universität München hin am Lehrstuhl für Finnougristik einen Vortrag (*Die objektive Konjugation in den finnisch-ugrischen Sprachen und ihre Herkunft*).

4. Inländische Konferenzen. Die Lehrkräfte des Lehrstuhls nahmen regelmäßig an den finnougristischen Seminaren teil, die alljährlich Anfang Januar veranstaltet werden: 1991. Szeged (László Keresztes, Antal Kiss, Sándor Maticsák), 1992. Pécs (Keresztes, Kiss, Maticsák, Éva Hajdu), 1993. Szombathely (Keresztes, Kiss), 1994. Budapest (Kiss, Maticsák).

Im Oktober 1992 nahmen die Lehrkräfte (Keresztes, Kiss, D. V. Cygankin, Heidi Vaarala, Anu Kippasto) und eine Demonstratorin (Judit Molnár) an einem Symposion in Szombathely mit dem Titel "Die Wege der finnisch-ugrischen Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie" teil.

Im Mai 1993 hielten an dem Symposion "Kaukovertailuja" (Unkarilais-suomalaisia kontrastiivisia tutkimuksia) in Szombathely folgende Personen Vorträge: Antal Kiss, Heidi Vaarala, Ágnes Salamon (vgl. Specimina Fennica. Tomus V. Savariae 1994.)

5. Estnische Lektorenkonferenz: Die Lehrer, die in Einrichtungen des ungarischen Hochschulwesens die estnische Sprache unterrichten, hielten ihre Tagung am 5. April 1993 in Debrecen ab. Die Teilnehmer des Treffens waren: Paul Kokla, Dozent und Lehrstuhlleiter in Pécs, László Keresztes, Dozent und Lehrstuhlleiter in Debrecen, Anu

Kippasto, Lektorin in Debrecen, Tiina Rüütmaa, Lektorin in Szombathely, Judit Nagy, Assistentin in Miskolc. Die estnischen Sprachlehrer der Budapester und Szegeder Universität blieben dem Treffen fern. Die Einberufung der Tagung wurde durch die praktischen Probleme, die beim Unterricht der estnischen Sprache auftauchen, erforderlich. Die Teilnehmer gaben einen Überblick über die momentane Situation des Estnisch-Unterrichts in Ungarn, formulierten die konkreten Problemstellungen und skizzierten die möglichen Lösungen:

1) Es gibt weder ein estnisch-ungarisches noch ein ungarisch-estnisches Wörterbuch. (Diesen Mangel glich das kleine estnisch-ungarische Wörterbuch von Anu Nurk und János Pusztay aus, das in Szombathely 1993 erschien.) Ein estnisch-ungarisches Handwörterbuch erstellt jetzt Gábor Bereczki. Paul Kokla erarbeitete die Grundlagen für die Redaktion eines ungarisch-estnischen Wörterbuchs. 2) Es gibt kein modernes estnisches Sprachlehrbuch für ungarische Lerner. Die Projektierung eines Lehrbuchs für das Estnische durch Judit Nagy und Anu Kippasto ist abgeschlossen und die Autoren lagten das Manuskript 1994 vor. 3) Anschaffung von unentbehrlichen Hilfsmittel des Unterrichts: linguistische Fachliteratur, schöne Literatur in estnischer Sprache, Zeitungen und Zeitschriften, usw. 4) Erweiterung des Stipendiatenaustausches. – Die Protokolle versandten wir an die Universitäten in Ungarn und in Estland und an die offiziellen Stellen.

6. Finnischer Sprachunterricht am Debrecener Csokonai-Gymnasium. Im Herbst 1990 wurde mit der Ausbildung von Lehrern für finnische Sprache und Literatur begonnen, da ein fakultativer Finnisch-Unterricht am Csokonai-Gymnasium eingeführt wurde. Jene Schüler können mit dem Finnischen beginnen (jährlich 20), die sich eine Weltsprache schon gut angeeignet haben. Die Stundenzahlen sind nicht hoch: In der ersten und zweiten Klasse sind wöchentlich je drei, in der dritten und vierten wöchentlich je zwei obligatorisch, bzw. je zwei fakultativ. Die Lehrerin Ágnes Salamon kämpft vor allem mit Lehrbuchproblemen, das Gymnasium unterhält gute Beziehungen zu einem Gymnasium in Oulu. Die Studenten der Finnologie haben also die Möglichkeit, hier am Ort ein Schulpraktikum zu absolvieren.

László Keresztes

Utószó

A Folia Uralica Debreceniensia (FUD) a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének sorozata, amely kb. három évenként jelenik meg. A kiadványsorozat célja, hogy elsősorban a debreceni finnugrisztikai alkotóműhely tagjai számára biztosítson publikációs lehetőséget, de nem kíván elzárkózni külső szerzők rövidebb-hosszabb tudományos közleményeinek, ismertetéseinek stb. közlése elől sem.

Debrecen, 1994. június 20.

a szerkesztők

Saatesanat

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debrecenin Lajos Kossuthin yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitoksen sarja. Se ilmestyy noin kolmen vuoden välein. Julkaisusarjan tehtävänä on turvata julkaisumahdollisuus ensisijaisesti Debrecenin yliopiston fennougristiikan tutkijoille, mutta se ei kieltäydy julkaisemasta muidenkin tutkijoiden lyhyehköjä kirjoitelmia, katsauksia ym.

Debrecenissä 20. kesäkuuta 1994

toimittajat

Järelsõna

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debreceni Lajos Kossuthi nimelise ülikooli soome-ugri keelte kateedre seeria, mida kavatsetakse anda välja kord kolmes aastas. Väljaande eesmärgiks on kindlustada Debreceni ülikooli soome-ugri keelteuurijatele oma uurimuste avaldamine, aga võtab vastu ka teiste uurijate lühemaid kirjutusi, ülevaateid jne.

Debrecenis 20. juunil 1994

toimetajad

Afterword

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) is a series published by the Department of Finno-Ugristics at Lajos Kossuth University of Debrecen. It appears every three years. The aim of the series is to provide the opportunity mainly for the members of the Finno-ugric workshop of Debrecen to publish, but it also welcomes the studies, book reviews, etc. by outside authors.

Debrecen the 20th of Juny 1994

the editors

Nachwort

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) heisst die Periodika des Lehrstuhls für Finnougristik an der Lajos-Kossuth-Universität zu Debrecen. Sie wird in einem Abstand von drei Jahren herausgegeben. Sinn und Zweck dieser Periodika bestehen darin, vor allem den Mitgliedern der finnougristischen Werkstatt von Debrecen Möglichkeiten zur Publizierung zu schaffen. Ebenso wird hier aber auch externen Verfassern Platz für längere oder kürzere wissenschaftliche Veröffentlichungen und Rezensionen geboten werden.

Debrecen, den 20. Juni 1994

Die Redaktion

Послесловие

Журнал под названием Folia Uralica Debreceniensia (FUD) является периодическим изданием Кафедры финно-угроведения Дебрецского университета им. Лайоша Кошшута. Журнал издается лаждый третий год. Цель названной периодики – опубликование в первую очередь трудов представителей дебреценской творческой по финно-угроведению, в то же время не исключается возможность издания коротких научных статей, рецензий других авторов.

г. Дебрецен, 20 июня 1994 года

от редакторов

Tartalom – Inhalt – Sisällys – Содержание

Agyagási Klára: Volga-vidéki etimológiák I. 3
— Wolgaische Etymologien I. 6

Цыганкин, Д. В.: Взгляд лингвиста на лексико-фонетические особенности шокшанского диалекта эрзя-мордовского языка 7

Казаева, Н. В.: Эрзянские ойконимы в восточной части Мордовии 11

Keresztes László: The Definite (Objective) Conjugation in the Finno-Ugric Languages 19

Kiss Antal: A személynévhasználat néhány kérdése votják népköltészeti szövegekben 35
— Einige Fragen der Benutzung von Eigennamen in Texten der wotjakischen Volksliteratur 40

Kozmács István: A votják műveltető szerkezetekről 41
— Zur faktitiven Verb-Konstruktion im Wotjakischen 46

Máté József: A lapp növénynevek etimológiai problémái 47
— Etymologische Probleme der Pflanzennamen im Lappischen 66

Maticsák Sándor: A *l'ej/l'äj* 'folyó' utótagú településnevek a mordvinban 67
— Siedlungsnamen mit *l'ej/l'äj* 'Fluß' im Mordwinischen 77

A. Molnár Ferenc: Lehet-e íráshibát feltenni a Halotti Beszéd *feze* szavában? 79
— Kann es sich bei dem Wort *feze* in der "Leichenrede" (Halotti Beszéd) um einen Schreibfehler handeln? 83

Molnár Judit: A prolativus használata az erza-mordvinban 85
— Die Funktionen des erza-mordwinischen Prolativs 94

Мосин, М. В: Факторы изменения и развития семантики слова в мордовских языках 95

Révay Valéria: A vogul nyelv jövevényigéi 103
— The Suffixes of the Loanverbs of the Mansi Language 108

Uosukainen, Riitta: Nuori runous 109
— Junge Poesie 112

Zaicz Gábor: Hány nyelven beszél(je)nek a mordvinok? 113
— Wieviel Sprachen sollen die Mordwinen sprechen? 121

Ismertetések – Rezensionen – Katsaukset – Рецензии

Zaicz Gábor: H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch 123
Keresztes László: Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 125
Keresztes László: Tamotsu Koizumi, An Introduction to Uralic Linguistics 129
Máté József: Tamotsu Koizumi, A Lappish (Sami) Grammar 130
Máté József: Tryggve Sköld, Wortstudien 131
Keresztes László: HUNGAROLINGUA 1, HUNGAROLINGUA 2 134
Maticsák Sándor: László Keresztes, A Practical Hungarian Grammar 136
Salamon Ágnes: Е. И. Ромбандеева, История народа манси (вогулов) 137

In memoriam

Kiss Antal: † Andrássyné Kövesi Magda (1910–1992) 141
Tuomo Lahdelma: † Erkki Itkonen (1913–1992) 142
Keresztes László: † Mikko Korhonen (1936–1991) 145
Keresztes László: † Dmitrij Tyimofejevics Nagykin (1934–1992) 146

In honorem

Keresztes László: Zum 80. Geburtstag von Béla Kálmán 149
Keresztes László: Zum 75. Geburtstag von Edit Vértes 151

Keresztes László: Berichte 153

Utószó – Saatesanat – Järelsõna 157
Afterword – Nachwort – Послесловие 158

PUBLICATIONES

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 1. (pp. 142) ISSN 0239-1953
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 2. (pp. 222) ISSN 0239-1953
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3. (pp. 160) ISSN 0239-1953

CIFU–7/1A Sessiones plenares (pp. 323) ISBN 963 471 667 9
Dissertationes
CIFU–7/1B Sessiones plenares (pp. 316) ISBN 963 471 699 7
Annotationes et symposia
CIFU–7/2A Summaria dissertationum (pp. 293) ISBN 963 471 669 5
Linguistica
CIFU–7/2B Summaria dissertationum (pp. 220) ISBN 963 471 668 7
Ethnologica et folklorica
Litteraria
Historica, archaeologica et anthropologica
CIFU–7/3A Sessiones sectionum (pp. 390) ISBN 963 471 691 1
Linguistica
Fenno-ugrica et hungarica
CIFU–7/3B Sessiones sectionum (pp. 386) ISBN 963 471 692 X
Linguistica
Fennica, balto-fennica et lapponica
CIFU–7/3C Sessiones sectionum (pp. 382) ISBN 963 471 693 8
Linguistica
Volgaica, permica, ob-ugrica et samoiedica
CIFU–7/4 Sessiones sectionum (pp. 482) ISBN 963 471 696 2
Ethnologica et folklorica
CIFU–7/5 Sessiones sectionum (pp. 259) ISBN 963 471 697 0
Litteraria
CIFU–7/6 Sessiones sectionum (pp. 365) ISBN 963 471 698 9
Historica, archaeologica et anthropologica

Megrendelhető – tilaukset – to be ordered from – bestellbar – заказ

KLTE **Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, DEBRECEN, Pf. 54. H-4010** Hungary
Tel.: (36-52)-316666/2289 (tanszékvezető), 2193 (iroda). Fax: (36-52)-412336.

LAJOS KOSSUTH UNIVERSITY **Department of Finno-Ugristics**
DEBRECEN, P.O.B. 54. H-4010, Hungary
Tel.: (36-52)-316666/2289 (Head), 2193 (Office). Fax: (36-52)-412336.